

Vilniaus universiteto
Filosofijos fakulteto
Filosofijos institutas

Ignas Šlajus

Religijos studijų programa
Magistro darbas

**Senajo Tyso byla: anomalija ar tradicija?
1691 m. Livonijos vilkolakio bylos revizija
istorinių šaltinių ir tautosakos šviesoje**

Darbo vadovė: doc. dr. Aušrelė Kristina Pažėraitė

Vilnius
2021

TURINYS

SANTRAUKA.....	3
SUMMARY.....	4
ĮVADAS	5
SĄVOKOS	9
1. TYSO BYLOS TEKSTAS: 1691 M. ŠALTINIO PRISTATYMAS	11
1.1 Dramatis personæ	11
1.2 Pragaro lokacija.....	11
1.3 Tyso bylojimas	14
2. TYSO BYLOS RECEPCIJA KAIP REVIZIJOS PRETEKSTAS	22
2.1 Bylos recepcija užsienyje	22
2.2 Bylos recepcija Lietuvoje	24
3. TYSO BYLOS KONTEKSTAS: XVI–XVII A. LIVONIJOS VILKOLAKIAI.....	25
3.1 Pirminių šaltinių pobūdis.....	25
3.2 Pirminių šaltinių pristatymas	26
3.2.1 <i>Livonijos vilkolakiai raštuose</i>	26
3.2.2 <i>Livonijos vilkolakiai teismuose</i>	48
4. TYSO BYLOS POTEKSTĖS: AMPLIFIKACIJA VIETINIAIS LIAUDIES TIKĖJIM AIS	52
4.1 Virsmo būdai.....	52
4.1.1 <i>Užgėrimas</i>	52
4.1.2 <i>Vilko kailis</i>	54
4.1.3 <i>Išsirengimas</i>	57
4.1.4 <i>Duona</i>	58
4.2 Virsmo laikas.....	59
4.2.1 <i>Žiemos saulėgrįža</i>	61
4.2.2 <i>Vasaros saulėgrįža</i>	63
4.2.3 <i>Pavasario lygiadienis</i>	64
4.3 Virsmo tikslas: skalsa	65
4.4 Vilkolakiai vs. raganai	68
4.4.1 <i>Vilkai vs. raganos</i>	70
4.5 Vilkolakiai vs. Velnias	70
4.5.1 <i>Vilkai vs. Velnias</i>	70
4.5.2 <i>Velnio rimbas</i>	71
4.5.3 <i>Velnio pelkė</i>	73
4.6 Dievo vilkolakiai.....	74
4.6.1 <i>Vilkolakiai – Dievo šunys</i>	75
4.6.2 <i>Vilkai – Dievo šunys</i>	75
4.6.3 <i>Vilkai – Deivės šunys</i>	81
IŠVADOS	83
BIBLIOGRAFIJA.....	84
Istoriniai šaltiniai	84
Tautosaka.....	90
Literatūra	92
PRIEDAI	103
Priedas Nr. 1: Tyso bylos (1691 m.) protokolo ir nuosprendžio (1692 m.) nuorašas	103
Priedas Nr. 2: Tyso byloje minimų vietų žemėlapis (1791 m.)	113

SANTRAUKA

1691 m. Livonijoje vyko senojo Tyso byla. Vilkolakyste kaltinamas senolis ne tik prisipažino pats, bet krikščioniškosios demonologijos indoktrinuotus teisėjus ir gerokai suglumino – tai raganiai esą Velnio tarnai, o vilkolakiai yra Dievo šunys. Kasmet trissyk jie leidžiasi į pragarą, kur atkovoja derliaus skalsą, todėl Velnias jų suvis pakęsti negali. Ir taip toliau.

1924 m. publikuotas bylos protokolas iššaukė reakciją, netilstančią iki pat šių dienų. Tyso „gerieji vilkolakiai“ Europos vilkolakių kontekste atrodo gana anomališkai. Tačiau ar tokie jie buvo ir savo krašte? Čia Tyso recepcijos įdirbis yra toli gražu nepakankamas. Tam ir skirtas šis darbas – esminė revizija, remiantis naujai sutelktais pirminiais šaltiniais.

Siekiant patikrinti, kiek Tyso pareiškimai yra išsiskirę vietos tradicijoje, nuspręsta ryžtingai žengti *ad fontes* ir Tyso bylos duomenis amplifikuoti XVI–XVIII a. istorinių šaltinių ir XIX–XX a. tautosakos teikiamais vietinės tradicijos faktais. Patogumo dėlei Tyso bylojimą nuspręsta išskaidyti į prasminius vienetus (vaizdinius-mitologemas) ir kiekvieną jų amplifikuoti skyriumi, iš pradžių vietinės tradicijos duomenimis, tuomet tipologinėmis paralelėmis (kur ir kiek jų bus rasta).

Pirmoji darbo dalis skirta bylos *tekstui* – Tyso bylos pristatymui. Antrojoje dalyje glaustai apžvelgiama akademinė bylos recepcija kaip revizijos *pretekstas*. Trečioji dalis (darbo „stuburas“) skirta Tyso bylos *kontekstui* – XVI–XVII a. Livonijos vilkolakiams įvairaus pobūdžio istoriniuose šaltiniuose. Ketvirtojoje (analitinėje) darbo dalyje ryškinamos *potekstės*, t.y. atliekama Tyso bylos amplifikacija liaudies tikėjimais. Tai daroma pasitelkus praeitame skyriuje pristatytus istorinius šaltinius ir tik šiame skyriuje naudojamą tautosaką.

Prieduose pateikiamas bylos protokolo nuorašas originalo kalba ir byloje minimų vietų žemėlapis. Bibliografija rengta skaidrumo dvasioje ir taip, kad turėtų savarankišką vertę: visi esminiai pirminiai šaltiniai prieinami mygtuko spustelėjimu.

SUMMARY

In 1691 the trial of the old Thiess was underway in Livonia. Upon the charges of lycanthropy, the old man not only confessed himself, but managed to perplex the judges, who were thoroughly informed by Christian demonology. According to Thiess, it is the sorcerers who serve the Devil, whereas the werewolves are the hounds of God. Three times every year they descend into hell where they recover the yield and that is why the Devil despises them. And so forth and so on.

Proceedings of the trial were published in 1924 and brought about a reaction that does not die away to this day. The “benevolent werewolves” of Thiess look quite anomalous when viewed in the context of werewolves of Europe. But were they perceived as such in their own land? Here the existing studies on Thiess and his werewolves are not nearly sufficient. Hence this paper, which essentially is a revision in light of newly gathered primary sources.

In attempt to examine the extent to which the statements of Thiess are rooted in the local tradition, it was decided to firmly go *ad fontes* and amplify the data of the trial with folkloric facts extracted from the XVI–XVIII c. historical sources and XIX–XX c. folklore. To ease the process it was decided to break up the narrative into independently meaningful units (so called mythologems) and to amplify each of them separately, first with data from the local tradition, then with comparanda of typological nature (where found).

The first chapter introduces the *text* of the Thiess trial. In the second chapter a brief overview of the academic reception is given, presenting it as a *pretext* for the current revision. The third chapter (the “backbone”) is dedicated for the *context* of the trial – XVI–XVII c. Livonian werewolves as portrayed by various historical sources. In the fourth and final (analytical) chapter the *subtexts* are elucidated, i.e., the amplification itself is performed. This is done with local beliefs as found both in the historical sources (introduced in the previous chapter) and in the folklore (introduced only here).

Two appendices are added: the original transcript of the trial and the map showing locations that are mentioned therein. The bibliography was arranged to have a value of its own and in spirit of transparency: all of the essential primary sources are accessible in a click.

ĮVADAS

*Die Wolff er im erwelen kund / Und het sie bey im für Jaghund.*¹

Hansas Sachsas, vokiečių meisterzingeris, 1557.

*Gloriantur enim Lycanthropi, quod ad arcendas veneficas conducantur.*²

Casparas Peuceris, Vitenbergo universiteto profesorius, 1560.

*Es sey ein Hexe da ummher geflogen <...> welchen die Wehrwolffe feind sein unn müßen sie verfolgen.*³

Hermannas Wilkenas, humanistas, mokytojavęs Rygoje, 1585.

*Vocant enim Dei amicitiam seu cum Deo familiaritatem, & seipsos Dei amicos.*⁴

Heinrichas von Ulenbrockas, Rostoko universiteto studentas iš Rygos, 1615.

*Der teüffel hätte nichts mit ihm zu thun, sondern er, nemlich referent, wäre Gottes-hund und raubete dem teüffel, was ihm die zauberer zubrächten, und darumb wäre der teüffel ihm feind. <...> Die zauberer wehren Gottes feinde und hetten kein theill am himmell, sie aber wehren Gottes freunde und jagt-hünde, dehren er sich wieder den teuffell und die zauberer gebrauchete, und dahrumb kähmen ihre seelen in den himmel.*⁵

Senasis Tysas, Kaldabrunios kaimo vilkolakis, 1691.

1691 m. balandžio 28 d., bylai dėl vagystės iš Jurgensburgo bažnyčios pasisukus netikėta linkme, 86-erių užkalbėtojas ir gydūnas iš Kaldabrunios, vietiniams žinomas kaip „senasis Tysas“, apkaltinamas vilkolakyste.⁶ Dar netikėčiau tai, kad Tysas tiesiai šviesiai prisipažįsta vilkolakiu esąs, tačiau ryšius su Velniu kategoriškai neigia. Tai raganiai esą Velnio tarnai, o vilkolakiai – medžiokliniai Dievo šunys. Vilkolakių sielos priklauso Dievui ir po mirties keliauja į dangų. Kasmet trisysyk vilkolakiai leidžiasi į pragarą, idant atkovotų pagrobtą derliaus skalsą, todėl Velnias jų suvis pakęsti negali. Ir panašiai. Krikščioniškosios demonologijos, vilkolakystę vienareikšmiškai siejančios su Velniu, apšviesti teisėjai liko gerokai suglumę.

Išsamus bylos protokolas (vokiečių kalba su lotyniškais ir latviškais intarpais) nekliudomas išgulėjo archyvuose gerus keletą šimtmečių, kol XX a. pr. jį užtiko baltvokiečių istorikas Hermannas von Bruiningkas. 1924 m. balandžio 9 d. Rygoje jis perskaito pranešimą, kuris tais pačiais metais išspausdinamas ir Tyso byla pirmąsyk įvedama į mokslinę apyvartą. Kaip pranešimo priedas paskelbtas bylos protokolo nuorašas – beprecedenčio ilgumo.⁷

Ironiška, kad nors von Bruiningko tikslas, panašu, buvo atstatyti savo krašto reputaciją ir

¹ Sachs 1558: 499^v. *Er = Herr all Creatur.*

² Peucerus 1560: 144^v.

³ Lercheimer 1585: 28^f.

⁴ Ulenbrock 1615: A4^r. *Enim = rusticos Livonos.*

⁵ Bruiningk 1924: 212, 215 → Priedas Nr. 1: §44, §62.

⁶ „Senasis Tysas“ (vok. *der alte Thies(s)*, trumpinys iš vok. *Matthiess* = la. *Matīss*, lie. *Matysas*, kitaip Motiejus) pilnu vardu byloje nepavadinamas (Straubergs 1939b: 101; Donecker 2012: 314n6). Jurgensburgas (*Jürgensburg*, dab. Zaubė) ir Kaldabrunia (*Kaltenbrunn*, dab. Kniediniai) yra 60–70 km į rytus nuo Rygos centro.

⁷ Priedas Nr. 1. Faksimilės neturime iki šiol, taigi byla arba prarasta, arba (tikėtinau) paprasčiausiai toliau kažkur dulka.

dekonstruoti XVI–XVII a. Livonijos kaip vilkolakių krašto *par excellence* šlovę (jo žodžiais tariant – nepelnyta), pasiektasis rezultatas buvo kardinaliai priešingas.⁸ Norėta taško, o gavosi dvitaškis, po kurio sekė nauja susidomėjimo banga niekur ligšiol neregėtais „geraisiais vilkolakiais“ ir Tyso kaip akademiniam pasaulyje neabejotinai garsiausio vilkolakio statusas. Livonijos vilkolakiai, užuot ramiai „dekonstravęsi“ nebūtin, prisikėlė naujam gyvenimui, ir von Bruiningko norėtojo taško dabar jau nė horizonte nematyti.

Ne mažiau ironiška tai, kad nors visa ši *mirabilia* ir vyko pačioje Lietuvos pašonėje, lietuviškai apie tai iš esmės dar niekas nerašė. Lietuvos spaudoje apie Tysą užsiminta tik probėgšmiai, pirminiu šaltiniu (prieinamu Vrublevskių bibliotekos retų spaudinių fonde) nesiremta visai.⁹ Daugiausia dėmesio pasaulyje susilaukęs vilkolakis, nesyk netgi įvardytas „lietuviu“ (nesirėmimo pirminiais šaltiniais klasika), Lietuvoje iš esmės nėra žinomas. Nieko apie jį nerasime ir „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ keturtomyje.¹⁰ Šią spragą, tiesa, jau yra pastebėjęs Vytautas Ališauskas, savo parengtame naujame šaltinių rinkinyje užsimindamas, kad „lietuviškos publikacijos vertos [ir] XVII a. vilkolakių bylos“, nurodydamas būtent von Bruiningko veikalą.¹¹

Šio darbo tikslas išsikristalizavo pirminių šaltinių ir antrinės literatūros įtampoje. Kad jis būtų suprantamesnis, prieš jį suformuluodamas tarsiu keletą žodžių apie savo prieigą prie pačios temos.

Publikuotų baltų religijos ir mitologijos šaltinių (toliau – BRMŠ) neretai būtina revizija ir naujų šaltinių paieška bei tvarkymas yra mano aistra ir ilgalaikis tikslas. Dar 2015 m. pradžioje, publikuodamas pokalbį su V. Ališausku jo rengiamo naujo BRMŠ rinkinio proga, rašiau, kad pervertinti (per daug, per gerai įvertinti) 1996–2005 m. Norberto Vėliaus rengto BRMŠ keturtomio svarbą baltų mitologijos tyrimams tikrai sunku, o štai pervertinti (iš naujo, kitaip įvertinti) – pats laikas; pokalbyje kėliau ir BRMŠ elektroninės duomenų bazės idėją.¹² Šiandien aplinkybės tokios idėjos įgyvendinimui dar palankesnės, viešai internete tapo prieinami dar daugiau senų šaltinių. Tad žengimas jų link ir Tyso atveju, esminė Tyso bylos revizija *pirminių šaltinių* šviesoje šiandien yra kaip niekad anksčiau galimà. 2018 m. rugpjūtį skaičiau paskaitą, kurioje pristačiau 16-ą tuo metu man žinomų istorinių šaltinių, kontekstualizuojančių Tyso bylą.¹³ Šiandien jų bent antra tiek.

2019 m. pradėjęs nuosekliai telkti ir sisteminti *antrinę literatūrą* vilkolakių tema dar nesitikėjau, kad tai išaugs į tarptautinę akademinę duombazę ir užmegsiu ryšius su daugeliu žymių šios srities tyrėjų.¹⁴ Tyso bylos recepcija, iš pat pradžių buvusi ypatingo mano dėmesio objektu,

⁸ Bruiningk 1924: 167; Donecker 2012: 290. Pastebėtina, kad von Bruiningko publikacija „Vilkolakis Livonijoje“ (*Der Werwolf in Livland*) ant viršelio anonsuojama kaip „Vilkolakio iliuzija Livonijoje“ (*Der Werwolfwahn in Livland*).

⁹ Apie bylos recepciją Lietuvoje žr. 2.2. Von Bruiningko veikalą šiandien kartais galima įsigyti ir internetu iš bukinistų.

¹⁰ XVII a. skirtas BRMŠ III. Reikia pasakyti, kad BRMŠ (I–IV) nėra *daugumos* šiame darbe (3.2) pristatysimų šaltinių.

¹¹ BRMR: 18n13.

¹² Ališauskas 2015: 1, 6.

¹³ „Baltų vilkolakis – Velnio monas ar Dievo šuo?“, MJR XXI. Prieiga internetu: https://youtu.be/HjTf4N_7uT4.

¹⁴ Prieiga internetu: www.tautosmenta.lt/werewolves (slaptažodis: vilkolakis). Šiuo metu duombazėje yra 661 autorius ir 767 tekstai 23 kalbomis. Tai pirmieji žingsniai link platesnio užmojo tinklalapio www.lycanthropologist.com.

pernai pasipildė pirmąja vien Tysui skirta jungtine dviejų autorių monografija „Senasis Tysas, Livonijos vilkolakis: klasikinė byla lyginamojoje perspektyvoje“.¹⁵ Be daugybės pliusų, knyga turi didelį minusą, galiausiai sukonkretinusį ir mano darbo tikslą. Vienas iš knygos autorių, žymiausias Tyso bylos tyrėjas ir populiariojas (nors pastarasis, deja, kiek labiau) italas Carlo Ginzburgas skiria daug dėmesio Tyso bylos *anomališkumui* (šis žodis knygoje pakartotas 78 kartus), tačiau bemaž nekalba apie Tyso pareiškimų atliepus *vietinėje liaudies tradicijoje*. Turint omenyje, kad abudu knygos autoriai (italas ir amerikietis) yra toli nuo baltiškojo konteksto tiek geografiškai, tiek kalbiškai, tai suprantama. Latviška tautosaka, pavyzdžiui, jiems vargiai bepieinama.

Turiu tikslą įvertinti Tyso bylos recepciją *in corpore*, tačiau tai nėra šio darbo tikslas. Minėtoji įtampa tarp *pirminių šaltinių* ir *antrinės literatūros* kaip šio darbo tikslo konkretizaciją katalizavęs veiksnys pasireiškė suvokimu, kad daugelis (dauguma!) Tyso bylą interpretuojančių autorių nėra pakankamai įsigilinę į pirminių šaltinių *visumą*. Tai viena. Antra – būdami nevietiniai, absoliuti dauguma autorių pražiūrėjo faktą, kad Tyso pareiškimai *išsakniję* vietinėje tradicijoje. XVI–XVIII a. istoriniuose šaltiniuose užfiksuoti latviškosios Livonijos liaudies „vilkolakiški“ tikėjimai randami ir XIX–XX a. užrašytoje tautosakoje. Tyso pareiškimų išsaknijimo vietos tradicijoje gylis ir tipologinių tų pareiškimų paralelių tolis iš esmės nėra tirtas. Prieš pradėdant narplioti kuo įvairiausius Tyso recepcijos raizgalus, juolab norint tarti ką nors naujo ir sykiu svaraus, būtina žengti *ad fontes* ir Tyso bylos duomenis reviduoti, amplifikuojant juos istorinių šaltinių *ir* tautosakos teikiamais vietinės tradicijos faktais. Chronologiškai vėlyvą Tyso bylą „apreminančių“ ankstesnių istorinių šaltinių (1) ir vėlesnės tautosakos (2) sutelkimas, tuomet pačios bylos analizė (3) šių dvejopo pobūdžio pirminių šaltinių šviesoje yra didžiulis ir niekieno dar nemėgintas atlikti darbas, turintis savarankišką mokslinę vertę. Tyso bylos recepcijos revizija – nuoseklus ketvirtasis žingsnis, tačiau deramai ją įvertinti *šiuo* konkrečiu darbu mėginama nebus. Toks užmojis būtų pernelyg platus. Geriau stabiliai ant trijų kojų stovintis stalas, nei ant keturių su viena klibančia.

Ar iš tiesų vyko tai, ką pasakojo Tysas? Šio klausimo darbe nekelsiu ir pagrindiniu tikslu laikysiu *mitinio pasaulėvaizdžio* pjūvį. Galimai vykusią dvasinių praktikų jis nepaneigia, anaipol – veikiau įgalina daryti tvirtesnes prielaidas apie jų egzistavimą. Mitinis vaizdynas – bet kokios religinės sistemos „kūnas“, ar tai būtų „s sofistikuota“ krikščionybė, ar kaimo vilkolakių kultas. Gali būti negyva mitologija be religijos, kaip kūnas be dvasios, bet gyvos religinės sistemos be mitologinio „kūno“ nerasime niekur. Galbūt už Tyso pareiškimų slypi realios dvasinės praktikos (tegul ir religiškai degraduojančios), galbūt jis tik drąsiai pasinaudojo substratiniais vietinės mitologijos vaizdiniais (tegul ir sinkretiniais, paveiktais krikščionybės). Bet kuriuo atveju, tuščioje vietoje tokie vaizdiniai neišgalvojami. Spekuliuoti apie Tyso ir jo bendražygių vilkolakiškus ritualus nesuvokus, kokiais vaizdiniais jie ir tenykštė liaudis tuo metu vaizdijo, yra tarsi kelti bures

¹⁵ Ginzburg & Lincoln 2020. Iš tiesų tai įvairių tekstų, daugiausia publikuotų anksčiau, rinktinė.

nepaisant grimzlės. Pastarajai ir skirtas šis darbas, kaip savotiška „burių preliudija“, skirta ne „praktinei“ bylos pusei (galimiems ritualams ir kultui), o „teoriniam“ jos matmeniui – Tyso pasakojime besiskleidžiančiam konkrečiam 1691 m. vilkolakio mitiniam pasaulėvaizdžiui.

Visų aukščiau sumintų aplinkybių atodairoje šio darbo tikslą formuluoju taip: reviduoti Tyso bylą naujai sutelktų XVI–XVIII a. istorinių šaltinių ir anapus Latvijos ribų mažai žinomos XIX–XX a. publikuotos latviškos tautosakos šviesoje (ieškant ir tolesnių paralelių), dėmesį fokusuojant į mitologinį bylos matmenį. Sieksiu parodyti, kad žiūrint per šitokią „mitologemų“ prizmę, Tyso byla nėra anomalija ir turi atliepų tiek ano meto istoriniuose šaltiniuose (įskaitant ir panašias, mokslinėn apyvarton dar neįtrauktas bylas), tiek daug vėliau užrašytoje tautosakoje. Tokia tad ir darbo tema: garsios 1691 m. Livonijos vilkolakio bylos revizija istorinių šaltinių ir tautosakos šviesoje.

Darbo objektas – XVI–XVII a. nušviečiantis XVI–XXI a. *tekstų visetas*: XVI–XVIII a. publikuoti demonologiniai, enciklopediniai, bažnytinių vizitacijų, pastoracinio ir kitokio pobūdžio veikalai (įskaitant ir šių laikų kritinius jų leidimus), XIX–XX a. publikuota to laikotarpio medžiaga (raganų ir vilkolakių teismų bylos, humanistų laišakai), pirmieji XVII–XVIII a. leksikografijos veikalai (pirmiausia latviški žodynai), XIX–XX a. užrašyta ir publikuota tautosaka, įvairaus pobūdžio XX–XXI a. akademinė literatūra. Darbo objektai nagrinėjami pasitelkus filologinį-šaltiniotyros, istorinį-aprašomąjį, analitinį ir etnologinį metodus.

Darbo tikslui pasiekti, iškelti šie uždaviniai:

- Tyso bylos turinio pristatymas (visą bylos originalo nuorašą pateikiant darbo prieduose);
- Glaustas Tyso bylos recepcijos užsienyje ir Lietuvoje pristatymas;
- Pirminių šaltinių (suskaitmenintų) paieška internete, sekant antrinių ir kitų pirminių šaltinių teikiamomis nuorodomis; turimų šaltinių transkribavimas ir sisteminimas; jau publikuotų transkripcijų sutelkimas, riktų paieška ir dviprasmiškai interpretuojamų vietų aiškinimasis; bendrai tariant – pirminių šaltinių sutelkimas, surūšiavimas ir parengimas naudojimui;
- Tyso bylą kontekstualizuojančių ir amplifikuojančių pirminių šaltinių pristatymas; autentiškų žinių ir plagijavimo chronologijos (kada žinia pasirodė pirmąsyk) nustatymas; užfiksuotų autentiškų vietinių tikėjimų ir pačių rašytojų projekcijų išskyrimas;
- Tyso liudijimų amplifikacija liaudies tikėjimais (surastais sutelktuose šaltiniuose ir žinomais iš vėlesnės tautosakos); kaimyninių ir tolesnių tipologinių paralelių paieška;
- Tariamo Tyso bylos anomaliskumo revizija mitinio pasaulėvaizdžio analizės amplifikuotu žvilgsniu.

SĄVOKOS

Livonija kaip XIII–XX a. reiškinys vienokia ar kitokia forma tęsėsi bent 700 metų. Iš pradžių kaip tolydžio augantis vientisas istorinis regionas, išplitęs dabartinės Latvijos ir Estijos teritorijose, vėliau vien formaliai, cariniame Vidžemės gubernijos varde (ru. *Лифляндская губерния*). Prasidėjęs dabartinės Latvijos žemėse, čia šis reiškinys ir baigėsi, tačiau mums aktuali XVI–XVII a. „švedų Livonija“ vis dar apima ir Estiją. Turint omenyje, kad estai yra finougrai ir kalbiniu požiūriu kardinaliai skiriasi nuo latvių bei daugomos kitų savo indoeuropiečių kaimynų, mums rūpimų idėjų tęstinumą estiškojoje Livonijoje (est. *Liivimaa*) dėl kalbinio barjero įvertinti sunku. Galima šiek tiek pasiremti antrakalbiais šaltiniais, bet visa estų kalba publikuota tautosaka (*neabejotinai* atliepanti latviškąją) lieka užribyje. Laimė, kad absoliuti dauguma istorinių šaltinių, kontekstualizuojančių mums aktualią 1691 m. Vidžemės vilkolakio bylą, kalba būtent apie dabartinės Latvijos teritorijas.¹⁶ Taigi estiškąją Livoniją šiame darbe traktuosime šiuolaikinio žemėlapiu ir kalbų brėžiamomis ribomis – kaip latvių Livonijos kaimynę. Kitais žodžiais tariant, šiame darbe minėsima Livonija (jei nebus patikslinta kitaip) = anuometė Latvija.

Vilkolakis turi daug vardų, vien didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ jų užrašyta bent 32. Visus lietuviškuosius variantus galima suvesti į tris pagrindines formas: *viltakis*, *vilktrasa* ir *vilkolakis*. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, jog visų trijų žodžių semantinė motyvacija yra „bėgimas vilku“¹⁷, tačiau ne viskas taip paprasta. Mitiniame pasaulėvaizdyje žodžiai visados gyvena sinchroniškai ir jų prasmė aiškinama per akivaizdžius sąskambius (vadinamasis liaudies etimologijas), tačiau lyginamosios kalbotyros mokslo metodai ir diachroninis žodžio tyrimas dažnai parodo įvairiausių kismų. Taip nutikę ir *vilkolakio* atveju.

Norbertas Vėlius siūlė vartoti žodį *viltakis* (-as), savo pasirinkimą motyvuodamas tuo, kad žodis *vilkolakis* „liaudyje nėra populiarus ir [yra] nelietuviškos kilmės“.¹⁸ Pripažindami faktą, kad šis vardas nėra populiarus tautosakoje ir neprieštaraudami nuomonei, kad jis galėjo į ją patekti iš kaimyninių slavų, mes visgi sąmoningai vartosime būtent jį, nes 1) *vilkolakio* vardas yra įsigalėjęs ir be papildomų paaiškinimų suprantamas visiems; 2) būtent šis vardas, panašu, yra pirminis ir archajiškiausias, rekonstruojamas balto-slaviška lytimi **vilka-tlākas* ‘vilko kailis (gauruotas)’; dėl tabuizacijos ir liaudies etimologijos perdirbtą jį atspindi lie. *viltakas* ir la. *vilkataks*.¹⁹ *Viltako* (*tekėjimo* ‘bėgimo’ vaizdinio) įtakoje bus atsiradęs ir *vilktrasa*.²⁰ Dėl asimiliacijos (supanašėjimo)

¹⁶ Byla vyko 1691 m. Latvijoje, nuosprendis priimtas 1692 m. Dòrpate (Tartu), tačiau formalus nuosprendžio pobūdis ir faktas, kad sprendimą priėmęs teisėjas buvo švedas, pagrindo bylą sieti ir su estiškąja Livonijos dalimi nesuteikia.

¹⁷ *Viltakis* = „kurs vilkù tēka“ (Būga 1911: 16; 1958: 221), t.y. tekinas bėga; *vilktrasa* = „kuris vilkù trēsia“ (Būga 1922: 300; 1959: 326), t.y. trasioja ‘laksto, bastosi’; *vilkolakis* = kurs vilku laksto, lekia (užuominos tautosakoje).

¹⁸ Vėlius 1977: 270. Anot Vėliaus (ten pat), pagrindą tautosakoje atsirasti *vilkolakio* grupės žodžiams davė „lenkiškas (*wilkolak*) ir baltarusiškas (*ваўкалак*) viltakio pavadinimas, reiškias subjektą vilko vilnomis (plg. serbų ir chorvatų *вукодлак* – žodis *dlaka* reiškia „vilnos, plaukai“).“ Dėl etimologijos plg.: Fraenkel 1965: 1252; Фасмер 1986: 338–339.

¹⁹ Mažiulis 2013: 433. Lietuvių ir latvių kalbos išsiskyre apie VII a.

²⁰ *Viltakkis* pirmąsyk užrašytas ≈1680 m. Mažojeje Lietuvoje (Clavis 1680iv: 886), *vilktrasa* paliudytas tik XIX a.

šalia *viltako* turime paliudytą ir *viltaką*, o dėl sekusios metatezės (sankaitos) – *vilkatą*.²¹ Būtent pastarasis vardas (kaip *willkatz*) išnyra mums aktualiaame livoniškame kontekste, 1638 m. Georgo Mancelio „Latvių frazeologijos“ žodyne.²² Turint omenyje, kad ir šiandien latviai vilkolakį vadina *vilkacis* (šalia *vilkata*, *vilkatis*), sunku abejoti, kad būtent taip 1691 m. save įvardijo ir senasis Tysas.

Teigti, kad *vilkolakio* vardas yra slaviškas, galima, bet turint omenyje, kad iš balt.-sl. **vilka-tlākas* išriedėjo tiek lie. *vilkas* (la. *vilks*), tiek lie. *lokys* (la. *lācis*, abu pirmine reikšme „gauruotis“)²³, nėra pagrindo *vilkolakio* vardo, dargi absoliučiai Lietuvoje prigijusio, atsisakyti kaip visai nebaltiško. „Bėgimo vilku“ semantika neturi paliudytų gilių šaknų ir panaši į gana vėlyvą liaudies etimologiją, tuo tarpu „vilko kailio vilkėjimo“ vaizdinys yra paplitęs kuo plačiausiai, turi hetitų rašytinius paminklus siekiančią istoriją ir neabejotinai daug ilgesnę priešistorę.

Taip pat būtina paminėti, kad tarptautiškai vilkolakystės sąvoka vartojama plačiaja ir siaurąja reikšme. Siaurąja reikšme sąvoka žymi virsmą vilku, plačiaja reikšme įvardijamas virsmas į bet koki gyvūną. Pastaroji vartosena vyrauja klinikinės likantropijos kaip medicininės diagnozės (atskiros plačios temos) kontekste²⁴ ir anapus jo pasitaiko retai.²⁵ Tačiau pasitaiko ir tai kelia painiavą. Turbūt nėra tokio gyvūno, į kurį nebūtų mėginęs verstis „mitinis“ žmogus. Taip pat gerai žinoma, kad kraštuose, kuriuose nebuvo vilkų ir/arba vyravo kiti plėšrūnai, žmonės virsdavo būtent pastaraisiais: Kinijoje lapėmis, Indijoje tigras, Pietų Amerikoje jaguarais, Afrikoje hienomis ir krokodilais, ir pan. Tačiau kuo čia dėti *vilko-lakiai*?

Viso to atodairoje sąmoningai vartosime lietuvišką žodį *vilkolakis* ir kaip sąvoką jį vartosime tik *sensu stricto*, t.y. turėdami omenyje pasivertimą būtent vilku.

²¹ Būga 1911: 15; 1958: 221.

²² Mancelius 1638b: M3^v. Kiek vėliau paliudytas kaip *wilkatys* (Elgers 1683: 586), o XVIII a. kaip *wilkats* (Stender 1783: 271; 1789: 360). 1620 m. šis pats žodis (kaip *wilkatas*) užrašytas ir Lietuvoje (BRMŠ III: 474).

²³ Vladimiras Toporovas (Топоров 1984: 74) net kėlė hipotezę apie balt.-sl. formulės **vilk-* & **(t)lak-*, t.y. „vilko-lokio“ mitologemos egzistavimą. Plg. XVI a. žinią (Wunderer 1812: 189 ≈ BRMŠ II: 638), kad žemaičiai pasiverčia vilkais ir meškomis (*sich in Wölff und beeren gestalt transmutiren*). Tipologiškai plg. sen. skand. literatūroje dažnai sinonimizuojamus „lokiamarškinius“ (*berserkir*) ir „vilkaodžius“ (*úlfhéðnar*) karius (Sundqvist & Hultgård 2004: 6–9) bei sen. germ. asmenvardžius (Аникин 2014: 140): *Ulfbjörn* ‘Vilka-lokis’ (bei *Björnulf*) ir *Wulfbero* ‘t.p.’ (bei *Berulf*).

²⁴ Kaip medicininė sąvoka *likantropija* vartota dar IV a. Bizantijoje (Kontaxakis et al 2005: 329), tačiau jos išplėtimas į virtimą *bet kokiu* gyvūnu veikiausiai buvo atliktas šiuolaikinių medikų. Deja, bet dažniausiai menkai susipažinusių su vilkolakystės fenomenu anapus gan siaurų klinikinės likantropijos ribų. Likantropija *per se* (gr. *λυκανθρωπία*, iš *λύκος* ‘vilkas’ + *άνθρωπος* ‘žmogus’) yra visuotinai prigijusi vilkolakystės sąvoka (ang. *lycanthropy*, vok. *Lykanthropie*, pranc. *lycanthropie*, ru. *ликантропия*), vartojama būtent *siaurąja* prasme, t.y. žyminti virtimą būtent *vilku*. Dėl *vilko* dar tipologiškai plg. gr. *λυκάνθρωπος* ‘vilkažmogis’ su ang. *werewolf* ir vok. *Werwolf*, abu iš proto-germ. **wira-wulfaz* ‘vyravilkis’ (Orel 2003: 463); plg. ir keltišką asmenvardį *Virocu* ‘Vyravilkis’ (Häussler 2019: 68).

²⁵ Plačiaja prasme vilkolakio (*werewolf*) sąvoką dažnai vartoja vengrė prof. Éva Pócs. Pvz.: „Arklys, kiaulė, ožys, šernas ir gyvatės pavidalo vilkolakio variantai“ (Pócs 1989: 16); „šalia vilko (ir antroje vietoje šuns), europietiški vilkolakio vaizdiniai taip pat žinomi susiję su lokiais, gyvatėmis, katėmis, šernais ir keletu kitų gyvūnų“ (Pócs 1999: 34); „vilkolakis (taip pat įgydavęs šuns, šerno, gyvatės arba drakono pavidalą)“ (Pócs 2006: 366); „tam tikri vilkolakiai, gimę gyvatėmis, drakonais, arba į drakoną panašios formos“ (Pócs 2008: 90). Lietuvių kalboje tam prigijusi atskira sąvoka – *žvėrtakystė* (iš gr. *θηριανθρωπία*); kaip matome, *vilk-takų* įtaikoje.

1. TYSO BYLOS TEKSTAS: 1691 M. ŠALTINIO PRISTATYMAS

1.1 Dramatis personæ²⁶

Asesorius Bengtas Johanas **Akerstafas**²⁷ (Herr Bengt Johan Ackerstaff), Vendeno (*Wenden*, dab. Cēsis) apylinkės teismo pavaduojantis teisėjas, gyvenantis netoli Lemburgo (*Lemburg*, dab. Mālpils), Klingenbergo (*Klingenberg*, dab. Akenstaka) dvare;

Asesorius Gabrielis **Bergeris** (Herr Gabriel Berger), Vendeno apylinkės teismo teisėjas;

Jurgensburgo (*Jürgensburg*, dab. Zaube) pastorius (Herr Pastor), magistras **Bucholcas**;

Kaulichas (Herr Caulich), Nytaurės (*Nitau*, dab. Nītaure) apylinkės teismo teisėjas;

Papulkininkis (Oberst-Lieutenant) **Klotas** (Herr Clodt);

Baronas **Kronšternas** (Herr Baron Crohnstern), Nytaurės apylinkės teismo teisėjas;

Lemburgo pastorius (Herr Pastor);

Rozentalis (Herr Rosenthal), Nytaurės apylinkės teismo teisėjas;

Aukščiausiojo karališkojo teismo asesorius Hermanas Georgas fon **Trautfeteris** (Herr Herman Georg von Trautvetter);

*

Valstietis iš **Alažių** (*Allasch*, dab. Allaži);

Ilgas (Ilgasch), valstietis iš Nytaurės;

Grikė **Janenas** (Gricke Jahnen), pastoriaus posūnis iš Jurgensburgo;

Valstietis iš **Marienburg** (*Marienburg*, dab. Alūksne);

Kaldabrunios smuklininkas **Peteris** (krüger Peter);

Skeistanas **Reinas** (Skeistan Rein), Skeistano sūnus;

Valstietis iš **Ruopažių** (*Rodenpeisch*, dab. Ropaži);

Skeistanas (Skeistan), valstietis iš Lemburgo, raganius;

Senasis smuklininkas Gurianas **Stepė** (Gurrian Steppe), valstietis iš Jurgensburgo;

Pirsenas **Tenis** (Pirsen Tönnis), bažnyčios vagis iš Jurgensburgo;

Tyrumenas (Tyrummen), valstietis iš Siguldos (*Seegewold*, dab. Sigulda), vilkolakis;

Senasis **Tysas** (Thiess) iš Kaldabrunios (*Kaltenbrunn* = Kaldabruņa, dab. Kniedriņi), gydūnas, vilkolakis.²⁸

1.2 Pragaro lokacija²⁹

Tyso minimos gyvenvietės lokalizuojamos gana lengvai (žr. 1.1). Mįslingsnė lokacija yra tik byloje minimas *Puer Esser* [§5]³⁰ kaip pragaras (*hölle*). Ne dėl to, kad būtų sunku išsifruoti, ką šis dvižodis reiškia, bet dėl to, kad neišsiskiria aišku, kur tai yra. Vietos pavadinimo reikšmę pasufleruoja pats sakiny: „ežero, vadinamo *Puer Esser*, gale, pelkėje žemiau Lemburgo“ (*an dem ende von der see, Puer Esser genand, im morast unter Lemburg*). Nors iš pirmo žvilgsnio ir kyla asociacijų su lo. *puer* ‘vaikas’, paaiškinimo dėka galima neabejoti, kad šis dvižodis yra šiek tiek iškraipytas la. *Purva ezers* (*purvs* ‘pelkė’ + *ezers* ‘ežeras’), taigi „Pelkės ežeras“ (arba „pelkežeris“). Toks

²⁶ Patogumo dėlei vardai sulietuvinti. Sudaryta remiantis Ginzburg & Lincoln 2020: 95–96.

²⁷ Ne Akerstafas, nes pavardė švediška (Akersdorf), tik suvokietinta.

²⁸ Įdomu pastebėti, kad Tyso vardas (Motiejus) lietuvių tautosakoje yra vienas iš vilko eufemizmų (Vėlius 1987: 94).

²⁹ Taip pat žr. žemėlapij → Priedas Nr. 2.

³⁰ Čia ir toliau taip bus nurodomi bylos protokolo paragrafai → Priedas Nr. 1.

hidronimas Latvijoje yra ir dabar, tačiau Tukumo apylinkėse, gi Tyso minėtasis *Purva ezers* ieškotinas netoli Lembergo (dab. Malpilio). Beje, kad vok. *see* šaltinyje reiškia *der See* ‘ežerą’, o ne *das See* ‘jūrą’, yra akivaizdu iš paties sakinio, todėl sunkiai suvokiama, kaip garsiausias šios bylos tyrėjas italas Carlo Ginzburgas galėjo sau leisti 1966 m. šią vietą išversti „jūros gale“ (*alla fine del mare*) ir palikti netaisytą ne tik sekančiose publikacijose (savo ruožtu išverstose į daugelį kalbų), bet net ir 2020 m. specialiai Tysui skirtoje monografijoje.³¹ Kad *Puer Esser* yra „Pelkės ežeras“ (*ein Morastsee*), 1924 m. pristatydamas šaltinį konstatavo ir pats von Bruiningkas.³²

Tačiau Tysas patikslina dar labiau: šis „Pelkės ežeras“ esantis maždaug už pusės mylios nuo teisėjo Akerstafo dvaro Klingenberge (*etwa ½ meyle von des substituirten Hr. Praesidis hofe Klingenberg*).³³ Kadangi Klingenbergas nesunkiai identifikuojamas kaip dab. Akenstaka, o Lembergas kaip dab. Malpilis, kyla įtarimas dėl „Pelkės ežero“ lokalizacijos „žemiau Lembergo“. Akenstaka yra 10 km į šiaurės rytus nuo Malpilio, taigi Tyso pragaras negali būti žemiau Lembergo ir tuo pat metu netoli Akenstakos. Kadangi Akenstakos atžvilgiu šaltinis žymiai konkretesnis, *unter Lemberg* tenka interpretuoti kaip tiesiog priklausomumą Lembergo apylinkei. Pasidairius 4 km spinduliu aplink Akenstaką šiuolaikiniuose palydoviniuose žemėlapiuose, kaip galima kandidatė į akis krenta vienintelė vieta (1 pav.): būtent pusės livoniškos mylios atstumu į pietvakarius nuo Akenstakos nutolusi ir miško apsupta beveik kilometro skersmens bevardė pelkė; už 300 metrų į rytus nuo jos telkšo mažas (150 m. skersmens) ežeriukas, vardu Bezdibenis.³⁴ Tačiau viskas ir liktų stiprios hipotezės lygmenyje, jei ne kitas žemėlapis (minimas ir von Bruiningko) – grafo Mellino 1798 m. „Livonijos atlaso“ 1791 m. žemėlapis, kurio fragmentas (Lembergo apylinkės) pateiktas šio darbo Priede Nr. 2. Šiame nuo Tyso bylos dar nepernelyg laike nutolusiame žemėlapyje dviejų minėtųjų telkinių vietoje kuo aiškiausiai pažymėti du hidronimai (2 pav.): Bezdibenio vietoje *Besdibbena S[ee]*, o šiandien bevardės pelkės vietoje – *Purwa S[ee]*. Tyso „pragaras“, *εῦρηκα*.

Kad *Puer Esser* ir *Purwa See* tapatybė nepaliktų nė šešėlio abejonės, plg. 1839 m. Livonijos žemėlapi (3 pav.), kuriame *Purwa See* jau matome kaip *Puwer See*. Pasinaudojus šalia pažymėtu kažkokiu Ežerkalniu (*Esserkaln*) ir vokišką *See* pakeitus latviškesniu *Esser* (nuo *ezers*), tapatybė bado akis: *Puer Esser* (1691) → *Purwa Esser* (1791) ← *Puwer Esser* (1839).

Ginzburgo neatidos („jūros gale“) pasekmė: bylos recepcijoje dar nėra nė vienos Tyso „pragaro“ nuotraukos. Tiesa, tai ir proga. Tokia pati, kokią teikia faktas, kad vienintelis žemėlapis (4 pav.), pateiktas pirmojoje Tysui skirtoje monografijoje (2020 m.), yra stačiai nesusipratimas.

³¹ Ginzburg 1966: 37; Ginzburg 1972: 48; Ginzburg 1989: 130; Ginzburg & Lincoln 2020: 67 (*at the end of the see*). Anot Ginzburgo, pirminiu (von Bruiningko) šaltiniu jis rėmėsis jau 1966 m. (Ginzburg & Lincoln 2020: 153).

³² Bruiningk 1924: 194n1. Tai jam patvirtinęs kalbininkas Janis Endzelynas.

³³ XVII a. „livoniška mylia“ buvo ≈ 7,4 km (Küng 2011: 101n18), taigi Tyso minimas nuotolis ≈ 3,7 km.

³⁴ Iš la. *bezdibenis* ‘bedugnė, praraja’.

1 pav. Bevardē pelkē (kaireje) ir Bezdibenio ežeras (dešīnēje). 2021 m.
Šaltinis: <https://goo.gl/maps/iqZXHc3jJsQRDqk69>.

2 pav. Pelkēs ežeras (*Purwa See*) ir Bezdibenio ežeras (*Besdibbena See*). 1798 [1791] m.
Šaltinis: <https://digitalarchive.mcmaster.ca/islandora/object/macrepo:77366>.

3 pav. Pelkēs ežeras (*Puwer See*) ir Ežerkalnis (*Esserkaln*). 1839 m.
Šaltinis: <https://www.digar.ee/viewer/en/nlib-digar:46488>.

4 pav. 1872 m. centrīnēs Livonijas zemeļapis Tysui skirtoje monografījoje (su raiškos broku).
Šaltinis: Ginzburg & Lincoln 2020: 97.

1.3 Tyso bylojimas

1691 m. balandžio 28 d. Jurgensburge buvo svarstoma vagyste iš bažnyčios kaltinamo Pirseno Tenio byla. Vienas iš apklausiamų liudytojų, Kaldabrunios smuklininkas Peteris, davęs priesaiką nusišypsojo. Paklaustas priežasties atsakė, kad liudininkų tarpe matęs savo gyventoją senąjį Tysą, o juk visi žino, kad jis susidėjęs su Velniu ir daugelį metų yra vilkolakis (*ein wahrwolff*), kaipgi jis gali prisiekti ir liudyti? [§1] – Teisėjų (Bengto Johano Akerstafo ir Gabrielio Bergerio) dėmesys kaipmat nukrypo į Tysą.

Tysas, išgirdęs daugiau pasisakymų savo atžvilgiu ir pakviestas pasiaiškinti pats [§2], savo noru prisipažino³⁵, kad vilkolakiu jis tikrai buvo, bet jau koks dešimt metų toks nėra. Tiesą sakant, jis ir pats kadais lankėsi teisme, Nytaurėje, kur irgi pasisakė esantis vilkolakiu, kai mėgino patraukti į teismą Skeistaną, valstietį iš Lemburgo. Tysas nešęs atgal javų žiedus (*die blüten vom korn*), kuriuos Skeistanas, idant atimtų javų auglių (*den wachstum*), buvo išvėtęs pragare (*in die hölle gefehget*), ir už tai Skeistanas jam sulaužęs nosį. Tačiau Nytaurės teisėjai (Kronšternas, Rozentalis ir Kaulichas) jį išklausę tik pasijuokė ir, Skeistanui nepasirodžius, bylos nepradėjo. Iškilus klausimui dėl Tyso proto sveikumo [§3], ne vienas posėdžio dalyvis, o tarp jų ir pats teisėjas Akerstafas (pas kurį Tysas buvo keletą metų gyvenęs ir dirbęs) paliudijo, kad jis visados atrodė sveiko proto. Negana to, teisėjas Akerstafas (!) pats pripažino, kad savo vilkolakystės Tysas niekada ir neslėpė, o Nytaurės teisėjams jį paleidus nenubaustą, valstiečiai pradėję jį dievinti (*gleich einem abgotte gehalten worden*). Galbūt tikintis blaivesnio atsakymo, Tysas perklausiamas [§4] – Kur ir kaip Skeistanas jį sužeidęs? – Pragare (*in der hölle*), su šluotkočiu, parištu arklio uodega. – Akerstafas savo ruožtu patvirtina, kad Tyso nosis anuomet tikrai buvo sužalota.

Prasideda tardymas. – Kaip jis į tą pragarą patekdavęs ir kur jis randasi? [§5] – Vilkolakiai keliauja ten pėsčiomis vilko pavidalu (*gingen zu fusz dahin in wölffe gestalt*). Vieta randasi ežero, vadinamo *Puer Esser*, gale, pelkėje žemiau Lemburgo, maždaug už pusės mylios nuo gerbiamo teisėjo Akerstafo dvaro Klingenberge (žr. 1.2). Pragare yra prašmatnios menės (*herliche gemächer*) ir durų sargai (*thürhüter*), atkakliai besipriešinantys tiems, kurie nori išnešti lauk raganių (*den zauberern*) ten suneštus javų žiedus (*korn-blüte*) ir javus (*korn*). Žiedai saugojami viename ypatingame klėtyje (*kleht*), javai kitame. – Už liežuvio Tyso traukti nereikia. Teisėjų klausimai (užprotokoluotieji) trumpi ir konkretūs, Tyso atsakymai ilgi ir pertekliniai. Užklaustas dėl virsmo vilku [§6], jis paaiškino, kad kiekvienas jų turi namie vilko kailį (*wolfs-pelz*), jų vienų vilkimą. Savo jis gavęs iš Rygon atvykusio marienburgiško valstiečio, bet jau neturi – prieš keletą metų perdavęs valstiečiui iš Alažių. Ką nors įvardyti Tysas atsisako, o teisėjams pradėjus klausinėti smulkiau, išvis pakeičia pasakojimą ir dabar jau teigia, kad jie tiesiog nueina į krūmus, nusirengia

³⁵ Latviškoje Livonijoje teismų kankinimai panaikinti 1686 m. (estiškoje 1699 m.), nors *de facto* tokia praktika tęsėsi iki XVIII a. (Madar 1990: 266). Tysas galėjo kalbėti laisvai ir krikščioniškosios demonologijos trafaretas byloje nežymus.

savo kasdienius drabužius ir išsyk virsta vilkais (*sie giengen nur in den busch und würffen ihre gewöhnliche kleider ab, so würden sie stracks zu wölffen*).

Lakiodami vilkais jie griebdavę bet kokį kelyje pasipainiojusį arklį ar gyvulį, bet jis pats didelių gyvulių nepuldavęs, tik mažesnius: ėriukus, ožiukus, paršelius ir pan. Kitaip, nei amžinatilsi Tyrumenas, samdinys iš Siguldos, be vargo iš ūkių vilkės nupenėtas kiaules ir pan. Puotaudavę jų visas būrys, dažnai dvi-trys dešimtys (*oft 20 a 30 zusammen giengen*). – Iš kur jie gaudavę ugnies ir įrankių? [§7] – Ugnies ir katilą pasiimdavę iš namų, iešmus pasidarydavę iš medžio, grobi nusvilindavę. Žalio jie nieko nevalgo (*rohe äszen sie nichts*). – Ar Tysas irgi dalyvavęs tokiose puotose? [§8] – Taip, o ką? – Kas nutikdavę su jo pagautu mažesniu grobiu? – Jį irgi suvalgydavę. – Jei jie virsdavę vilkais, kodėl nevalgydavę mėsos žalios, kaip vilkai? [§9] – Būdas buvęs ne toks, jie mėsą valgydavę keptą, kaip žmonės (*sie äszen es als menschen gebraten*). – Kaip jie gamindavę maistą, jei turėdavę vilkų galvas ir letenas, kaip jis pats liudijęs? [§10] – Peilių jiems nereikėdavę, nes mėsą suplėšydavę dantimis, o ant iešmų susmaigstydavę letenomis; kai valgydavo, jau būdavo atvirtę žmonėmis (*so wären sie schon wieder als menschen*), tačiau duonos tuomet nevirtodavę (*gebrauchten aber kein brodt darbey*); druskos pasiimdavę iš namų. – Ar pasisotindavę ir ar nevalgydavęs kartu su jais Velnias? [§11] – Taip ir ne (*prius affirmat, posterius negat*). Su Velniu valgydavę raganiai pragare (*die zauberer aber äszen mit dem teuffel in der hölle*), kur vilkolakiai neįleidžiami (*die wahrwölffe würden nicht mit dazu gestattet*). Visgi retskykais jie įbėgdavę ir greitosiomis ką nors nučiupdavę; jei Velnio sargai juos pagaudavę, tai nupliekdavę tokiais ilgais geležiniais rimbais (*eisern langen peitschen*), jų vadinamais rykštėmis (*ruten*);³⁶ jie vydavę juos lauk kaip šunis (*jagten sie wie hunde hinaus*), nes Velnias jų pakęsti negali (*nicht leyden konte*).³⁷

Jei Velnias jų negali pakęsti, tai kam jie virsdavę vilkolakiais ir keliaudavę pragaran? [§12] – Tam, kad išneštų iš pragaro (*aus der hollen austragen*) tai, ką ten sunešę raganiai (*was die zäuberer hinein gebracht hätten*): gyvulius, javus ir kitą gerą. Praeitais metais jie kiek uždelsę ir nenuvykę į pragarą reikiamu metu, kol vartai tebebuvo atviri (*die pforten noch offen gewesen*), taigi negalėjo pagrobti žiedų ir javų, ir todėl tų metų derlius buvo prastas. Bet šiais metais jie viską darę laiku; jis pats iš pragaro išnešęs tiek miežių, avižų ir rugių, kiek tik panešęs. Taigi šie metai bus geri visiems javams, nors avižoms kiek geresni nei miežiams.

Kada tokie dalykai vyksta? [§13] – šv. Liucijos naktį prieš Kalėdas (*in Lucien nacht vohr Weynachten*).³⁸ – Kaip dažnai jie vyksta pragaran? – Paprastai trissyk (*ordinarie dreymahl*): Sekminių naktį (*die Pfingst nacht*), šv. Jono naktį (*Johannis nacht*) ir šv. Liucijos naktį (*Lucien nacht*). Pirmi du žygiai gali vykti ir kitomis naktimis, bet būtinai pakankamai žydint javams

³⁶ Vok. *Rute* ‘virbas, vytinė (vytis), rykštė’ turi ir šalutinę reikšmę ‘uodega’.

³⁷ Šaltinyje pateikiamas ir latviškas vokiškojo *nicht leyden konte* ‘negali pakęsti’ atitikmuo (*pro idiomate Lettico*) – *ne eretz*, lengvai atpažįstamas kaip la. *neieredz* ‘nepakenčia’ (iš la. *ieredzēt* ‘pakęsti’). Plg. lie. *irėgēti* ‘pakęsti’.

³⁸ Gruodžio 13 d.

(*sondern wenn das korn recht in der blüte stehe*). Sėjos metu raganiai pagrobia javų skalsą (*den seegen*)³⁹ ir nuneša pragaran, taigi vilkolakiai pluša, kad ją pargabentų atgal (*bearbeiteten sich die wahrwölffe, solchen wieder heraus zu bringen*). – Kas buvo kartu su juo šv. Liucijos naktį? [§14] – Susirenka iš daugelio vietų (*von vielen örtern*) – iš Ruopazių, iš Suntažių, kas gi juos visus žino ar klausia vardų. Yra skirtingi būriai (*unterschiedliche rotten*). Seniau jų būryje būdavo ir Skeistanas Reinas, minėtojo Skeistano sūnus, bet jau kuris laikas jo nematyti. Jurgensburgiečiai veikiausiai irgi turi atskirą būrį, nes ir jų savajame jis retai bemažas. – Kaip jis gali sakyti, kad praeitą šv. Liucijos naktį jie iš pragaro parnešę šių metų skalsą, kurią ten nunešę raganiai, jei sėjos ir žydėjimo metas tik artėja? [§15] – Raganiai turi savo ypatingą laiką (*die zauberer hätten ihre sonderliche zeit*), o Velnias sėja gerokai iš anksto (*säete der teüffel schon lange voraus*). Paaiškinęs (papainiojęs), kaip tai vyksta, Tysas priduria, kad praeitą šv. Liucijos naktį jie parnešę ir daug žuvies, taigi šiomet laukiama gera žūklė (*fischfang*).

Ar pragare pastatai kiekvienąsyk tokie patys? [§16] – Taip. – Kodėl šalia gyvenantys žmonės jų nemato? – Nes jie po žeme (*unter der erden*), o įėjimas saugomas vartų, kuriuos rasti gali tik tie, kurie ten priklauso (*welche niemand finden könne, als der dahin gehöre*). – Ar jų būryje yra moterų ir mergaičių, vokiečių? [§17] – Moterų yra, mergaičių ne; mergaitės labiau tinka skraidantiems pūkiams arba aitvarams (*zu fliegenden Puicken oder drachen*) ir siunčiamos atimti pieno ir sviesto skalsos (*nehmen den segen von der milch und butter weg*).⁴⁰ Vokiečiai prie jų nesijungia, jie turi savo ypatingą pragarą (*eine sonderliche hölle*).

Kur vilkolakiai patenka po mirties? [§18] – Palaidojami, kaip ir visi, o jų sielos keliauja į dangų (*ihre seelen kähmen in den himmel*); bet raganių sielas Velnias pasiima sau (*der zäüberer seelen aber nähme der teüffel zu sich*). – Ar jis sąžiningai eina į bažnyčią ir klauso Dievo žodžio, meldžiasi ir priima komuniją? – Ne, nedaro nei to, nei to. – Kaip tad gali būti, kad tokio Velniui tarnaujančio žmogaus siela nukeliauja pas Dievą? [§19] – Vilkolakiai netarnauja Velniui (*die wahrwölffe dieneten dem teüffel nicht*), bet atima iš jo tai, ką jam sunėšę raganiai (*sie nehmen ihme das jenige weg, was die zäüberer ihme zubrächten*), ir dėl to Velnias toks priešiškas jiems (*deswegen wäre der teüffel ihnen so feind*) ir jų negali pakęsti. Jis geležiniais rimbais veja juos lauk

³⁹ Šaltinyje vartojamą vok. *Segen* ‘sėkmė, laimė’ nuspręsta nuosekliai visur versti lie. *skalsa* ‘skalsumas; gausumas, apstumas; sėkmė’, turinčia ir gausybės rago (*cornu copiae*) konotacijų, itin pritinkančių tam, ką liudija Tysas.

⁴⁰ *Puicke* ‘pūkis’, arba *Drache* ‘aitvaras’ = la. *pūķis* ‘pūkis’, t.y. latviškasis aitvaras – rugius ir visokias gėrybes savo šeiminkams nešanti mitinė būtybė (Šmits 1926: 63–64; Šmitas 2004: 99–101). XVII a. pr. apie livoniečius rašoma (Fabricius 1795: 7; vertimas ≈ iš BRMŠ III: 572), kad „vieni jų laiko savo namuose drakonus (*dracones*), kurie vagia javus ir neša juos savo [šeimininkams]“ (*quorum alii dracones in domibus suis alunt, qui frumenta furantur & ad suos reportant*). Vokiečių *Drache* turi ir ‘drakono’, ir ‘aitvaro’ reikšmę, tad plg. (Einhorn 1636: E3³; vertimas iš BRMŠ III: 616): „tokį nelemtą ir koptų turto dievaitį turėjo ir ši tauta, kuri savo kalba jį vadino pūkiu (*Puke*); vokiečiai, nežinodami kaip jį įvardyti, vartojo žodį aitvaras (*Drachen*)“ (*einen solchen bösen und abscheulichen Abgott des Reichthums hat auch diese Nation gehabt, welchen sie auff ihre Sprache Puke geheissen, die Teutschen, weil sie ihn sonst nicht wissen zu nennen, heissen ihn den Drachen*). Turint omenyje Tyso poziciją velniškos veiklos atžvilgiu turbūt reikia suprasti, kad mergaitės siunčiamos atimti (grąžinti) pavogtą pieno ir sviesto skalsą iš pūkių (įdėm velniškų būtybių). Plg. latvių tikėjimą (LTT III: 1518, Nr. 25170): „Pūkiai atneša ūkiui visokeriopą gausą, ypač sviesto ir pieno“ (*Pūķi atnes visādu svētību saimniecībā, it īpaši sviestu un pienu*). Plg. ir lietuvišką „pieno aitvarą“ (Vėlius 1977: 162).

kaip šunis (*als wie hunde*), nes vilkolakiai yra Dievo šunys (*denn sie auch Gottes hunde wären*). O raganiai tarnauja Velniui (*zäuberer aber dienen dem teuffel*) ir viską vykdo pagal jo valią, taigi jų sielos priklauso jam (*darumb gehöreten ihm auch ihre seelen zu*). Viskas, ką daro vilkolakiai, yra žmonių labui (*alles was sie, die wahrwölffe, thäten, gereichete den menschen zum besten*) ir jei vilkolakiai neegzistuočiau, dingtų viso pasaulio skalsa (*so würde aller seegen in der welt weg seyn*). – (Tysas tai patvirtina priesaika.) – Praeitais metais rusų vilkolakiai (*die Ruzsischen wahrwölffe*) juos aplenkę ir atgavę savo krašto skalsą, o šiame krašte auglius buvęs prastas, nes jie pavėlavo. Bet šiomet jie rusus aplenkę, tad metai buvę vaisingi ir gerai užderėję linai. Ir kodėl Dievas neturėtų priimti jo sielos (*warumb solte Gott seine seele nicht annehmen*), net jei jis ir neinaš į bažnyčią, ir nepriimaš komunijos, nes jaunystėje to nebuvo padoriai išmokytas?

Ar žmonių galvijų vogimas nėra blogas darbas? Ir ar nėra žmogaus virsmas vilku Dievo paveiklo paniekinimas? Ar nėra tai šventojo krikšto metu Kristui duotos priesaikos sulaužymas? Negi jų pastorius nesirūpina savo parapijiečiais? [§20] – Gyvuliams jis padaręs palyginti maža žalos. Pastorius jais rūpinasi, kartu meldžiasi. Jis ir pats meldžisis pagal jam nurodytus maldos žodžius, bet nieko naujo tokiaame amžiuje neišmoksi. – Kiek jam metų ir kur jis gimęs? [§21] – Kai švedai užėmė Rygą, jau mokėjęs arti ir akėti.⁴¹ Pagal kilmę kuršietis (*ein Churländer*).

Jei jis savo vilko kailį yra atidavęs valstiečiui iš Alažių, kaip jis galėjęs praeitą šv. Liucijos naktį būti pragare? [§22] – Tuomet jis nesakęs tiesos, bet dabar atiduoti tikrai norėtų, nes jau yra senas ir neturi jėgų. – Kokia jam nauda iš buvimo vilkolakiu? [§23] – Jokios, tokiu jį užgerdamas (*durch zutrincken*) pavertęs vienas šelmis (*schelm*) iš Marienburgo ir dabar jis turi elgtis taip, kaip kiti vilkolakiai. – Ar jie gaudavę kokį ženklą iš Velnio, iš kurio jis juos atpažintų? [§24] – Ne, bet Velnias pažymi raganius ir yra jiems dosnus: maitina negyvų arklių galvomis, rupūžėmis, gyvatėmis ir panašia maita. – Kadangi jis jau senas ir silpnas, ir bet kada gali mirti, ar nori mirti vilkolakiu? [§25] – Ne, prieš mirtį norėtų perleisti kitam (*einem andern beybringen*). – Kokiu būdu? [§26] – Tokiu pat, kokiu perdavė jam, ir tą galima padaryti tik vienąsyk (*und dürffe nur einem ein mahl zutrincken*): kvėptelint į bokalą tris kartus ir tariant: „Bus tau kaip man“ (*3 mahl in die kannen hauchen und die worte sagen: Es werde dir so wie mir*); jei užgeriamasis bokalą priims, jis bus išlaisvintas. – Ar jam neatrodo, kad tai nuodėmė ir Velnio apgaulė? Ar jis gali tai perleisti kitam, jei tas nesutinka? [§27] – Jis gali perleisti tik tam, kuris sutinka ir nori, bet daug kas su juo jau kalbėję, kad jis gali perleisti jiems (*dasz er es ihnen überlaszen möge*), nes yra jau senas ir silpnas. – Kas su juo kalbėję? [§28] – Jie buvę iš toliau, kai kurie iš teisėjo [Akerstafo] apylinkių, kai kurie nuo Suntažių, bet vardų jis nežinaš.

Kai jie būdavo pasivertę vilkais, ar nepuldavę jų šunys, juolab kad ir pragare jų didelių ir

⁴¹ Rygos įgula (Abiejų Tautų Respublikos daliniai) pasidavė 1621 m. rugsėjo 25 d. Šaltinį paskelbusio von Bruiningko paskaičiavimu, jei arti ir akėti išmokstama penkiolikos-šešiolikos, gimti Tysas turėjęs apie 1605 m., o bylai prasidėjęs (1691 m.) būti maždaug 86-erių (Bruiningk 1924: 191). Kiek jam bebuvę tiksliai – amžius garbus, ypač XVII a.

nuožmių esama, kaip pats sakęs, ir ar nešaudę sargai? [§29] – Nuo šunų jie lengvai pabėgdavę, o sargai galėję ir šauti, jei pakankamai priartėtų; pragaro šunys (*die höllenhunde*) jiems nieko nedarę. – Jis sakęs, kad Tyrumenas vilkės iš ūkių didelius gyvulius; ar ūkius saugantys šunys nepuolę jų? – Puolę, tik vilkolakiai visados bėgę greičiau. O Tyrumenas buvo tikrai blogas žmogus ir daug negero padarė kitiems, taigi Dievo valia numirė jaunas; kur dabar yra jo siela, pas Dievą, ar pas Velnią, jis nežino. – Ką jie daro su tuo, ką sugražina iš pragaro? [§30] – Meta į orą, iš kurio skalsa pasklinda po visą kraštą, turtingiems ir vargšams (*das würffen sie in die lufft und davon kähme dann der seegen wieder über das gantze land und über reiche und arme*). – Velkant stambų galviją paliekamas pėdsakas, tad kaip jų nesusekdavę ūkių šeimininkai? [§31] – Jie vogdavę iš toli, tad kas gi suseks? – Kaip tai įmanoma, kad vilkas gali nutempti galviją daugelį mylių, suvis iš Estijos, kaip jis liudijęs? Ar tai ne Velnio apgaulė ir iliuzija? [§32] – Ne, tai tiesa; Tyrumenas dažnai užtrukdavęs savaite, būriui jo laukiant vidur miškų. Iki tol jie misdavę žvėrimis, pačių pasigautais vietoje.

Ar neketinąs jis prieš mirtį atsiversti į Dievą, išsižadėti šitų velniavų, atgailauti už nuodėmes ir taip išgelbėti savo sielą nuo pragaro? [§33] – Kas žino, kur pateks jo siela? Jis jau senas, ką jis gali suprasti apie tokius dalykus? (Po ilgo įtikinėjimo Tysas sutinka.)

Kur jis išmokęs pranašauti (*wahrsagen*), juk daugelis ateina pas jį su klausimais apie ateitį? [§34] – Pranašauti nemokąs, jis tik arklių gydytojas (*ein pferdearzt*); jei koks nusidėjėlis (*sünder*) pakenkia kieno nors arkliui, jis gali tai neutralizuoti; tam jis naudojąs keletą žodžių, gal tik apie tris, kuriais palaimina (*gesegnet*) gydymui naudojamą duoną ir druską. – Kas tie nusidėjėliai, kenkiantys arkliams? [§35] – Tie patys Velnio darbininkai arba raganos (*teüffelsmacher oder hexen*), darančios vien bloga. – Kokius žodžius jis naudojęs? [§36] – „Saule ir mėnuli, keliauk užu jūros, parvesk atgal sielą, kurią Velnias nusinešė pragaran, ir grąžink gyvuliui gyvatą ir sveikatą, iš jo atimtą“ (*Sonn undt mond gehe übers meer, hole die seele wieder, die der teüffel in die hölle gebracht und gib dem vieh das leben und die gesundheit wieder, so ihm entnommen*); šie žodžiai padeda ne tik arkliams. – Iš kur jis to išmokęs? [§37] – Iš to paties marienburgiško, padariusio jį vilkolakiu. – Ar jis tebegyvas? [§38] – Tai nutikę prieš daugiau kaip dvidešimt metų ir jau tuomet tas žmogus buvęs senas. – Kur jis gyvenęs anuomet ir kaip tą marienburgiškį susitikęs? [§39] – Iš pradžių gyvenęs Klingenbergo apylinkėse, vėliau Baline (*Bahlin*, la. Bāliņkrogs); vėliau kartu su ruopažiškiu valstiečiu jie keliavę į smuklę Bulėje (*Bull*, la. Buļļe), už pusketvirtos mylios nuo čia; ten jį ir išmokę. – Prieš tai jis sakęs, kad tai negali būti perduota, jei prašoma sau, tai kodėl jis to siekęs iš minėtojo marienburgiško? [§40] – Jis neprašęs, bet tas žmogus jį smuklėje minėtuoju būdu užgėręs (*auff solche weise zugetruncken und die wirckung deszen gesaget*); vėliau jis su tuo susitaikęs ir likęs ramus, nors negalvojęs, kad tai gali pritraukti tiek blogio. – Jei jis žinojęs, kad tai susiję su blogiu, kodėl seniai to neapleidęs, neatskleidęs to pastoriumi ir neieškojęs krikščioniškų būdų savo išganymui, o vietoje to tebeplanuojęs tai perleisti? [§41] – Jis tikrai turėjęs taip ir padaryti, tik

nepagalvojęs; tačiau dabar tai jau neduotų naudos, tad veikiau tebūnie, kaip bus, dalykai dar gali susiklostyti ir pagal jį (*es möchte ihm gehen wie es wolte*). – Teisėjai toliau [§42] prikaišioja Tysui užsispyrimą išganymo atžvilgiu.

Prieš keletą metų jis pirmąsyk susituokęs, ar Lemburgo pastorius jam tuomet nieko nesakęs, turint omenyje, kad gandai apie jo velniškus poelgius yra gerai žinomi? Ir ar nuo to laiko nelankęs jis bažnyčios? [§43] – Pastorius jį pakankamai pamokęs ir įspėjęs, ir jis prižadėjęs nuo savo veiklų atsimesti, ir atsigręžti dievop, bet žodžio nesilaikęs ir dalykai liko kaip buvę. – Ar jis su Velniu sudaręs tokią stiprią sąjungą, kad negali atsimesti? [§44] – Velnias su juo neturi nieko bendra (*der teüffel hätte nichts mit ihm zu thun*), nes jis yra Dievo šuo ir vagia iš Velnio, ką jam sunešę raganiai (*sondern er wäre Gottes-hund und raubete dem teüffel, was ihme die zauberer zubrächten*), ir todėl Velnias – jo priešas (*und darumb wäre der teüffel ihme feind*). Ar mokęs to savo žmoną? [§45] – (Paneigia akimirksiu) (*negat instantissime*).

Ar jis padėdavęs ir žmonėms, ir ar tuomet vartodavęs tuos pačius minėtuosius žodžius, ar kitokius? [§46] – Padėdavęs tais pačiais žodžiais ir žmonėms; duodavęs druskos ir duonos šiltame aluje, į kuri tris syk kvėptelėdavęs ir tais žodžiais užkalbėdavęs (*3 mahl beblasen und die worte darüber gesprochen*). – Ką už tai gaudavęs? [§47] – Kiekvienas duodavęs tiek, kiek norėdavęs. – Ar tai žinomas gydymas ir ar daug kam padėjęs juo? [§48] – Taip, tačiau kaip jis gali visus prisiminti? Prieš trejetą metų jis išgydęs koją Grikei Janenui iš Jurgensburgo, gerbiamo pastoriaus posūniui. – Kaip ją gydęs? [§49] – Padaręs gėrimą iš lauke surinktų vaistažolių ir palaimintos druskos; gėrimui naudoto mišinio pabarstęs ir ant gydomos kojos. Taip jis gali išgydyti ir sifilį. Jei kam skauda rankas ar pėdas, tam irgi gali padėti, panašiai, kaip užkalbėdamas ugnį (*wie imgleichen das feür besprechen*). – Kokį užkalbėjimą sakęs? [§50] – Kraujavimo sustabdymui naudojęs šį: „Sausa varna lėkė oru, kraujo nė lašo“ (*Sausse warne zaur gaissem skreij, asne ne las*).⁴² Galūnių skausmui vartojęs kitus. Žmogui nusideginus, naudodavęs geltoną vaistažolę. – Kokia tai vaistažolė? Kas ją jam parodęs? Ar ją vartodamas irgi sakęs žodžius? [§51] – 1) Ji vadinama ugniažole (*feüer kraut*) ir auga šienaujamosiose pievose. 2) Tarsi nepakaktų pasaulyje žmonių, iš kurių galima ko nors išmokti. 3) Ne, tik pabarstydavęs ją druska, iš anksto palaiminta žodžiais.

Tuomet [§52] teisėjai panorą tai pamatyti savo akimis ir Tysui buvo atnešta duonos su druska. Tysas perlaužė duoną į tris dalis, sakydamas, kad dalių negali būti daugiau. Aplink pabarstė druskos, tris syk tardamas pirmuosius žodžius, tada nusilenkė, pasuko lėkštę ir pakartojo; darė taip, kad kiekviena duonos dalis atsidurtų priešais jo burną ir į visas tris paeiliui kvėptelėtų. Taip jis galįs panaikinti visas ligas ir žalą, sukeltą nusidėjėlių raganių (*von den sündern, den zauberern*). – Tuomet [§53] teisėjai jam liepė suvalgyti duoną pačiam, nes jis gi sakęs, kad iš vakaro nieko

⁴² Užkalbėjimas latviškas, užrašytas dabartine kalba atrodytu taip: *Sausa vārna caur gaisiem skrēja, asiņu ne lāse*. Šaltinis pateikia ir vokišką vertimą: *Eine truckene krähe flieget durch die luft, es ist kein bluhstropffen da*.

nevalgęs ir alkanas. – Tysas sutinka ne iš karto, sutikęs valgo nenoriai, prieš tai pagal paliepimą duoną patrynęs į druską; jam po to paprašius vandens, jo neduodama. Tada teisėjai įsako Tysui visų susirinkusiųjų akivaizdoje ir savo paties ranka mesti likusią druską į ugnį, idant viešai mestų šią veiklą; Tysas meta nenoriai. Teisėjai tyčiojasi toliau. – Prieš tai jis skundėsis, kad jam skauda nugarą, tai gal dabar, suvalgius savo paties palaimintą duoną su druska, skausmas nustos? [§54] – Sau jis padėti negali, tik kitiems. – Kodėl? [§55] – Nes savo nugaros negali pasiekti. – Kodėl tai neturėtų padėti ir jam, taip pat, kaip kitiems, jei tai ne Velnio apgaulė? [§56] – Ilgokai patylėjęs, Tysas atsakė, kad kartais tai padeda ir jam, bet kartais ir ne. – Kodėl jis kreipėsis į saulę ir mėnulį, o ne į Dievą, kuriam pavaldi tiek saulė ir mėnulis, tiek dangus ir žemė? [§57] – Kaip jis gali vartoti kitokius, nei įprastiniai, žodžius? – Tardavęs juos dieną, ar naktį? [§58] – Dieną. – Ar gali jis kam nors, padariusiam ką blogo jam ar kam kitam, pakenkti? [§59] – Ne, jo veiksmai nukreipti tik į gera, bet jei kas padaro ką blogo jam, tas vėliau pasigaili.

Į sekantį posėdį iškviestas Jurgensburgo pastorius Bucholcas griebiasi aukštosios retorikos [§60, §61] ir piešia pragaištingą Tyso praktikų baigtį. Tysas neiškentęs kartoja [§62]: viskas, ką jis darė, nebuvo jokia nuodėmė prieš Dievą, veikiau atvirksčiai, nes vilkolakiai tarnauja Dievui, vykdo jo valią ir atgauna iš Velnio skalsą, kurią jam sunėša raganiai (*sie nähmen dem teuffell den seegen, so die zauberer ihm zutriegen*), taigi daro gera visam kraštui. Dėl savo uolumo jie šiemet aplenkę rusus, taigi bus didelis auglius. Raganiai yra Dievo priešai ir neturi dalies danguje (*die zauberer wehren Gottes feinde und hetten kein theill am himmell*), o jie yra Dievo draugai ir medžiokliniai šunys (*sie aber wehren Gottes freunde und jagt-hünnde*), kuriuos jis siunčia prieš Velnią ir raganius (*dehren er sich wieder den teuffell und die zauberer gebrauchete*), ir todėl jų sielos keliauja į dangų (*und dahrumb kähmen ihre seelen in den himmel*). Kuo daugiau pastorius kalbėjo, tuo labiau Tysas niuro ir spyrėsi, kol galiausiai pareiškė [§63], kad šituos dalykus jis išmano geriau, nei gerbiamas pastorius, dar visai jaunas; dargi jam apmaudu, nes anksčiau už tai nieko nebaudė, nors jis nei pirmas, nei paskutinis, darantis lygiai tą patį; jei tai blogis, kodėl leista išsisukti kitiems? Teismui Tysą spaudžiant stipriau, jis toliau laikosi savo [§64] – nieko blogo nedaręs, o jei tokie dalykai yra nuodėmė, tai kodėl anksčiau jo išklaušę Nytaurės teisėjai jam to nepasakė ir tik pasijuokė? Ar jie nėra tokie pat išmintingi, kaip šis gerbiamas teismas? Bet jei jie primygtinai reikalauja, jis liausis, nes yra senas ir silpnas.

Tuomet teismas grįžta prie Pirseno Tenio, tariamo bažnyčios vagies, dėl kurio pradėta byla. Duodamas parodymus dėl Tyso, Tenis pasakoja [§65–66] kaip Tysas gėręs su juo smuklėje ir sutikęs padaryti tinklą valstiečiui Ilgui iš Nytaurės, už ką gavęs daug pinigų; taip pat kaip Gurianas Stepė, senasis smuklininkas iš Jurgensburgo, palikęs pas Tyso žmoną (šiam būnant Rygoje) daug maišų įvairių grūdų (kviečių, miežių, avižų, linų), kad Tysas juos grįžęs palaimintų; taip pat druskos Guriano sergančiai karvei. Toliau kalba pats Tysas [§67] – kad Guriano galvijai duotų pieno, jis

užkalbėjęs taip: „Saule ir mėnuli, keliauk užu jūros į šitą ūkį ir duok jam daug pieno“ (*Sonne und mohnd gehe übers meer in deszen gesinde und gib ihm viel milch*). Kad Guriano galvijų nepultų vilkai, užkalbėjęs tokiais žodžiais: „Saule ir mėnuli, atkeliauk iš už jūros ir vesk šiojo galvijus, kad joks vilkas jam nedarytų žalos“ (*Sonne und mohnd komme übers meer und führe deszen vieh also, dasz ihm kein wolff schaden thue*); vilkolakiams, tiesa, šitai negaliojo (*doch helffe solches nicht wieder die wahrwölffe*). – Ar jis taip pat gali užkalbėti lokius? [§68] – Niekas negali įsakinėti krūmų paukščiams ir miško žvėrimis.

Tardymui įsibėgėjus, papulkininkis Klotas atvedsino valstietį Gurianą. Apklausiamas [§69] jis iš pradžių viską neigia ir teigia nieko nežinąs. Vėliau savo parodymus pakeičia, tačiau sako nematąs nieko bloga. Kas gi nenori javų skalsos ir pagalbos gydant gyvulį? Gurianas atviras: savo profesija Tysas skleisdavęs skalsą (*weiln der Thies in dem beruffe gewehsen, dasz er den seegen mittheilen*). – Iš kur jis Tysą pažįsta? [§70] – Kas jo nepažįsta? Jis jau senas ir šiose vietose gyvena seniai. – Ar gavęs iš Tyso palaiminimų anksčiau? [§71] – Ne (neigia abu). – Kas dar gavę Tyso palaiminimų tokiu mastu? [§72] – Iš kur jis gali žinoti? Bet sakoma, kad Tysas yra vilkolakis (*dasz er ein wahrwolff wehre*), ankstesnysis (Nytaurės) teismas tą irgi puikiai žinojo, tik nieko nedarė. – Kur Tyso palaimintieji grūdai yra dabar? [§73] – Tebeturi savo ūkyje. – Grūdai atgabenami [§74] ir pastorius Bucholcas vėl griebiasi retorikos [§75], šįsyk skirtos abiems – Gurianui ir Tysui. Gurianas išsigąsta ir atgailaudamas savo grūdų maišus vieną po kito meta į ugnį. Ateinantį sekmadienį jam paskiriama visų akivaizdoje stovėti prie bažnyčios kolonos ir dar priedo dvylika rykščių.

Dėl Tyso nepavykta nieko nutarti. Prisipažinti jis daugiau nenorįs [§76], mat senatvėje daug ką pamiršęs. Galiausiai teismas nusprendžia [§77–78] nepriimti jokio sprendimo, Tysą suimti, o bylą siųsti į aukštesnę instanciją. Pasikeitus aplinkybėms [§79] ir procesui užsivilkinus, bylos peržiūrai skiriamas kitas teisėjas – aukščiausiojo Dorpat (dab. Tartu) karališkojo teismo asesorius Hermanas Georgas fon Trautfeteris. Perskaitęs bylos protokolą (tą patį, kuris liko mums), 1692 m. spalio 31 d. jis paskelbė verdiktą. Konstatavęs, kad visi Tyso pareiškimai atrodo tikri, o teismo kaltinimai pagrįsti, fon Trautfeteris skiria Tysui viešą nuplakimą Lemburge parapijiečių akivaizdoje, prieš tai vietiniam pastoriui tarus pamokomą žodį. Atsižvelgiant į Tyso amžių, skiriama dvidešimt kirčių. Po to kaltinamasis turi būti visam laikui ištremtas iš krašto.

2. TYSO BYLOS RECEPCIJA KAIP REVIZIJOS PRETEKSTAS

Nanos gigantium humeris insidentes

Bernardas Šartrietis, XII a.

Nėra nė vienos Tyso bylai skirtos studijos, kurioje būtų sutelkta ir pasiremta tokiu kiekiu medžiagos, koks sutelktas ir panaudotas šiame darbe. Šiuo pareiškimu nesiekama darbo išaukštinti, nebent viena vienintele – „nykštuko ant milžino pečių“ prasme. Metaforinis milžinas – tai visi ligšioliniai tyrėjai, nuveikę milžiniškus darbus: šifravę ir publikavę rankraščius, rausęsi bibliotekų archyvuose. Jei klydę, tai tik dėl informacijos stygiaus. Metaforinis nykštukas – XXI a. žmogus, patogiai sėdintis namie, gerai įgudęs naudotis kompiuteriu ir per jį pasiekiamu svetimu įdirbiu. Kita vertus – toks nykštukas mato aiškiau. Ir tikrai jam matyti, kad Tyso bylai verkiant reikia revizijos.

Kaip minėta Įvade, Tyso bylos recepcijos įvertinimas išeina už šio darbo ribų ir lieka nuosekliu sekančiu uždaviniu. Vienaip ar kitaip, daugiau ar mažiau su byla susijusių (įvairiakalbių) tekstų yra gana daug, tačiau nuodugnaus ir daugiau mažiau visaapimančio tikrai nėra nei vieno. Jei atsirasdavo darbų, kuriuose stipriai remtasi pirminiais šaltiniais, tokie darbai nebūdavo skirti konkrečiai Tyso bylai.⁴³ Jei atsirasdavo darbų, skirtų būtent Tyso bylai ir juolab iš pačių latvių tyrėjų, tokie darbai būdavo orientuoti išimtinai į tautosaką.⁴⁴

Užsienio recepcija čia bus pateikta tik „fasadiniu“ savo pavidalu, pabrėžiant jos „pretekstiškumą“ šiai bylos revizijai. Lietuvos recepcija bus pateikta visa (nes iš esmės jos nėra).

2.1 Bylos recepcija užsienyje

Žymiausias Tyso bylos tyrėjas ir populiariojas neabejotinai yra jau minėtasis italas Carlo Ginzburgas. Savo diplominio darbo pagrindu parašytoje 1966 m. knygoje „Benandančiai“ (*I benandanti*) jis šią 1691 m. Livonijos bylą susiejo su istorikams lig tol menkai žinota XVI–XVII a. Friulio (šiaurės rytų Italijos regiono) benandančių „sekta“, persekiota ir sunaikinta inkvizicijos.⁴⁵ Ginzburgui išgarsėjus, jo darbus imta perleisti, versti. 1989 m. pasirodžiusioje „Nakties istorijoje“ (*Storia notturna*) išryškėja pagrindinė Ginzburgo tezė Tyso bylos atžvilgiu, rudimentiškai kelta jau 1966 m. jo knygoje. Implikuojama tezė tokia: vilkolakis Tysas, arba Livonijos vilkolakiai (tarsi Tysas būtų jų kvintesencija) yra šamanistinio Vidurio ir Rytų Europos mitų ir ritualų komplekso, apimančio italų *benandanti*, osetinų *burkudzäutä*, rumunų *călușari*, graikų *καλικάντζαροι*, kroatų *kr(e)s(t)niki*, korsikiečių *mazzeri*, vengrų *táltosok*, serbų *zdyxaħu* ir kt., integrali dalis.⁴⁶

Carlo Ginzburgo darbus įdomu skaityti ir jo drąsios hipotezės visados intriguoja, tačiau turi

⁴³ Donecker 2009, 2012.

⁴⁴ Laime 2015, 2019.

⁴⁵ It. *benandanti* ‘geri ėjikai, gerai einantys’ teigė esantys gerieji burtininkai, Kristaus vardu kovojantys dėl krašto derlingumo prieš „blogai einančius“ (it. *malandanti*) piktuosius burtininkus (Nardon 2006: 108–109).

⁴⁶ Ginzburg 1989: 153–181; plg. Ginzburg 1990: 130–160 (anglų kalba).

didelį šaukštą neatidumo deguto. Kaip taikliai apibūdino olandų istorikas-antropologas Willemas de Blécourt, Ginzburgas yra istorikų *enfant terrible* – nuolat besigriebiantis vis naujų intelektualinių iššūkių, o betvarkę po savęs paliekantis sutvarkyti kitiems.⁴⁷ Savo tekstuose Ginzburgas visados žongliruoja milžinišku kiekiu medžiagos ir jų bibliografijos (turinčios ir savarankišką „vikipedinę“ vertę) tikrai kelia pagarbą. Tačiau pradėjus smulkmeniškai tikrinti – kaip pacituotas veikalas, kaip transkribuotas šaltinis, neretai suima pyktis ir apmaudas. Pavyzdys: Tysas sakė [§2, §4], kad andai jam pragare (su šluotkočiu, parištu arklio uodega) nosį sulaužęs raganius Skeistanas. Klausiamas pridūrė [§5], kad pragaras randasi „ežero, vadinamo *Puer Esser*, gale, pelkėje žemiau Lembergo“. Vėliau kamantinėjamas papasakojo [§11, §19], kad jei Velnio sargai juos pragare pagaudavę, tai nupliekdavę ilgais geležiniais rimbais. Plg. Ginzburgo versiją: „Vilkolakiai keliauja į pragarą, kuris randasi jūros gale (*alla fine del mare*). Ten, apsiginklavę geležiniais rimbais (*armati di fruste di ferro*), vilkolakiai persekioja Velnią ir raganius, apsiginklavusius arklio uodegomis apsuktai šluotkočiais (*armati di manici di scopa avvolti in code di cavallo*).⁴⁸ Negana to, Ginzburgo Tysas – lietuvis (*lupo mannaro lituano*)!⁴⁹ Tai būdinga daugeliui plačių sintezių autorių ir Ginzburgas jokia išimtis. Žiūrint pozityviai, tokie veikalai katalizuoja revizijas, taip kultyvuodami tiriamą lauką.⁵⁰

Kaip minėta Įvade, Tysui skirtoje 2020 m. monografijoje (didžiąja dalimi jau publikuotų tekstų rinktinėje) Ginzburgas skiria daug dėmesio Tyso bylos anomaliskumui, tačiau bemaž nekalba apie Tyso pareiškimų atliepus vietinėje liaudies tradicijoje. Taigi, ką tik minėtus įvairius erzinančius riktus paliekant nuošalyje, pagrindinis pretekstas šiai revizijai yra Ginzburgo darbuose regimas Tyso bylai aktualių istorinių šaltinių visumos nežinojimas ir vietinės tautosakos absoliutus neišmanymas. Nors ir labai svarbišs jo „konjunktyvių anomalijų“ teorijai⁵¹, Tyso bylos Ginzburgas niekad *specialiai* netyrė, o visgi ilgainiui tapo matomiausiu jos reprezentantu.

Bylos recepcija Latvijoje atrodo įstrigusi tarpukaryje. 1924 m. von Bruiningkui bylą publikavus, 1939 m. ją analizavo Karlis Straubergas ir kiek kukliau Talivaldis Zemzaris.⁵² Ir bene viskas. Kalbant apie tyrimus, o ne paprasčiausius paminėjimus, tyla tęsiasi iki 2015 m. Sandžio

⁴⁷ Blécourt 2007b: 126.

⁴⁸ Ginzburg 1966: 37; Ginzburg 1972: 48; Ginzburg 1989: 130. Taip pat anglų kalba: Ginzburg 1983: 29; Ginzburg 1990: 153; Ginzburg & Lincoln 2020: 67. Taip pat čekų, estų, ispanų, japonų, katalonų, kinų, norvegų, olandų, portugalų, prancūzų, rumunų, švedų, vengrų, vokiečių ir turbūt dar keliomis kalbomis.

⁴⁹ Ginzburg 1966: 37, 65; Ginzburg 1972: 47, 88, 141. Vėliau Ginzburgas (1989a: XLIIIn53) pasitaisė (*dove «lituano» e «Lituania» vanno corretti in «livone» e «Livonia»*), bet žodis ne žvirblis ir Tyso lietuviškumas kur ne kur išnyra iki šiol. Puikus pavyzdys yra XI–XX a. Europos vilkolakių istoriją apžvelgianti Gaėlio Milino 1993 m. monografija „Dievo šunys“ (*Les chiens de Dieu*), taip pavadinta senojo Tyso garbei (ant knygos nugarėlės netgi pateikta ištrauka iš *Procès du vieux Thiess*; beje, nurodoma, kad teismas vyko 1692 m. Rygoje). Apie Tysą kalbama skyriuje (Milin 1993: 95–98; plg. 7, 102), kurio pavadinimas – „Lietuvių vilkolakiai ir Dievo šunys“ (*Loup-garous et chiens de Dieu lituaniens*).

⁵⁰ Pvz., Franco Nardono (Nardon 1999) atlikta „benandančių“ revizija. Nuodugnai pervertęs Ginzburgo tirtas ir netirtas archyvinės Friulo bylas, Nardonas piešia kitokį paveikslą. Tyso bylos recepcijos atžvilgiu tenka apgailėstauti, kad apart trijų recenzijų anglų kalba, Nardono veikalas prieinamas tik itališkai ir 99 autoriai iš 100 juo paprasčiausiai nesiremia.

⁵¹ Nūdien viena nuo kitos nutolusių, tačiau bendrą šaknį turinčių eurazijietiško šamanizmo liekanų teorija.

⁵² Straubergs 1939b: 101t.; 1939c: 98–101; emigravęs apie Tysą rašė ir švediškai; Zemzaris 1939: 116t.

Laimės straipsnio latvių kalba, 2019 m. išplėtoto ir publikuoto angliškai.⁵³ Tarpukario tyrėjų pradėtas darbas sovietmečiu liko netęstas, taigi toli gražu ir nebaigtas. Iš čia ir 2000 m. apžvalginis Andrejaus Plakano straipsnis apie Livonijos vilkolakius ir raganas su iškalbinga paantrašte: „Nebaigtas projektas“ (*An Unfinished Project*); nors apie Tysą šis autorius daug nekalba.⁵⁴

2.2 Bylos recepcija Lietuvoje

Apie Tyso bylos analizę Lietuvoje kalbėti netenka, belieka trumpai išvardyti paminėjimus. Pirmąsyk lietuviškai apie Tysą (šešiais sakiniais) užsiminta 1998 m. „Šiaurės Atėnuose“, Mircea Eliade's 1985 m. teksto apie „Baltų religiją“ Gintaro Beresnevičiaus vertime.⁵⁵ Eliade akivaizdžiai rėmėsi Ginzburgu⁵⁶, nes Tysas šiame tekste lietuvis, o Tyso pragaras – „jūros gale“. Antrąsyk (trimis sakiniais) apie Tysą užsiminta 1999 m., iš latvių kalbos verstos „Mitologijos enciklopedijos“ (dabar jau bibliografinės retenybės) „Latvių religijai ir mitologijai“ skirtame tekste.⁵⁷ Čia Tysas jau Vidžemės valstietis.

Pirmasis apie Tysą rašęs lietuvis buvo, žinoma, Gintaras Beresnevičius. Meditacijai, kontempliacijai ir ekstremalioms būklėms skirtame savo 2005 m. tekste Tyso bylą jis pristato taip: „1691 m. Jurgensburge buvo teisiamas 86 metų amžiaus senukas Thiessas, lietuvis; jis kaltintas vilkolakyste; turime proceso dokumentus, kuriuos surinko ir komentavo Mircea Eliade; iš jo knygos šiuos dokumentus ir perteiksime. <...> pasivertę vilkais, bėga „iki jūros galo“, arba, kitaip tariant – į pragarą <...>“.⁵⁸ Taigi, „pirminis šaltinis“ aiškus ir čia, ir jis tikrai ne Eliade, jokių Tyso proceso dokumentų niekada nerinkęs. Beresnevičius citavo 1992 m. lenkišką Eliade's 1976 m. angliško teksto vertimą, Eliade rėmėsi pirmuoju (1966 m.) itališku Ginzburgo veikalu.⁵⁹ Gaila, kad puikiai vokiškai mokėjęs Beresnevičius nė nenumanė, kad vos už 500 metrų nuo jo VU Filosofijos fakulteto darbovietės, Vrublevskių bibliotekoje guli jo mėgiamų vilkolakių „aukso gysla“ – pačios Tyso bylos von Bruiningko nuorašas. 2013 m., remdamasi latviu Karliu Straubergu, Tyso bylos esmę (paties Tyso neminėdama) trumpai apibūdino mitologė Nijolė Laurinkienė.⁶⁰ 2012–2017 m., remdamasis olandu Willemu de Blécourt, apie Tysą kalbėjo etnologas Rolandas Petkevičius.⁶¹ 2018 m., remiantis pirminiu šaltiniu, bylą pristatyti teko ir man (žr. Įvadą).

⁵³ Laime 2015, 2019.

⁵⁴ Plakans 2000: 265, 268.

⁵⁵ Eliade 1998: 4. 2004 m. (ir 2015 m.) perspausdinta „Lietuvių mitologijos“ chrestomatijoje (Eliade 2004: 446–447).

⁵⁶ Eliade 1985: 28. Ginzburgas neminimas, Eliadė tik nurodo ankstesnį savo tekstą (Eliade 1976: 69–92, 128–132).

⁵⁷ LtvM 1999: 234; LtvM 1994: 227 (latviškai).

⁵⁸ Beresnevičius 2005b: 411, 416.

⁵⁹ Eliade 1976: 77, 129 = Eliade 1975: 157.

⁶⁰ Laurinkienė 2013: 279–280 (skyrius „Žemyna ir javų žydėjimas“, poskyris „Raganų veikla“).

⁶¹ Iš pradžių probėgšmiais straipsnyje (aukojimų tradicinėje medicinoje kontekste): Petkevičius 2012: 111–112 (pagal Blécourt 2007a). Vėliau 2014 m. balandžio 10 d. „Vėliaus skaitymų“ pranešime „Vilkolakis: mitologinė būtybė ar dvasinė praktika?“. Prieiga internetu: <https://youtu.be/FT4pY3vwyiE>. Galiausiai 2017 m. gruodžio 11 d. ir 18 d. „Mūsų praeities paieška“ Init TV laidose. Prieiga internetu: <https://youtu.be/Y19lt91HoFU>; <https://youtu.be/hBQvCZbu5iw>. Jei ne ankstyva R. Petkevičiaus mirtis (2016 m.), galbūt autorius būtų prisikasęs ir prie pirminių šaltinių.

3. TYSO BYLOS KONTEKSTAS:

XVI–XVII A. LIVONIJOS VILKOLAKIAI

Vilkolakių *istorija* prasideda nuo Gilgamešo epo⁶², tačiau *Livonijos* vilkolakių istorija tam tikra prasme irgi sena. Nors jau pagal patį apibrėžimą negalinti siekti giliau Viduramžių, ji visgi prasideda ankstyvojoje Antikoje, nuo paties *pater historiae*, tiksliau – nuo garsiųjų Herodoto „Istorijose“ (*Ἱστορίαι*) kasmet vilkais virstančių neurų. Ketvirtojoje, tragedijos mūzos Melpomenės vardu pavadintoje „Istorijų“ knygoje, skaitome: „Atrodo, jie yra burtininkai [*γόητες*]. Mat skitai ir Skitijoje gyvenantys helėnai tvirtina, jog kasmet kiekvienas neuras keletui dienų pavirstąs vilku [*λύκος γίνεται*] ir paskui vėl atvirstąs žmogumi.“⁶³ Nors tarp šios Herodoto žinutės (≈440 m. pr. Kr.) ir pirmojo Livonijos vilkolakius mininčio šaltinio (1550 m.) žioji daugiau kaip 2000 metų tyli praraja, XVI–XVII a. Europos intelektualams tai nebuvo kliūtis paslaptinius šiaurės vilkolakius kildinti būtent iš Herodoto kadais užrašytų skitiškų nuogirdų.⁶⁴ Tiesa, panaši pagunda kildavo ir XX a. istorikams.⁶⁵ Šiaip ar taip, neurų tapatybės klausimas nėra trivialus, o mus visgi domina būtent XVI–XVII amžiai, t.y. šaltinių teikiamos žinios apie būtent to meto Livonijos vilkolakių tikėjimus.

3.1 Pirminių šaltinių pobūdis

Kadangi šio skyriaus tikslas yra Tyso bylos kontekstualizavimas ir pasiruošimas šaltinių teikiamos bet kokios mitinės informacijos ekstrakcijai (4-ame skyriuje), smulkmeniškas šaltinių surūšiavimas pagal pobūdį nėra būtinas ir pakaks išskirti dvi grupes, į kurias šaltiniai skyla aiškiai.

Pirmoji šaltinių grupė, kurią galima įvardyti „Livonijos vilkolakiai raštuose“, yra įvairaus pobūdžio veikalai, publikuoti XVI–XVIII a. Vieni jų (enciklopedijos, demonologiniai veikalai) išgarsėję ir formavę visos Europos viešąją opiniją apie Livonijos vilkolakius, kiti (bažnytinių vizitacijų ataskaitos, pastoracinio pobūdžio veikalai) cirkuliuavę pačioje Livonijoje. Visi šie tekstai vienokiu ar kitokiu mastu buvo žinomi anuomet. Šiai šaltinių grupei priskirtinos ir humanistų paskaitos bei laišakai, publikuoti tik XIX–XX a., bet cirkuliuavę ir anksčiau. Antroji (daug mažesnė) šaltinių grupė, kurią galima pavadinti „Livonijos vilkolakiai teismuose“ – tai rankraštinės XVI–XVII a. raganų ir vilkolakių teismų bylos, kurių protokolai publikuoti ir pavišinti tik XIX–XX a.

⁶² VI.61 (Ištarė paverčia piemenį vilku): [*tam-h*]a-ši-šu-ma a-na barbari(ur.bar.ra) tu-ut-ter-ri-šu „Tu trenkei jam ir pavertė jį vilku“ (George 2003: 622; plg. SRP: 130). Be abejo, žmogaus virtimo vilku vaizdinys yra žymiai senesnis nei 4000 m., bet apie jo priešistorę liudija tik pavieniai archeologiniai artefaktai.

⁶³ IV.105: *κινδυνεύουσι δὲ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι γόητες εἶναι. λέγονται γὰρ ὑπὸ Σκυθέων καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐν τῇ Σκυθικῇ κατοικημένων ὡς ἔτεος ἐκάστου ἅπαζ τῶν Νευρῶν ἕκαστος λύκος γίνεται ἡμέρας ὀλίγας καὶ αὖτις ὀπίσω ἐς τὸν τόπον κατίσταται*. Tekstas iš naujausio kritinio leidimo (Herodotus 2015: 388), vertimas Jono Dumčiaus (Herodotas 1988: 242). Plg. Nijolės Juchnevičienės vertimą N. Vėliaus rengtame šaltinių rinkinyje (BRMŠ I: 124): „Atrodo, kad šitie žmonės yra vilktakiai [sic]“. Ar tai iš didelio noro sulietuvinti? Ilgametės diskusijos dėl neurų slaviškumo, baltiškumo, arba balto-slaviškumo apžvalgą ir naujus argumentus žr. Karaliūnas 2004: 24–42 (ir ten nurodomą literatūrą).

⁶⁴ Sabinus 1555: H8^v = Sabinus 2019: 168; Melanthon 1842 [1558]: 717–718; Peucerus 1560: 141^f; Bodin 1580: 98^v; Ulenbrock 1615: A4^f; Menius 1632: 40.

⁶⁵ „Tikėjimas į vilkolakius Lietuvoje yra dar iš tų senų laikų, kai lietuvių žemės gyventojai vadinti (pagal Herodotą) neurais ir buvo žinomi graikų istorikui savo sugebėjimu pavirsti vilkais“ (Pašuta 1971: 246–247).

3.2 Pirminių šaltinių pristatymas

Pirmoje šaltinių grupėje („Livonijos vilkolakiai raštuose“) pasitaiko ir autentiškos, ir neautentiškos medžiagos. Tame pačiame šaltinyje gali būti panaudota laišku gauta informacija iš Livonijoje esančio tiesioginio įvykių liudininko, o šalia daromos eruditiškos projekcijos į Antikos autoritetus. Priedo, kadangi čia nagrinėsiami istoriniai šaltiniai yra iš plagijavimo klestėjimo amžiaus, neretu atveju mūsų tikslui aktuali informacija šaltinyje yra atkartojama iš ankstesnių šaltinių be nuorodos, iš kur ji paimta. Dėl to pasitaiko kuriozų. Pvz., plagijatą vėlesnis autorius jau cituoja kaip pirminį šaltinį, kai „plagijavęs“ autorius iš vis niekuo dėtas, nes tuo metu, kai kaž kuriame jo veikalo leidime anoji informacija buvo įterpta, jis jau buvo Anapily. Ir pan. Viso to filtracijos „virtuvė“ čia rodoma nebus.

3.2.1 Livonijos vilkolakiai raštuose

Kiek žinoma, pirmąsyk Livonijos vilkolakiai spaudoje paminimi **1550 m.**, vokiečių kartografo ir žymaus humanisto **Sebastiano Münsterio** enciklopediniame žinyne „Kosmografija, arba Visų kraštų aprašymas“ (*Cosmographie oder Beschreibung aller länder*). Pirmajame veikalo leidime (1544 m.) šios informacijos dar nėra, ji įterpiama rengiant ketvirtąjį. Informantas: poetas, muzikas ir metraštininkas Johanas Hasentödteris, kurį laiką dirbęs kanceliarinį darbą Livonijos ponų dvaruose.⁶⁶ Žinia trumpa: skyriuje apie keistus livoniečių papročius (*Von seltsamen gebreüchen die in Lyffland sind*) Münsteris atkreipia dėmesį, kad šiame krašte daug burtininkų ir raganų (*vil zauberer und hexen*), besilaikančių klaidingo tikėjimo (*onglauben*), kurį jie dažnai išpažįsta teisme (*wie sie in der vergicht⁶⁷ offtmals bekant*) – kad virstą vilkais (*zû wölffen werden*) ir lakioją aplinkui, darydami žalą visiems sutiktiesiems; po to atvirstą žmonėmis. Vadinami tokie žmonės vilkolakiais (*und solliche heißt man warwölff*).⁶⁸ Münsterio veikalas 1544–1650 m. šešiomis kalbomis buvo išleistas net 46 kartus⁶⁹, taigi ši žinia apie Livonijos vilkolakius Europos intelektualų sąmonėje paliko neabejotiną pėdsaką. Mums svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad XVI a. viduryje vilkolakiai (vyrai ir moterys) Livonijoje jau teisiami.

* * *

Antrasis šaltinis nepalyginamai ilgesnis (ilgiausias, jei neskaitysime Tyso bylos). Tai švedų kartografo ir dvasininko **Olauso Magnuso** (šved. Olaf Månsson) etnografinio pobūdžio rinkinys „Pasakojimai apie šiaurės tautas“ (*Historiae de gentibus septentrionalibus*), išleistas **1555 m.** ir taip

⁶⁶ *Dis alles oder zûm grössern theil hab ich von dem weit erfarn Johan Hasentödter so manch jar in Lyffland an den herren höfen und Cantzelien gewesen, vil erfarn hat* (Munsterus 1550a: 932). Tų pačių metų lotyniškame leidime jis apibūdinamas kaip daugelio kraštų ir karalysčių žinovas: *Hæc pro bona parte habeo a Iohanne Leporicida, homine multarum regum & regionum expertissimo* (Munsterus 1550b: 789). Plg.: Jurkiewicz 2009: 110; Donecker 2012: 295.

⁶⁷ *Vergicht* = *Endgeständnis* ‘paskutinis prisipažinimas’ prieš verdiktą (Tschaikner 2005: 101).

⁶⁸ Munsterus 1550a: 930.

⁶⁹ Hodgen 1954: 507.

pat susilaukęs daugelio leidimų įvairiomis kalbomis. Net tris paskutinius aštuonioliktos rinkinio knygos „Apie miško žvėris“ (*De animalibus sylvestribus*) skyrius autorius skiria mūsų kraštų vilkolakiams.⁷⁰ Skyriai trumpi, bet informacijos juose apstu. Informantas akivaizdžiai buvo ne vienas, tačiau iš kur konkrečiai Magnusas tas žinias gavo, nėra aišku. Žinoma, kad ištremtas iš Švedijos (nes kaip popiežiaus atstovas priešinosi Reformacijos įvedimui) ir vykdamas į Italiją (kur vėliau ir išleistas šis jo veikalas) jis buvo kurį laiką apsistojęs Lietuvoje ir užmezgęs ryšius su Motiejumi Giedraičiu⁷¹, tačiau nieko apčiuopiamesnio apie informantus pasakyti negalima.

45 skyriuje „Apie vilkais pavirtusių žmonių nuožmumą“ (*De ferocia hominum in lupos conversorum*)⁷² Magnusas rašo, kad Prūsijoje, Livonijoje ir Lietuvoje (*in Prussia, Livonia, atque Lithuania*) gyventojai ištisus metus kenčia vilkų plėšrumą (*luporum rapacitatem*), tačiau nelaiko šito tokia baisybe, kokią tenka patirti iš vilkais pavirtusių žmonių (*hominibus in lupos conversos*). Kalėdų panakčiais (*in festo Nativitatis CHRISTI sub noctem*) tokie įvairių gyvenviečių vilkžmogiai (*luporum ex hominibus conversorum ... diversis in locis habitantibus*) gausiai susiburia iš anksto sutartoje vietoje (*copia congregatur ... statuto in loco, quem inter se determinatum habent*), iš kurios tą pačią naktį su didžiu nuožmumu lekia siautėti prieš žmones ir kitus nelaukinius padarus (*genus humanum ... caetera animalia, quae feram naturam non habent*). Taipgi vietiniai tų kraštų žmonės patiria daugiau žalos iš jų, nei iš tikrų vilkų (*naturalibus lupis*). Yra žinoma, su kokiu nepaprastu žiaurumu jie puola miškuose gyvenančių žmonių namus (*aedificia hominum in sylvis existentium*), kaip mėgina laužtis pro duris, idant sunaikintų (*consumant*) viduje esančius žmones ir gyvulius. Jie nusileidžia į alaus rūsius (*cellaria cervisiarum*), dalį alaus arba midaus (*cervisiae, aut medonis*) išgeria, o tuščius gėrimo indus sukrauna vieną ant kito rūsio viduryje (*vasa vacua in medio cellarii unum super aliud elevando collocant*), tuo skirdamiesi nuo tikrų vilkų (*in quo a nativis ac genuinis lupis discrepant*). Vietas, kuriose Kalėdų naktį tokie vilkžmogiai susiburia, vietiniai laiko pranašiškomis (*fatidicum arbitrantur*). Jei tokioje vietoje nutinka kas nesėkmingo (*quia si alicui in eo quid adversi contigerit*), pvz., jei apvirsta vežimas (*vehiculum obvertatur*) ir žmogus įkrenta į sniegą, tvirtai ir iš daugiametės patirties tikima (*plane sibi persuasum habent ... quemadmodum id a multis temporibus per experientiam explorarunt*), kad toks žmogus metų bėgyje mirsiantis (*eum isto anno morte moriturum*).

Toliau tame pačiame skyriuje Magnusas rašo, kad tarp Lietuvos, Žemaitijos ir Kuršo (*intra Lithuaniam, Samogethiam, ac Curoniam*) esanti siena (*paries*), sugriautos pilies liekana (*ex quodam*

⁷⁰ Knygos ištrauka (III.1 → Magnus 1555: 96–97), būtent skyrelis „Apie pagonių lietuvių prietaringus garbinimus“ (*De superstitiosa cultura Litvanorum paganorum*) jau skelbtas BRMŠ (II: 407–410). Šaltinį pristatęs N. Vėlius (ten pat) teigia, kad „naujos medžiagos apie senovės lietuvių religiją ir mitologiją Olafas Magnusas nepateikė.“ Tai netiesa viso veikalą atžvilgiu, nes buvo pražiūrėta knygos pabaiga (XVIII.45–47 → Magnus 1555: 642–644), t.y. originalios žinios apie baltų vilkolakius. BRMŠ naudotasi 1567 m. leidimu, kuriame tekstai dar netrumpinti; vėlesniuose leidimuose informacija darosi glaustesnė.

⁷¹ Ročka 2002: 134.

⁷² Magnus 1555: 642.

castello diruto reliquus). Ten kasmet tuo pačiu laiku (*certo anni tempore*) susirenka jų vilkžmogių keletas tūkstančių (*aliquot millia*) ir kiekvienas tikrinasi savo mitrumą [per tą sieną] šokinėdami (*uniuscuiusque agilitatem in saltando explorant*). Peršokti neįgalintys (*transilire nequiverint*), kas paprastai nutinka labiau įmitusiems (*uti pinguioribus fere evenit*), nupliekiami rimbais savo vado (*flagellis ab eorum præfectis cæduntur*). Žmonėse tvirtinama, kad šiam būriui priklauso ir krašto didžiūnai (*terræ magnates*) bei kuo kilmingiausi vyrai (*ex prima nobilitate viros*). O kaip jie įpuola į šią beprotystę ir baisų virsmą (*vesaniam, ac metamorphosin longe terribilem*), kurio tam tikru pastoviu metu jie išvengti negali (*quam deinde statis temporibus negligere haud possunt*), Magnusas žada paaiškinti sekančiame skyriuje.

46 skyrių „Apie žmonių virsmą vilkais“ (*De metamorphosi hominum in lupos*)⁷³ jis pradeda nuo Plinijaus Vyresniojo, apie 77 m. po Kr. savo „Gamtos istorijoje“ (*Naturalis historia*) dvejojusio, kad tokie virsmai iš tiesų galimi.⁷⁴ Magnusas su Plinijumi nesutinka ir parodo, kaip tokie dalykai nutinka iki pat jo dienų (*in hunc usque diem accidere*). Magnuso žiniomis, jei kuris nors žmogus, ar vokiečių, ar vietinis (*sive Germanus, sive indigena*), geistų Dievo mokymui prieštaraujančių naujovių (*rerum novarum præter divinam institutionem cupidus*) ir norėtų prie tų vilkais virstančių prakeiktųjų jungtis (*in collegium istorum maledictorum hominum, qui in lupos ... convertuntur ... associari cupit*), idant tam tikru metų laiku, tam tikrose vietose (*ut certis anni temporibus ad destinata loca*) visą gyvenimą su savo palydovais burtusi (*per omnem vitam suam una cum suis asseclis conveniat*) ir žalą ar pačią mirtį kitiems mirtingiesiems ir gyvuliams neštų (*damnumque ac mortem ipsam cæteris mortalibus, & pecoribus inferat*), toks žmogus turi būti užgertas (*propinando*).⁷⁵ Kas nors šiuose keruose patyręs turi duoti iniciantui alaus, prieš tai jį tam tikrais žodžiais užkalbėjęs (*huius veneficii perito, per poculum cervisiæ propinando certis verbis adhibitibus consequitur*). Tačiau, patikslina Magnusas – tai veikia tik tokiu atveju, jei į šią neteisėtą sąjungą aplikuojančiasis tą gėrimą priima (*dummodo is, qui huic illicito consortio applicatur, illud acceptat*). Po to toks užgertasis, pajautęs atėjus metą (*quando sibi consultum videbitur*) ir susitikęs su savaisiais kokiam nors rūsyje ar nuošaliame miške (*in cellarium aliquod, aut abditam sylvam se conferendo*), jau galės transmutuoti savo žmogišką formą į vilko (*hominis idæam ... in lupi formam totaliter transmutare potest*). Po kurio laiko (*post aliquod tempus*) jis gali šią formą palikti (*relinquere*) ir grįžti į pirminį savo būvį (*illam vicissim assumere sibi integrum est*).

47 skyriuje „Apie pavyzdžius, kuriuose žmonės virsta vilkais ir priešingai“ (*De exemplis, in quibus homines in lupos conversi sunt, & e contra*)⁷⁶ Magnusas pateikia tris anekdotinio pobūdžio

⁷³ Magnus 1555: 643.

⁷⁴ VIII.80: „Vilkais virtusius ir atgal atvirtusius žmones [*homines in lupos verti rursusque restitui sibi*] turime drąsiai pripažinti esant netiesa [*falsum esse confidenter existimare debemus*], antraip tektų tikėti viskuo, ką amžių bėgyje sužinojome esant pasakomis [*aut credere omnia, quæ fabulosa tot saeculis conperimus*]“ (Plinius 1976: 66).

⁷⁵ Tai pirmasis vilkolakių užgėrimo paliudijimas – 72 metais ankstesnis, nei pateikiamas BRMŠ (III: 583, 594).

⁷⁶ Magnus 1555: 643–644.

nusidavimus – du livoniškus ir vieną prūsišką. Mums aktualūs visi, tad apie visus iš eilės.

1. Pradedama nuo pasakojimo, kaip vienas kilmingasis (*nobilis*), lydimas savo kaimiečių tarnų (*servilis conditionis rusticos*), ilgai keliavo mišku (*longam per sylvam iter faceret*). Kerai jo tarnams nebuvę nežinomi (*veneficii haud ignaros*), kaip ir daugeliui to krašto vietinių gyventojų (*plerunque istis in oris reperiuntur*). Dienai kryptant vakarop ir nepriartėjus jokios užėigos, nuspręsta nakvoti miške (*in proximo nullum hospitium ... is sylva pernoctandum*). Kadangi visi buvo alkio ir stygiaus spaudžiami (*fame ac penuria premebantur*), vienas jų taip pasiūlė – visiems ramiai palaukti ir nekelti triukšmo net ką pamačius (*nec ullum tumultum, si quid viderent*), nes jis matęs bandą besiganančių avių (*gregem ovium pasci conspiceret*), kur dabar ir nubėgsias, ir taip be didesnių pastangų jie vakarienei turėsia mėsos. Tada nuėjo į tankmę ir niekam nematant pavirto vilku (*formam hominis in lupum transfiguravit*). Čia Magnusas, norėdamas sustiprinti įspūdį, pacituoja keletą eilučių iš Ovidijaus „Metamorfozių“.⁷⁷ Parvilkęs avį tarnas paliko ją už vežimo, dalyką suprantančių savųjų priežiūrai (*socii autem huius praeda conscii*), pats gi nuėjo miškan, kur vėlei atvirto žmogumi (*ad sylvam iterum revertitur, humanamque formam rursus assumit*).

2. Toliau rašoma, kad taip pat Livonijoje ne per seniausiai (*quoque in Livonia haud multis ab annis*) kilo ginčas tarp vieno kilmingojo žmonos ir jų tarno (*inter nobilis cuiusdam coniugem, atque servum suum*); tarnų jie ten turi daugiau, nei bet kuris kitas krikščioniškas kraštas, priduria Magnusas. Damai laikantis savo, t.y. kad žmonės negali virsti vilkais (*homines in lupos mutari haud posse*), valstietis pasiūlė jai tą savo kailiu čia pat vietoje įrodyti (*extemplo eius rei exemplum velle ostendere*). Gavęs sutikimą, nusileido vienas į rūšį (*ac cellarium solus ingreditur*), iš kurio netrukus išbėgo vilku (*lupi forma*). Lekiantį lauku miško link jį nusivijo šunys ir nors šis aršiai gynėsi, iškabino jam vieną akį (*ei oculum eruunt*). Sekančią dieną tarnas grįžo pas poniją vienaakis (*ad dominam suam monoculus redit*).

3. Baigiama „nesenu ir atmintyje vis dar gyvu“ (*recenti adhuc memoria compertum relinquitur*) nusidavimu. Prūsijos kunigaikštis (*Dux Prussiae*)⁷⁸, tokiais kerais mažai linkęs tikėti (*tali veneficio parum fidei adhibens*), liepė vienam tokiam sulaikytam ir grandinėmis surakintam raganavimo „ekspertui“ (*maleficii expertum*) pavirsti vilku (*ut in lupum se transformaret*) čia ir dabar; ką tas ir padarė (*quod ita factum est*). Kad tokia stabmeldystė neliktų nenubausta (*hunc tamen, ne huiusmodi idololatria impunita maneret*), kaltininką įsakyta sudeginti (*igne postea comburi mandavit*). Nes tōkios begėdystės griežčiausiai baudžiamos tiek dieviškų, tiek žmoniškų įstatymų (*talia enim flagitia tam divinæ, quam humanæ leges severissime puniunt*).

⁷⁷ I. 233–239 (Likaono virsmas vilku): „Užkaukė tuoj ir stengė tuščiai prabilti: plėšrumas, / Prigimtas jo nasrams, su įprastu noru žudyti / Puola visur aveles – ir šiandien jį džiugina kraujas. / Jo apdarai pavirsta gaurais ir kojomis žastai, / Tampa vilku, senosios lyties išlaikydamas žymę: / Žilė jam lygiai ta pat ir toks pat snukio nuožmumas, / Žvilgsnis toks pat akių, tas pats žiaurumo paveikslas.“ (Ovidijus 1979: 15; vertė Antanas Dambrauskas)

⁷⁸ Magnuso veikalas išspausdintas 1555 m., taigi šis *Dux Prussiae* tegali būti Albrechtas Brandenburgietis – paskutinysis Vokiečių ordino didysis magistras (1511–1525) ir pirmasis Prūsijos kunigaikštystės kunigaikštis (1525–1568).

Bene šis pats „nesenas ir atmintyje vis dar gyvas“ nusidavimas bus aprašytas ir tais pačiais 1555 m. išleistame poeto ir pirmojo Karaliaučiaus universiteto rektoriaus **Georgo Sabino** veikalė apie Ovidijaus „Metamorfozes“ (*Fabularum Ovidii interpretatio*).⁷⁹ Magnuso versija, veikiausiai perėjusi ne vienerias lūpas iki buvo užrašyta jo plunksnos, skamba stačiai anekdotiškai. Sabino versija, kaip vietinio ir neabejotinai su pačiu Prūsijos kunigaikščiu (žymiu Universiteto globėju) bendravusio žmogaus liudijimas, skamba panašiau į tiesą. Septintos knygos skyrelį „Abejotinas vilkas / Vilkolakis“ (*Ambiguus lupus / Ein Werwolf*)⁸⁰ Sabinas pradeda nuo Herodoto neurų, sugretindamas juos su Prūsijos vilkolakiškais tikėjimais (*et hic quoque apud Borussos fama est tales inveniri*), o kaip pavyzdį pateikia vieną neseniai (*nuper*) nutikusią istoriją. Vienas toks tariamas vilkolakis, įtariamasis draskęs kinkomuosius vietinių kaimiečių gyvulius, buvo jų pačių sugautas ir atvesdintas Prūsijos kunigaikščiui (*captus, & Duci Prusiae adductus a rusticis, quorum iumenta dilaniasse credebatur*). Žmogaus būta bjauraus (*erat homo deformis*) ir panėšinčio į laukinį (*nec multum absimilis feræ*). Veidas jo buvo nusėtas žaizdomis (*vulnera in facie*), neva nuo šunų įkandimų, kuomet buvo pasivertęs vilku (*morsus a canibus ... mutatus in lupum*). Apklaustas pareiškė, kad vilku virsdavęs dusyk metuose – pirmąsyk apie Kalėdas (*primo circa natalem Christi*), tada apie šv. Jono šventę (*deinde circa festum Ioannis Baptistæ*). Pavirtęs traukdavęs į miškus būti tarp vilkų (*in sylvis inter lupos*). Prieš išsiverčiant šeriams ir pakintant pavidalui, jį apimdavęs didžiausias šiurpulys ir kūno silpnumas (*maximo autem horrore et languore corporis se affici, antequam pili erumperent & forma mutaretur*). Norėdami išsiaiškinti reikalo tiesą, žmogų uždarė į pilies kalėjimą, sargams akylai stebinti, ar jis nevirsiąs vilku (*ad explorandam rei veritatem diu captus in arce detineretur, ac diligenter observaretur a custodibus carceris, an aliquando efficeretur lupus*), žmogus savo formą išlaikė (*retinuit semper eandem formam, quam habuit*) ir tuo istorija baigėsi (*is fuit exitus fabulæ*). Todėl neabejotina, kad viskas, kas apie šiuos „vilkžmogius“ sakoma, yra netiesa (*unde constat ea quæ de ambiguis lupis narrantur esse falsa*), būtent pamišėlių svaitėjimai (*utpote quæ homines mente capti sibi imaginantur*), reziuumuoja Sabinas.

Visa ši istorija, išskyrus apibendrinančią Sabino remarką, 1608 m. buvo žodis į žodį nuplagijuota nesyk leistoje italų vyskupo Simono Majolio (Simone Maioli) enciklopedijoje „Šunų dienos“ (*Dies caniculares*).⁸¹ 1691-ais (Tyso bylos) metais išėjo šiandien turbūt populiariausias šio veikalo leidimas, lig šiol cituojamas kaip pirminis mažiau žinomo Sabino 1555 m. istorijos šaltinis.

* * *

⁷⁹ Kiek man žinoma, šiedu Magnuso ir Sabino veikalai (pastarojo pakartotinai neleistas) lyginti dar nebuvo, o ir Sabino pateikiama žinia įvairiuose šių dienų tekstuose persakoma remiantis ne juo pačiu, o antriniais ir tretiniais šaltiniais. Taip prūsų *Dux Prussiae* (Sabinus 1555: H8^v) stebuklingai virsta maskolių *Duke of Muscovy* (Summers 1933: 247) ir pan.

⁸⁰ Sabinus 1555: H8^v = Sabinus 2019: 168.

⁸¹ Maioli 1608: 324–325. 1-asis leidimas išėjo 1597 (autorius mirties) metais. Skyrius (*De sagis*), kuriame mums aktuali istorija įterpta, autorystė priskiriama Georgui Draudui (Summers 1933: 260n17). Sabino versijos „neseniai“ (*nuper*) pas Majolį (Draudą) virsta „prieš šiek tiek metų“ (*ante plusculos annos*), taigi patikimai susieti Sabino istoriją su „nesena ir atmintyje vis dar gyva“ Magnuso versija remiantis 53 metais vėlesniu Majolio veikalu būtų keblaka.

1558 m. į Livoniją įsiveržus maskoliams, žymus humanistas ir Martyno Liuterio bendražygis, Vitenbergo universiteto profesorius **Philippas Melanchthonas** tai palaikė artėjančio Dievo teismo ženklu ir eschatologiniais sumetimais tenykščius įvykius labai atidžiai sekė.⁸² Tais pačiais metais jis rašė: „Šią vasarą maskoliai paėmė du miestus, Narvą [*Nervam*] ir Dòrpatą [*Derptam*]. Aš manau, kad Narva [*Nerva*] savo vardą gavo iš neurų [*Nervis*], kuriuos savo ketvirtojoje [Istorijų] knygoje mini Herodotas.“ Pacitavęs Herodoto žinią apie kasmet vilkais virstančius neurus, Melanchthonas priduria, jog panašus atvejis vienam žmogui Livonijoje nutikęs ir metai prieš karą (*dergleichen hat sich das vergangene Jahr vor dem Krieg in Liefland mit einem zugetragen*), ką vėliau, vėl atvirtęs žmogumi, jis pats papasakojęs daugeliui patikimų žmonių (*wie ers darnach, als er wiederum zum Menschen worden, viel glaubwürdigen Leuten selbst gesagt hat*).⁸³ Melanchthono informantas: Livonijoje lankęsis ir iš arti karo įvykius stebėjęs buvęs jo studentas Hubertas Languetas.⁸⁴

Livonijos vilkolakiai Melanchthonui jau nebuvo naujiena. Vienoje iš **1557 m.** savo skaitytų paskaitų jis pasidalijo laišku (*ego Philippus ante triduum accepi epistolam*) iš „labiausiai pasitikėjimo verto“ ir „netiesos nerašančio“ vyro (*in qua scripsit mihi vir dignissimus fide ex Livonia Hermanus, quem scio non falsa scribere*).⁸⁵ Šis *Hermanus ex Livonia* – dar vienas Melanchthono studentas Hermannas Wilkenas, taip pat žinomas humanistine Wittekindo pavarde. 1552 m. su Melanchthono rekomendacija įsidarbines lotynų k. mokytoju Rygos katedros mokykloje (*Domschule*), dabar Wilkenas ten ėjo rektorius pareigas.⁸⁶ Laiške rašoma apie kerėjimais (*incantationibus*) kaltinamą kalinį, prieš egzekuciją (*sumptum supplicium*) prisipažinusį, jog kasmet po Kalėdų jis dvyliką dienų esti vilku (*quotannis factum esse lupum per dies duodecim, post natalem diem Domini*). Tuoju po Kalėdų jam pasirodo mažas berniukas (*vidisse se parvam speciem pueri*), kuris ir įsako virsti vilku. Atsisakius, berniukas virsta baisia pamėkle su rimbu (*venisse speciem terribilem cum flagello*) ir jį priverčia. Po to paverstasis susibėga su daugeliu kitų vilkų ir bėgioja kartu po miškus (*postea concurrisse multos alios lupos, et cucurrisse per sylvas*), draskydami gyvulius, tačiau kliudyti žmonių negalėdami (*lacerasse pecudes, hominibus tamen non potuisse nocere*). Tada seka ne visai aiški žinia – anai pamėklei (regesiui) su rimbu vedant (liepiant), jie drebėdavę upėje (*praeunte illo spectaculo cum flagello pavisse eos in flumine*). Turint omenyje, kad šaltinis yra studento sukonspektuotas Wilkeno laiško perpasakojimas, tikėtinas ir pirminės prasmės „išsiprastinimas“. Otto Höfleris čia išvelgė iniciacinį vaizdinį.⁸⁷ Šaltinis baigiasi pakartojimu, jog visa tai vykdavę kasmet ir trukdavę dvyliką dienų, po kurių jis žmogaus pavidalą vėlei atgaudavęs (*et illa facta esse quotannis per dies duodecim, postea recepisse speciem hominis*).

⁸² Fraenkel & Greschat 1967: 180.

⁸³ Melanthon 1842: 717–718.

⁸⁴ Donecker 2012: 298. Plg. Bodin 1580: 98^v.

⁸⁵ Melanthon 1854: 552, Lectio CXXXI.

⁸⁶ Clemen 1922: 141; Baron 1985: 519, 520n6.

⁸⁷ Höfler 1934: 29–30.

Melanchthonui mirus, tais pačiais **1560 m.** išėjo antrasis **Casparo Peucerio** „Pastabų apie nepaprastas pranašavimų kategorijas“ (*Commentarius de præcipuis generibus divinationum*) leidimas. Peuceris, būdamas ne tik viena iškiliausių Reformacijos laikų asmenybių, bet ir Melanchthono žentas⁸⁸, nebuvo svetimas ir Livonijos vilkolakiams. Pirmajame veikalo leidime (1553 m.) apie juos dar nieko nerašoma, tačiau 1560 m., po ranka jau turėdamas Melanchthono užrašus, o gal ir kokį paties Wilkeno laišką, Peuceris ne tik pakartoja savo uošvio skelbtą informaciją, bet ir prideda ypatingai esmingos naujos. Turint omenyje, kad čia cituotieji Melanchthono rankraščiai publikuoti tik XIX a., šis Peucerio veikalas yra pirmasis Wilkeno liudijimų apie Livonijos vilkolakius paviešinimas. Neabejotinai sėkmingas, nes iki 1607 m. knyga susilaukė bent 8 leidimų, o Peucerio tekstas vėliau nesyk referuotas ir plagijuotas.

Taip pat atidavęs duoklę Herodoto neurams, Peuceris pakartoja ir Melanchthono apsakytą „dvylikadienio“ vilkolakio istoriją, ją kiek papildydamas ir/arba sudramatindamas.⁸⁹ Pirmiausia visa tai, anot Peucerio, kasmet vyksta ne tik Livonijoje, bet ir kaimyniniuose kraštuose (*per Livoniam & vicinas regiones*). Vilkolakio vizijoje pasirodantis berniukas Peucerio veikale jau viena koja raišas (*altero pede claudus*)⁹⁰ ir išsyk po Kalėdų rodosi visiems velnio vergams (*diaboli mancipia*), kurių skaičius ten milžiniškas (*quorum ingens est numerus*) – susiburia jų keletas tūkstančių (*conveniunt aliquot millia*).⁹¹ Veda juos vadas su rimbū, jau geležiniu (*præit dux cum flagello ferreo*), o Melanchthono paminėta „drebėjimo vandeny“ scena pas Peucerį virtusi Mozės laikų vertu reginiu: priėjus upę, vadas skelia rimbū per vandenį, kuriam prasiskyrus, vilkolakiai gali praeiti sausi (*ad flumina ubi accesserunt, dux flagelli ictu aquas findit, ut dehiscere & discedere videantur, relicto sicco tramite, quo transeant*). Lygiai po dvylikos dienų būrys išsisklaido ir kiekvienas, pametęs savo vilkiškumą ir vėlei prisiėmęs žmogišką pavidalą, atvirsta (*exactis diebus duodecim dissipatur agmen rursus, & ad se quisque deposita lupi & recepta hominis specie revertitur*). Peuceris teigia, kad tokie žmonės klysta manydami virstą vilkais iš tiesų (*se luporum specie circumdatos falsa persuasione credunt*) ir jų tariamo virsmo išaiškinimui (*mutationis rationem*) skiria gerą pastraipą.⁹²

Sako[ma] (*aiunt*), kad virsmo akimirką tokie žmonės staiga susmunka kaip stabo ištikti (*conversione momentanea concidunt subito, ut qui morbo attonito corripuntur*) ir guli tarsi bedvasiai, nustoję pojūčių ir gyvybės (*iacent exanimis similes, ac sensu carentibus & vita*). Iš vietos, kurioje susmuko, jie nesijudina (*non abeunt autem nec loco moventur collapsi*), nei gulėdami iš tiesų įgauna vilko pavidalą (*neque ita iacentes ulla vestiuntur specie luporum*), o

⁸⁸ Clemen 1922: 142. Melanchthono žentas, beje, buvo ir minėtasis Georgas Sabinas (Lukšaitė 1999: 203).

⁸⁹ Peucerus 1560: 141^r–141^v.

⁹⁰ Mitiniame pasaulėvaizdyje raišumas (šlubumas) yra aiškus chtoniškumo (ir velniškumo) požymis (Vėlius 1987: 176).

⁹¹ Dėl „keleto tūkstančių“ (*aliquot millia*) plg. jau aptartą Olauso Magnuso šaltinį (Peucerio veikiausiai žinotą): *Intra Lithuaniam, Samogethiam, ac Curoniam est paries quidam, ex quodam castello diruto reliquus, ad hunc certo anni tempore aliquot millia eorum conveniunt, ac uniuscuiusque agilitatem in saltando explorant* (Magnus 1555: 642).

⁹² Peucerus 1560: 141^v–142^r.

veikiau pasidaro panašūs į lavonus ir nerodo jokių matomų gyvybės ženklų (*sed cadaveri similes evadunt, et veluti atque agitati reliquæ in ipsis vitæ signa evidentia nulla præbent*). Tai davė pagrindą įsitikinimui, kad jų sielos ištraukiamos iš kūnų ir pasiunčiamos įsivaizduojamu vilko pavidalu (*inde persuasio nata eductas e corporibus animas in efficta luporum forma φάσματα immitti*), o paskui grįžtančios į kūnus, kurie tuomet atgauna gyvybę (*remitti in corpora, quod cum fit, vitam illos recuperare*). Vilkolakiai (λυκάονες)⁹³ šią idėją patys patvirtina (*confirmant hanc persuasionem ipsi*), pripažindami, kad jų kūnai žmogiškos formos nepraranda ir vilko formos jie neišgauna (*qui fatentur non detrahi corporibus figuram humanam, neque accommodari lupinam*), tai tik jų sielos priverstos išlėkti į vilkų kūnus, kuriuose jie ir lakioja nuskirtą laiką (*sed impelli animas tantum, ut egressæ ex suis carceribus, in lupina corpora involent, & ab iisdem certo ac præstituto tempore circumferantur*). Kiek vėliau Peuceris patikslina⁹⁴ – iš tiesų siela žmogaus kūno nepalieka ir į vilko kūną nepersikelia (*non excedit e corpore humano anima vere, ut in lupinum commigret*). Iš tikrųjų toks žmogus panyra į giliausią miegą, visai kaip ekstazėje (*somno profundissimo, prorsus ut in ἐκς[τ]άσει*), ir sielai nesiblaškant kūno valdymo reikalais (*animæ non impeditæ aut distractæ ministerio regendi corporis*), yra užimamas fantazmais ir apgaulėmis, sukurtais ir pasiūstais jam Velnio (*occupantur phantasmatis ac ludibriis effictis & immissis a Diabolo*).⁹⁵

Po šios teorinės įžangos seka trumpas, bet nepaprastai svarbus pasakojimas apie šiuo „ekstatiniu“ būdu nualpusį Rygos apylinkių vilkolakį. Pasakojimas ypatingas ne tik savo turiniu, bet ir todėl, kad turime paliudytą ir antrą, penkiolika metų vėlesnę jo versiją – **1585 m.** išleistame veikale, pasirašytame Augustino Lercheimerio vardu, pavadinimu „Krikščioniškas pamąstymas ir priminimas apie burtus“ (*Christlich bedencken und erinnerung von Zauberey*). Inkvizicinius teismus veikale uoliai kritikuojantis autorius kaip pavyzdžius pateikia dvi anonimiškas vilkolakių istorijas. Viena jų, nors ir nutylėdama įvykio vietą, akivaizdžiai sutampa su Peucerio. Tai nieko keista, mat Lercheimeris yra paties *Hermanus ex Livonia* (**Hermann Wilkeno**) slapyvardis. Pagrindinis Melanchthono ir Peucerio informantas bei pirminis jų vilkolakių istorijų šaltinis, 1552–1561 m. pagyvenęs Rygoje, 1585 m. jau profesoriavo Heidelberge.⁹⁶

Istorija, įvykusi XVI a. penktajame dešimtmetyje, o Peucerio ir Wilkeno užrašyta 1560 m. ir 1585 m., yra pirmoji žinia apie Livonijos vilkolakių „misiją“ persekioti raganas (kas implikuoja ir priešišumą jas valdančiam Velniui), todėl šiuodu tekstus pravartu pristatyti pagreičiui.⁹⁷

⁹³ Bendrinis žodis *λυκάονε* ‘likaonas’, arba *Lycaone rustico* ‘kaimo Likaonas’ – įprastas vilkolakių vardas XVI–XVII a. eruditų raštuose. Likaonas (*Λυκάων*) – Arkadijos karalius, Ovidijaus „Metamorfozėse“ Dzeuso paverstas vilku.

⁹⁴ Peucerus 1560: 144^r.

⁹⁵ Kelionės „dvasia“ kūnui gulint nejudinamam – įprastas demonologinių veikalų naratyvas, sutinkamas bent nuo 1436 m. (Duni 2015: 128, 138n19). Anapus demonologinio konteksto pavyzdžių suvis begalė, atgal iki priešistorės ūkų.

⁹⁶ Clemen 1922: 141–142.

⁹⁷ Plg. Ginzburg & Lincoln 2020: 201–203.

Peuceris, 1560 m.⁹⁸

A) Yra tikra istorija apie vieną kaimo vilkolakį, pietavusį (?) su savo prefektu netoli Rygos miesto (*Vera narratio est de quodam Lycaone rustico, qui cum apud praefectum suum non procul ab urbe Rigensi caenasset*)

B) Išgėręs jis galiausiai užmigo ir kitų akivaizdoje nuvirto nuo kėdės ant grindų (*tandem inebriatus sub somni tempus subito e sella decidit supinus in pavimentum caeteris spectantibus*)

C) Prefektas buvo išmintingas žmogus ir išsyk atpažino šį žmogų esant vilkolakiu (*Praefectus homo sapiens, quod Lycaonem esse statim agnosceret*)

D) Paguldžius jį į lovą, tarnams liepė išeiti (*iubet familiam hoc relicto cubitum ire*)

E) Sekančią dieną lauke buvo rastas per pusę perkirstas arklys (*Postridie reperitur in agro equus per medium dissectus*)

F) Prefekto spėjimu kaltas buvo tasai, kuris vakarnakt prarado sąmonę, o šįryt atgijo (*Coniectura praefecti culpa confertur in eum, qui pridie exanimatus sub noctem, mane revixerat*)

G) Todėl jis buvo nuvestas į kalėjimą, kur ištardytas veikiai pripažino šį darbą (*Ducitur is ergo in carcerem et interrogatus mox confitetur factum*)

H) Jis tvirtino vijęsis ragana, skraidžiusią aplink ugninio drugio pavidalu (*Ait se veneficam ignei papilionis specie circumvolitantem persequutum esse*)⁹⁹

I) (nes vilkolakiai giriasi, kad yra įgalioti ginti nuo raganų) (*gloriantur enim Lycanthropi, quod ad arcendas veneficas conducantur*)

J) tam, kad nukreiptų pavojų (*hanc, ut declinaret periculum*)

K) Ji pasislėpė po atsiktinai ten besiganančiu arkliu (*sub equo forte ibi pascente se abscondisse*)

L) Tuomet nutvėręs dalgį ir stipriai smogęs, tačiau ragana smūgio šiaip taip išvengusi; iš netikėtumo ir per neapdairumą jis perpjovęs arklį (*ibi se arrepta falce, dum petit validius veneficam intentatum ictum arte eludentem, ex improviso & imprudenter discidisse equum*)

N) Šiuo būdu piktosios dvasios žaidžia tarpusavy žmonių pragaišties dėlei (*Ad hunc modum ludunt inter se diaboli de hominum pernicie*)

Wilkenas, 1585 m.¹⁰⁰

A) Šiek tiek anksčiau toje pat vietoje nutiko, kad valstietis atėjo į fogto namus vakarieniauti (*Kurtz zuvor wars geschehen am selbigen ort, daß ein bawer ins Fogts hauß kamm, aß da zu nacht*)

B) Gerai pavalgęs ir išgėręs, jis staiga atbulas griuvo nuo suolo, tarsi kuolu trenktas (*Nachdem er wol geßen und getruncken, fellt er plötzlich von der banck hindersich, als wann in der tropff schluge*)

C) Fogtas, supratęs, ką tai reiškia (*Der Fogt, der das ding, wie er meinte, verstund*)

D) leido jam neliečiamam gulėti, tarsi tarnas būtų užmigęs (*ließ in also ligen unangerürt, hieß das gesind schlaffen gehen*)

E) Ryte ganykloje už miesto žmonės rado negyvą arklį, perkirstą per vidurį į dvi dalis su dalgiu, kuris gulėjo šalimais (*Morgens fand man für der Statt, auff der weide, ein todt pferd, war mit einer senzen mitten von ander gehawen, die lag dabey*)

F) Fogtas leido valstietį, savo svečią, suimti (*Der Fogt ließ den bawren, seinen gast, einzihen*)

G) Jis prisipažino tai padaręs (*Der bekennt er habs gethan*)

H) Aplink kaip šviesliepsnė skraidžiusi ragana (*Es sey ein Hexe da ummher geflogen, wie ein liechtflamm*)

I) kurių yra priešai vilkolakiai (*welchen die Wehrwolffe feind sein*)

J) ir jis turėjęs ją vytis, tada kirtęs dalgiu (*unn müssen sie verfolgen, nach der habe er gehawen mit der senzen*)

K) bet ji pasislėpusi po arkliu, ten besiganančiu (*da sie aber unders pferd sich verbarg, das da gieng und grasete*)

L) ir jo smūgis perkirtęs arklį (*sey der haw durchs pferd gangen*)

M) Taip pat žmogus prisipažino, kad jis pats nieko nedaręs, veikiau susapnavęs. (*Also hat der mensch bekannt, das er nicht gethan, sondern das im getreumet hatte, wie auch der vorige*)

N) Tai padarė velnias [Wilkeno nuomone], taip stipriai jį panardinęs į gilų miegą ir sapną, kad jis pamanė ir prisipažino, jog tai jo paties darbas (*Der teuffel hats gethan, und es im so starck im tieffen schlaff und traum eingebildet, daß er gemeinnt und bekennt, es sey sein werck*)

O) Už tai buvo sudegintas (*Ist darauff verbrennt worden*)

⁹⁸ Peucerus 1560: 144^v.

⁹⁹ Peucerio *igneus papilio* 'ugninis drugys' arba Wilkeno *ein liechtflamm* 'šviesliepsnė, šviesugnė' primena įvairių kraštų tautosakoje žinomas klaidžiojančias ugneles (lie. *žaltvykslės, klystugnės*, la. *malduguņi*, lo. *ignes fatui*). Jų pavidalu pasirodančios „naktinės raganos“ žinomos rytų Slovėnijoje (Mencej 2011: 34), užuominų galima rasti ir latvių tautosakoje (Laime 2013: 108).

¹⁰⁰ Lercheimer 1585: 28^f.

Tai buvo antroji Wilkeno papasakota istorija. Pirmoji nutikusi kiek kiek vėliau ir jam pačiam, taigi papasakota pirmu asmeniu (nors ir anonimiškai).¹⁰¹ Vieną kartą jis su savo geru draugu zakristijonu nuėjęs į landfogto namus, kuriuose kalėjęs vienas vilkolakis (*ich bin ein mal mit ein Kirchendiener, minem guten freunde, in eins Landfogts hauß gangen, der einen Wehrwolff gefangen hielt*); vilkolakiui leista pas juos ateiti, kad būtų galima pasikalbėti (*den ließ er für uns kommen, daß wir gesprech mit im hielten*). Vyras elgėsi kaip beprotis – juokėsi, šokinėjo (*der mensch geberete sich wie ein unsinniger, lachete, hüpfete*). Klausinėjamas pasisakė, kad Velykų naktį (*am Ostertag nachtes*) vilko pavidalu (*in wolffs gestalt*) nulėkęs pas savo šeimynykščius į vietą už daugiau kaip dvidešimt mylių (*ort mehr dann zwanzig meil von dannen war*); pakeliui kirtęs upę, dusyk platesnę už Reiną Kelne (*ein fluß da zwischen zwey mal so breit als der Rhein für Cöllen*).¹⁰² Wilkeno paklaustas, kaip persikėlęs per vandenį, atsakęs, kad perskridęs virš jo (*flog darüber*). Kaip ištrūkęs iš nelaisvės? Išlaisvinęs pėdas nuo pančių ir išskridęs pro langą (*zohe die füße auß dem stocke, und flog zum fenster hinauß*). Ką daręs pas savuosius? Vaikštinėjęs aplinkui, stebėjęs juos gulinčius ir miegančius (*gieng ummher, besahe wie sie lagen und schlieffen*). Kodėl sugrižęs į kalėjimą? Taip norėjęs jo Ponas (*Meister wolt es so haben*). Sumetęs, kad omeny turimas Velnias, Wilkenas moko – tai „blogas Ponas“ (*ein böser Meister*). Vilkolakio atsakymas paprastas: „Jei gali man duoti geresnį, tai aš priimsiu“ (*Könnet ir mir einen beßern geben, den wil ich annemmen*). Retrospektyvi Wilkeno refleksija apie visą šį pasimatymą buvo liūdna: „Apie Dievą jis žinojo tiek, kiek vilkas“ (*Er wußte von Gott so viel, als ein wolff*), „stebėti ir klausytis jo buvo apgailėtinas reikalas“ (*es war ein erbärmlich ding den menschen anzusehen und zu hören*). Nuo laužo jis nelaimėli savo įsikišimu visgi išgelbėjęs (*wir beten und erhieltens, daß er loß ward, sonst hette er müssen brennen*).

Abi savo istorijas – pirmąją „skraidančio pamišėlio“ ir antrąją „nualpėlio arkliažudžio“ – Wilkenas reziuumuoja tardamas, kad anas kūnu ir siela gulėjo užrakintas kalėjime¹⁰³, taigi negalėjo būti už dvidešimt mylių (*jener lag mit leib und seel eingeschloßen im thurn, darumm konte er nicht uber zwanzig meil daheimm sein*), o šis kūnu ir siela visą naktį gulėjo kambaryje, taigi negalėjo būti lauke ir pats padaryti, kas buvę padaryta (*dieser lag mit leib und seel die gantze nacht in der stuben, darumm konnte er nicht draußen auff dem felde sein, daß er die that begienge*). Padarė tai Velnias (*der teuffel hats gethan*).¹⁰⁴

Raganą besivijusio „nualpėlio arkliažudžio“ istorijos dvi versijos – viena Peucerio (1560 m.), kita Wilkeno (1585 m.) – yra gerai žinomos ir ne sykį lygintos, tačiau neteko matyti, kad būtų atkreiptas dėmesys ir į egzistuojantį „skraidančio pamišėlio“ istorijos dublikatą. 1941 m. išėjusiame 4-ajame „Latvių tautos tikėjimų“ tome, tikėjimų apie vilkolakius skiltyje pateikta ištrauka iš

¹⁰¹ Lercheimer 1585: 27^v–28^f.

¹⁰² Wilkenas gyveno Rygoje; jei vilkolakis kalėjo netoliese, ši upė tegali būti Dauguva, platumo tikrai nestokojanti.

¹⁰³ *Thurn* = *Turm* ‘bokštas’, senesne reikšme ‘kalėjimas’. Ar šis vilkolakis kalėjo būtent bokšte, nors kai kas verčia būtent taip (Donecker 2012: 300), nežinome.

¹⁰⁴ Lercheimer 1585: 28^f.

Joannes Manlius 1563 m. išleistos „Įvairių bandymų gydymo knygelės“ (*Libellus medicus variorum experimentorum*).¹⁰⁵ Akivaizdu, jog tai ta pati Wilkenui nutikusi ir 1585 m. jo užrašyta istorija. Manoma, kad Manliusas buvo Melanchthono studentas, šiam mirus važinėjęs po Europą ir rinkęs savo dėstytojo laiškus publikavimui.¹⁰⁶ Taip pat manoma, kad Manliusas ir Wilkenas savo studijas Vitenbergo universitete pradėjo tais pačiais metais.¹⁰⁷ Taigi galimas ir tiesioginis ryšys. Tačiau šiuo atveju, panašu, vėl turime reikalą su Melanchthono-Wilkeno korespondencijos (galbūt irgi laukiančios atradimo) aidu. Manliuso veikalas sudarytas iš įvairių paskaitų medžiagos, ką ir teigia jo paantraštė¹⁰⁸, o mums aktuali vilkolakio istorija pateikta skyriuje, skirtame būtent Melanchthono skaitytai paskaitai apie sapnus.¹⁰⁹ Manliuso pateikiama versija glausta ir Wilkeno tiesioginio liudijimo esmingiau nepapildo.¹¹⁰ Į klausimą, kaip pabėgęs iš kalėjimo, vilkolakis atsako lakonišku „lengvai“ (*facile*). Patikslinama tik tai, pas ką jis išskridęs – pas savo žmoną ir vaikus (*uxorem & liberos*). Paklaustas, ką sakęs saviesiems, atsako irgi kiek tiksliau: ką jis galėjęs sakyti (*quid dicerem?*), tiesiog vaikštinėjęs aplink tvorą kaip vilkas ir uosle bei rega tyręs, kas viduje dedasi (*circumibam protento rostro, ut lupus, olfactu visuque explorans quid rerum gererent*). Intarpą Manliusas (Melanchthonas) užbaigia didaktiškai – „Kas nesupranta, kad tai yra velniški monai ir sapnai, kuriais Šėtonas šitą vyrą apakino?“ (*Quis non intelligit hæc esse ludibria & somnia diabolica, quibus satan illum virum excæcavit?*)

* * *

Aptartieji Münsterio, Magnuso, Sabino, Melanchthono, Peucerio, Manliuso ir Lercheimerio (Wilkeno) veikalai vienaip ar kitaip tarpusavyje susiję. Žinoma, kad Münsteris ieškojo daugiau informacijos apie šiaurės kraštų vilkolakius ir susidomėjęs laukė spaudai rengiamo Magnuso veikalo.¹¹¹ Magnuso ir Sabino tais pačiais metais pasirodžiusiuose veikaluose pateikiama to paties prūsų vilkolakio istorija. Sabinas ir Peuceris abu buvo Melanchthono žentai. Peuceris persakė savo uošvio informaciją Magnuso įtakoje. Melanchthonas, Peuceris ir Manliusas rėmėsi Wilkeno žiniomis. Visi, išskyrus Münsterį ir Magnusą, buvo Vitenbergo universiteto žmonės. Ir visi, išskyrus Magnusą, buvo protestantai. Tai įdomu, nes iš visų šių autorių tik dviems buvo lemta tapti Livonijos

¹⁰⁵ LTT IV: 1985–1986, Nr. 32915. Originalo puslapis (Manlius 1563: 36) nurodytas klaidingai.

¹⁰⁶ Price 2010: 134, 137.

¹⁰⁷ Baron 1985: 522.

¹⁰⁸ *Ex plurimis D. Philippi Melanchthonis, & quorundam aliorum clarissimorum virorum praelectionibus collectus, ac ab eodem in ordinem distributus.*

¹⁰⁹ *De somniis: duæ quæstiones de somniis D. Martini Lutheri, ad quas adiectæ sunt responsiones D. Philippi Melanthonis* (Manlius 1563: 38–53).

¹¹⁰ *Confessus cuidam fide digno viro, Rigæ in Livonia, Lycanthropus est, se clauso carcere, in quo coercebatur, ipso die Paschatis esse profectum ad suos, uxorem & liberos visendi causa, per multa milliaria. Quærenti, quomodo evasisti e carcere? Respondebat: Facile. Sed magna flumina erant tibi trajicienda. At ille: Transvolavi flumina. Quid dicebas tuis? Quid dicerem? Circumibam protento rostro, ut lupus, olfactu visuque explorans quid rerum gererent. Quare reversus es in carcerem, semel elapsus? Tum ille: Redire necesse erat. Quis non intelligit hæc esse ludibria & somnia diabolica, quibus satan illum virum excæcavit?* (Manlius 1563: 44–45)

¹¹¹ Donecker 2012: 296. Münsteris mirė 1552 m., Magnuso veikalas išleistas 1555 m.

kaip „vilkolakių krašto“¹¹² krikštateiviais – kaip tik katalikui Magnusui ir protestantui Peucerui. Ironiška, bet ir dėsninga, jog populiariausi ir XVI–XVII a. daugiausiai cituojami tapo būtent šiedu bene labiausiai nuo Livonijos vilkolakių fenomeno nutolusių autorių veikalai.¹¹³

Kadangi šio darbo tikslas yra ne išanalizuoti Livonijos vilkolakių įvaizdį XVI–XVII a. Europos plunksnos žmonių sąmonėje, o Tyso bylos amplifikacija konkrečiais ir kuo autentiškesniais pastarųjų raštuose vienur kitur išnyrančiais mitinio pasaulėvaizdžio faktais, daugelio šaltinių čia ir neverta minėti, arba verta paminėti tik probėgšmiai.

Vienas tokių paminėtinų autorių yra garsus olandų demonologas **Johannas Weyeris** ir jo **1563 m.** veikalas „Apie demonų apgaules“ (*De praestigiis daemonum*). Weyeris rašo, kad jei Livonijoje ir gretimuose kraštuose bastosi tokie pavojingi vilkai, kuriuos laiko lamijomis¹¹⁴, vokiškai tariant vilkolakiais, tikrai reikia manyti juos esant demonais (*si qui vero obvagari in Livonia & locis proximis videantur lupi noxii, quos Lamias putant, Germanis werwölff dictos, ii certe daemones censendi sunt*).¹¹⁵ Antrajame veikalo leidime patikslinama – tai tikri vilkai, tragiškiems darbams sukurstyti demonų (*ii certe vel veri sunt lupi, in eiusmodi tragædiam exagitati a dæmone*).¹¹⁶

Kitas Livonijos vilkolakius pagarsinęs autorius – juristas **Jeanas Bodinas**, geriausiai žinomas dėl savo **1580 m.** veikalo „Raganių demonomanija“ (*De la démonomanie des sorciers*). Bodinas pakartoja Peucerio (Melanchthono-Wilkeno) istoriją apie kasmet po Kalėdų būriais traukiančius „dvylikadienius“ vilkolakius, vedamus vado geležiniu rimbu.¹¹⁷ Bodino versijoje šis vadas – Velnias (*le Diable*). Aiškesnė ir upės scena. Peuceris rašė, kad priėjus upę, vadas skelia rimbu per vandenį ir jį praskyręs leidžia būriui praeiti sausam (*ad flumina ubi accesserunt, dux flagelli ictu aquas findit, ut dehiscere & discedere videantur; relicto sicco tramite, quo transeant*), o po dvylikos dienų būrys išsisklaidantis ir kiekvienas, pametęs vilkiškumą ir vėlei prisiėmęs žmogišką pavidalą, atvirstantis (*exactis diebus duodecim dissipatur agmen rursus, & ad se quisque deposita lupi & recepta hominis specie revertitur*). Bodino versijoje upė vaidina daug aiškesnę simbolines ribos vaidmenį: kapitonas (Velnias) eina priekyje, o keliatūkstantinis būrys seka pavymui į upę, kurią kirtę jie ir virsta vilkais (*leur capitaine passe devant, & quelques milliers le suyvent traguetans une riviere, laquelle passee ils changent leur figure en loups*), o po dvylikos dienų visi grįžta prie tos pačios upės, kur ir atvirsta

¹¹² „Vilkolakių kraštu“ arba „vilkolakių eldoradu“ Livonija vadinama šių laikų autorių, retrospektyviai reaguojančių į faktą, kad tarp XVI–XVII a. Europos *res publica litterarum* Livonija ir vilkolakiai tapo sinonimiškomis (*sine qua non*) sąvokomis (Straubergs 1939a: 218; Donecker 2012: 290, 301, 302). Vienas latvių autorius teigia (konkretaus šaltinio nenurodydamas), kad vokiečiai nuo seno Kuršą vadinę „klasikine vilkolakių žeme“ (*klasisko vilkaču zemi*) ir dar XVIII a. pr. vienas vokiečių keliavo ten su aiškiu tikslu – studijuoti vietos vilkolakius ir raganas (Juškėvičs 1931: 455).

¹¹³ Tą patį galima pasakyti ir apie XX–XXI a. Tyso bylos recepciją.

¹¹⁴ Iš gr. *Λάμια*. Graikų mitologijoje Lamija – Poseidono dukra, vaikus grobianti ir ryjanti baidyklė; taip pat vadinti kraują čiulpiantys naktiniai vaiduokliai (Veličkienė 1995: 184). XVI a. tai vienas iš raganos vardų (Brauner 1995: 121).

¹¹⁵ Wierus 1563: 201.

¹¹⁶ Wierus 1564: 205.

¹¹⁷ Bodin 1580: 98^r–98^v.

žmonėmis (*douze iours apres ils retournent au mesme fleuve, & sont rechangez en hommes*).

Po šios istorijos netikėtai vėl išnyra ir buvęs Melanchthono studentas Hubertas Languetas, Bodino tekste pasirodantis kaip Languetas iš Burgundijos.¹¹⁸ 1558 m. teikęs savo buvusiam dėstytojui karo naujienas iš Livonijos, 1559 m. Languetas (su Melanchthono rekomendacija) tampa Saksonijos kūrfiursto diplomatinio agentu ir 1561–1572 m. atstovauja jį Prancūzijos karaliaus rūmuose.¹¹⁹ Šiuo laikotarpiu Languetas veikiausiai ir bus matęsis su Bodinu, anot šio paties – keletąsyk (*I'ay veu plusieurs fois Languet natif de Bourgogne, agent du Duc de Saxe, homme fort docte venant traiter avec le Roy de France pour son maistre*). Languetas pasidalija su Bodinu panašia istorija ir savo vizito Livonijoje metu sako girdėjęs, jog tenykštėje liaudyje tikėjimai vilkolakiais itin paplitę (*qui m'a recité l'histoire semblable, & dict, que luy estant en Livonie, a entendu, que tout le peuple tient cela pour chose trescertaine ... est il tout vulgaire en Livonie*).

Taip pat Bodinas priduria, kad tarp savo popierių tebeturi Prancūzijos konstebliui skirtą laišką, rašytą vokiečio (turbūt diplomato), tarnavusio velioniui karaliui Henrikui II (*I'ay encores entre mes papiers la lettre d'un Alemand pensionaire du feu Roy Henry II. escripte au Connestable de France*).¹²⁰ Laiške diplomatas informuoja, kad Maskvijos karalius užėmė Livonijos žemę ir prideda (*puis adiouste ces mots*), jog tame krašte sutinkami Herodoto neurai (*in illis locis Herodotus Neurios collocare videtur*), o žmonių virtimas vilkais Livonijoje apskritai labai įprastas (*homines converti in lupos ... est adhuc usitatissimum in Livonia*).¹²¹ Tai, kas Herodoto raštuose atrodė neįtikima senovės žmonėms, vėlesnių kartų buvo patvirtinta (*la posterité a averé plusieurs choses escriptes par Herodote, qui sembloient incroyables aux anciens*), užbaigia Bodinas.

Johannas Davidas Wundereris, energingas studentas iš Rostoko, **1590 m.** Šiaurės Lenkijoje įsivelia į konfliktą su jėzuitais ir, gresiant pasikėsinimui į jo gyvybę, sprunka į Lietuvos miškus.¹²² Prieš kirsdamas Livonijos-Rusijos sieną ties Pskovu, Wundereris spėja pamintyti (bei galbūt ir atminti, ką skaitęs) apie Žemaitijos ir Livonijos vilkolakius. Grįžęs iš savo kelionių apie šiuos kraštus rašė: „Toliau nuvykome į Žemaitiją [*Samogitiam*] per tankias ir nepaprastai dideles girias, kuriose įvairiu metu šviesią dieną regimos baisingos vizijos ir šmėklos [*erschreckliche Visiones und Geister gesehen werden*]. Mokslo vyrai mano, jog šitaip dedasi dėl to, kad ligi pat šiolei daugelis to krašto žmonių gyvena kaip žvėrys [*die bestien*], be tikėjimo ir religijos, ir ne tik garbina gyvulius bei kitas gyvačių baisenybes, bet dar ir dėl to, kad jie su velnio pagalba pasiverčia vilkais ar meškomis [*sich in Wölff und beeren gestaltet transmutiren und verstellen*], taigi šėtonas, kaip matome, pas juos tebeturi labai didelę galią; jie tada visokiausiais žvėrių pavidalais [*in mancherlei*

¹¹⁸ Bodin 1580: 98^v. Dėl Langueto tapatybės žr. Rußwurm 1838: 264.

¹¹⁹ EB XVI: 181.

¹²⁰ Bodin 1580: 98^v. Laiško data rekonstruojama 1561 m. (Rußwurm 1838: 264).

¹²¹ Kai kas šiuos žodžius įdeda į paties caro Ivano Rūsčiojo lūpas, bet šaltinis to nesako (Dillinger 2015: 149; plg. Donecker 2009: 63, 70n2).

¹²² Hantzsch 1898: 310.

bestien gestaltt] pasirodo keleiviams, juos vilkų pavidalu [*in Wolfsgestalt*] gali užpulti ir sudraskyti.¹²³ Tuomet apie latvius: „Yra tai vargani, niekingi žmonės, visi baudžiauninkai, jų papročiai barbariški [*seind also arme heillose leuth, alle leibeigen, haben barbarische mores*] <...> daugumas linkę į burtus [*die mehrertheil zum Zauberer abgerichtet*]. Jie pasiverčia vilkais ir katėmis [*sich in Wölff und katzen transmutteren*], naktimis raiti ant ožių laksto oru, miškuose ir tyrlaukiuose rengia savo sueigas, verda burtų gėralus, šoka velniškus šokius, atlieka tarpukiškio tepimus, šėtoniškus sanguliuavimus ir panašias neregėtas nešvankybes, apie kurias girdėti daug įstabių dalykų pasakojant.“¹²⁴

Sutirštintų spalvų Wundererio liudijimą įdomu palyginti su panašiu metu (1587 m.) Livonijoje besilankiusio to paties Rostoko universiteto profesoriaus ir didelio raganų karštinės skeptiko **Johanno Gödelmanno** ataskaita jo 1591 m. veikale „Apie magus, kerėtojas ir raganas“ (*De magis, veneficis et lamiis*).¹²⁵ Aptaręs kitų kraštų likantropus, skiltyje „Kas manytina apie vilkolakius Livonijoje: tikras autoriaus pranešimas“ (*Quid de Lycantropis in Livonia statuendum, auctoris vera relatio*)¹²⁶ Gödelmanas rašo, kad tokių vilkolakių – tikinčių, kad būriais traukia kenkti žmonėms ir gyvuliams – taip pat yra ir Livonijoje bei Prūsijoje (*tales Lycantropi sunt quoque in Livonia & Borussia, qui se luporum specie catervatim obambulare, & damna hominibus iumentisque inferre credunt*). Tačiau 1587 m. jis viešais reikalais važinėjęs po regioną (*cum anno M.D.LXXXVII. per annum in Livonia publicorum negotiorum causa versarer*) ir Rygoje, Karaliaučiuje bei Varšuvoje kruopščiai teiravęsis, ar šis žmonių virsmas vilkais yra tiesa, ar tiesiog akių dūmimas (*diligenter Rigæ[,] Regiomonti & Warsaviæ in Polonia inquisivi, an ista transmutatio hominum in lupos vera esset, an vero præstigiosa*); pagaliau iš žymių kilmingųjų ir piliečių kalbų supratęs tai esant vien tik apgaule (*tandem ex sermone nobilium præcipuorum & civium, esse tantummodo præstigosam transmutationem & ita fieri deprehendi*). Tada Gödelmanas trumpai apibūdina velnišką ir iliuzinį tokios transformacijos pobūdį, kuomet iš tiesų viskas vyksta giliausiame sapne (*in profundissimum somnum*). Gali būti, kad čia parafrazuojamas Peuceris¹²⁷, tačiau tikėtina, kad Gödelmanas galėjo tai išgirsti ir pats (žr. toliau **Paulių Einhorną**).

Wundereriu ir „vundereriškiems“ vėlesnių keliautojų lūkesčiams Gödelmanno skepsis didesnės įtakos neturėjo, gandai sėkmingai sklido toliau. XVII a. viduryje Livonijos vilkolakiai tapo tokie savaime suprantami, kad pradėti minėti tiesiog pagrečiui su vietine fauna. **1643 m. Davido Frölichio** sudarytame populiariame keliautojo vadove (*Bibliotheca, seu Cynosura peregrinantium*) rašoma: „Livonija yra pelkėtas, lygus, miškingas kraštas, gausus žuvų ir naviguojamų vandenių, derlingais laukais. Miškuose gyvena šernai, briedžiai, lapės, lūšys, kiaunės, sabalai, šermuonėliai ir

¹²³ Tekstas iš Wunderer 1812: 189; vertimas (šiek tiek pakoreguotas) iš BRMŠ II: 639.

¹²⁴ Tekstas iš Wunderer 1812: 225–226; vertimas (šiek tiek pakoreguotas) iš BRMŠ II: 639–640.

¹²⁵ Merzbacher 1964: 497–498.

¹²⁶ Godelmannus 1591: 25–26.

¹²⁷ Peucerus 1560: 141^v–142^r.

bebrai. Kiškiai keičia spalvą priklausomai nuo sezono: žiemą jie balti, vasarą – pilki. Arklių, galvijų ir penimų kiaulių didelis apstas ir pigumas. Šiame krašte yra daug vilkolakių.¹²⁸

Livonijos vilkolakiai tapo stereotipu, linksniuojamu kuo įvairiausiose vietose, tiek novatoriškos **Roberto Burtono** „Melancholijos anatomijos“ (*The Anatomy of Melancholy*) **1624 m.** leidime¹²⁹, tiek populiariausiam XVII a. vokiečių literatūros kūrinyje – **Hanso Jakobo Ch. von Grimmelshauseno** **1669 m.** šelmių romane „Simplicijaus nuotykių“ (*Der abenteuerliche Simplicissimus*).¹³⁰ Vienur cituojami¹³¹, kitur plagijuojami¹³², bet nei vienur, nei kitur nepasipildydami naujais autentiškais faktais, „sueuropietėję“ Livonijos vilkolakiai gyveno atskirą gyvenimą. Tuo tarpu pačioje Livonijoje su vilkolakiais ir toliau dėjosi įdomūs dalykai. Kokie jie buvo vietinių, sielovada susirūpinusių dvasininkų akimis, chronologine spirale grįžę į pradžią, ir pažiūrėkime.

* * *

Vokietis **Salomonas Henningas**, nuo 1553 m. dirbęs Livonijos ordinui, 1567 m. paskiriamas Kuršo ir Žiemgalos bažnyčių vizitatoriumi, o 1587 m. baigia rašyti pranešimą apie tenykštės Bažnyčios ir religijos padėtį.¹³³ **1589 m.** išspausdintame „Teisingame ir tvirtame pranešime“ (*Warhafftiger und bestendiger Bericht*) Henningas rašo: „Senais laikais ši nevokiška tauta [*Undeutsches volck*] smarkiai stabmeldžiavo, ką iš dalies slapčia daro ir dabar [*wie auch noch wol eins theils heimlich*] <...> Jie dažnai ir daug kartų pasiversdavo vilkais [*in Wolfes gestalt haben sie sich oft und vielmahls verendert*] ir bėgiodavo tarsi vilk[olaki]ai, kaip jie buvo vadinami [*und vor Wolffe, wie sie geheissen worden, gelauffen*].“¹³⁴

Trumpa, bet savotiškai iškalbinga žinia randama **1594–1595 m.** Rygos jėzuitų laiškuose-ataskaitose (*Annuae litterae Societatis Jesu*). Jėzuitai skundžiasi Romai, kad protestantų dvasininkai, išreikšdami savo slaptą neapykantą jų atžvilgiu (*occultum in nos odium expromere*), neseniai vienai

¹²⁸ *LIVONIA est regio palustris, plana, nemorosa, fluminibus piscosis & navigabilibus irrigua, agri pinguisissimi & fertilissimi. In sylvis apes, alces, vulpes, lyncos, martes, zabellos, hermelinos & castores habet. Lepores pro anni tempestate colorem mutant: hyeme sunt albi, aestate cinerei. Equorum, boum & porcorum pinguium, magna inest copia & vilitas. In hac regione multi sunt Lycanthropi* (Froelichius 1643: 329).

¹²⁹ Burton 1624: 8, 9 [I.1.1.4]. „Likantropija, kurią Avicena vadina *Cucubuth*, kiti *Lupinam insaniam*, arba Vilko pamišimu [*Wolfe madnesse*], kuomet žmonės bėga naktį kaukdami po kapus ir laukus, ir nesiduoda įtikinami, kad nėra vilkai, arba panašūs žvėrys <...> Anot Schernitziuso, jų dažnai pasitaiko Livonijoje [*Schernitzius will have it common in Livonia*].“ Pasistengus galima atsekti, kad omenyje turimas Sigismundas Scherertzius (Scherertzius 1620: B1^r), savo ruožtu rėmėsis čia jau aptartaisiais Johannu Weyeriu (Wierus 1564: 205) ir Olausu Magnusu (Magnus 1555: 642–644).

¹³⁰ Grimmelshausen 1669: D5^v. Paminėjimas trumpas, tačiau chrestomatinis: „Nevokiečiai nuo Livonijos, kurie tam tikru metų laiku virsta vilkolakiais“ (*die unteutsche hinder Liffland, die sich zu gewissen Zeiten deß Jahrs in Werwölf verwandlen*). „Nevokiečiai“ – klasikinis vokiečių kilmės autorių terminas Livonijos latviams.

¹³¹ P vz., Schottus 1662: 121–122 (I.4: *Scriptorum variorum testimonia, de hominum in bestias transmutatione*). Jėzuitų erudito Athanasiaus Kircherio asistentas Gasparas Schottas perteikė Peucerio, Magnuso ir Bodino (Langueto) tekstus.

¹³² P vz., Maioli 1608: 325 = (žodis į žodį) Peucerus 1560: 144^v. Po Majolio mirties (1597 m.) įterpta Georgo Draudo.

¹³³ BRMŠ II: 687.

¹³⁴ Tekstas iš Henningus 1589: 8, 9; vertimas iš BRMŠ II: 689, 690. BRMŠ verčiama „ir bėgiodavo tarsi **vilkakiai**, kaip jie buvo vadinami“, bet Henningo tekstas ten pateiktas ne iš originalo, o iš 1848 m. šaltinių rinkinio (SRL II: 295), kuriame ši vieta transkribuota (rekonstruota?) kaip *und vor Warwolffe, wie sie geheissen worden, gelauffen*. Henningas rašė „iš bėgiodavo tarsi **vilkai**, kaip jie buvo vadinami“ (*und vor Wolffe, wie sie geheissen worden, gelauffen*).

senutei ir varganai liaudžiai primetę mintį, jog vienas jų kunigas esąs Velnio valdžioj („velnio susuktu kaklu“), o kitas – vilkolakis (*ut nuper cum sacerdote nostro collum a diabolo obtortum, alterum in lupum conversum aniculis et miserae plebeculae obtruserunt*).¹³⁵

Savotiškesnis ir vilkolakių kontekste ne savaiame suprantamas tikėjimas randamas kito jėzuito – latvių pamokslininko ir misionieriaus **Janio Stribinio** (Jānis Stribiņš) **1606 m.** ataskaitoje. Dėl bendro krikščionybės ir senųjų tikėjimų XVII a. pr. Livonijos pakraščiuose vaizdo, verta šią žinią pacituoti plačiau. Gavėnios metu nuvykęs iki pat Maskvijos pasienio, į nuošalias ir sunkiai pasiekiamas Rėzeknę (*Rositten*) ir Ludzą (*Lucinum*), Stribinis stebisi, kad „tose vietose Dievo nepažindami latviai [*Lothavi*] iki šiol apgailėtinais, kaip senovės pagonys, žengia į pragarą <...> Kunigų neturi, tik už 30 mylių. Jų popas jiems krikštija vaikus [*popus illorum baptizat illis infantes*]. <...> Niekada nėra atlikę išpažinties ir t. t.“ Todėl „daugel dienų ne be darbo ir vargo derėtasi su vienu tos vietos popu [*ipsius loci popo*], devyniasdešimties metų amžiaus žmogumi, kad atliktų išpažintį.“ Šalia viso atvertinėjimo, Stribinis užfiksavo ir įdomų tikėjimą, susijusį su virtimu vilkais vėlių ir Vėlinių kontekste: „Vėlinių dieną [*die vero animarum*] pirmiausia, paruošę pietus, šaukia saviškių mirusiųjų vėles kiekvieną savo vardu [*vocant animas suorum defunctorum quemlibet nomine suo*] ir pradeda maždaug taip prašyti ir kaltinti vėles dėl to, kad jų, arklių ir galvijų nesaugojo ir negynė nuo vilkų ir ligų, nors jiems kasmet aukojo tai, kas pridera. <...> Tada maldauja vėles, kurias jie mano įgaunant tai vilkų, lokių, tai dievų padivalą [*tandem rogant animas, quas ipsi putant formari partim in lupos, ursos, partim in deos*].“¹³⁶

1626 m. Rygoje išleisti devyni Livonijos superintendente **Hermanno Samsono** „raganų pamokslai“ (*Neun Außerlesen und Wolgegründete Hexen Predigt*), prieš tai jo viešai skaityti Rygos katedroje.¹³⁷ Veikalo pratarmėje Samsonas, kaip apsiskaitęs demonologas, referuoja šio krašto raganystes jau aprašiusį Olausą Magnusą, nuo savęs tik paantrindamas: „Livonijoje, kuomet vizitavau bažnyčias, girdėjau nežmoniškų prietarų ir skundų dėl kerėjimų“.¹³⁸ Konkrečių asmeninių įspūdžių apie Livonijos vilkolakius Samsonas, deja, nepateikia, ir savo pamoksluose remiasi apie tai jau rašiusiais autoritetais, pirmiausiai – Peuceriu.¹³⁹

Žymiai dosnesnis buvo kitas Livonijos (Kuršo) superintendentas, Samsono kolega **Paulius Einhornas**, savo **1627 m.** „Stabmeldystės ir niekingų prietarų paneigime“ (*Wiederlegung der*

¹³⁵ ALSJ: 87 (*Collegium Rigense cum adiuncta probationis domo. 1594 et 1595*). Pastoriams turėjo būti puikiai žinoma, kad toks vaizdiny bus lengvai liaudies supastas. „Stulbinančioji likantropija tarp livoniečių yra tiek įprasta, kad net ir savo dešinės nuo kairės atskirti negalintys puikiai ją žino“ (*Livoniae incolarum stupenda λυχανθρωπία, adeo vulgare est, ut etiam illis, qui dextram & sinistram ignorant, communem eam esse*), rašė kitas tenykštis (Menius 1632: 40).

¹³⁶ Tekstas iš FhLSJ II: 105, 107; vertimas iš BRMR: 126, 127, 129; plg. BRMŠ III: 547–558. Plg. po 130 metų (1736 m.) užrašytą krepimąsi į vėles: „Nepasiverskite vilkais, lokiais, angimis [*nolite converti in lupos, in ursos, in angues*], idant kenktumėte mano gyvuliams“ (tekstas iš FhLSJ I: 480; vertimas iš BRMR: 357).

¹³⁷ Išspausdinti kaip edukacinė priemonė pastoriams, kad raganyčių naikinimas vyktų sklandžiau (Vähi 2006: 225).

¹³⁸ *In Lieffland, wann ich die Kirchen visitirt, habe ich grawsame Aberglauben und Klage von Zäuberern vernommen* (Samsonius 1626: A1^r–A1^v).

¹³⁹ Samsonius 1626: G2^v–G3^r (*Die Dritte Zauber Predigt*).

Abgötterey und nichtigen Aberglaubens) aprašydamas vilkolakystės teoriją taip, kaip ją suvokia pati liaudis. 6-ame knygos skyriuje „Apie likantropus, arba vilkolakius, ir kas jie tokie“ (*Von den Lycanthropis oder Waerwölffen, was von denen zu halten*), Einhornas rašo¹⁴⁰: „Kad esama likantropų [*λυκανθρωποι*], arba vilkolakių [*Waerwölffe*], t. y. žmonių, kurie, Velnio paakinti [*anregen deß Teuffels*], pikto vilko pavidalu [*in der gestalt eines grawsamem Wolfes*] žmonėms pasirodo, po apylinkės bastosi ir daro žalą tiek žmonėms, tiek gyvuliams, yra įtikima ir negali būti tvirtai paneigta [*ist unlauchbahr, und kan nicht wol verneinet werden*]. Bet kad su ta jų mutacija [*Mutation*] ir pasivertimu [*verwandlung*] būtų taip, kaip jie patys vaizduoja [*wie sie selber vorgeben*] ir kiekvienas iš jų tiki bei mano [*und wie es von jedermänniglich in gemein gegläubet und gehalten wird*], čia jau yra klausimas. O jų nuomonė yra tokia [*denn es ist ihre meinunge diese*]“. Toliau Einhornas pateikia du labai skirtingus virtimo vilku metodus.

1) „Likantropai, arba tokie vilkų pavidalu besibastantys žmonės [*solch umblauffen der Menschen in der gestalt deß Wolfes*], esą metempsichozės [*μετεμψόχωςις*] ištikti. Tai reiškia, kad žmogaus siela pereinanti į vilko kūną [*des Menschen Seele in des Wolfes Leibe fahre*] ir efektus bei veiksmus atlieka jau kaip vilkolakis [*die Effecta und Wirkungen so derselbe Waerwolff begeheth*], tai yra veikia ir viską daro vilko kūne [*in deß Wolfes Leibe wircke und vollbringe*]. O tasai sielos persikraustymas [*Transmigratio Animæ*], kaip jie aiškina [*wie sie vorgeben*], įvyksta taip. Žmonės, kurie šitaip vilko pavidalu [*in der gestalt eines Wolfes*] bastosi, turi tam tikrą laiką [*eine bestimpte Zeit*], kada jiems būtina, tokiu pavidalu pasirodyti ir imti po apylinkės baladotis. Tuo metu tas žmogus turi nukakti į tam tikrą sunkiai prieinamą vietą [*sich an einen besondern ort begeben, da man nicht leicht hinkommen kan*]. Čia žmogaus siela persikelianti iš žmogaus kūno į vilko kūną [*die Seele des Menschen aus dem Menschlichen Leibe in des Wolfes Leibe fahren*]. Tačiau kūno niekam nevalia judinti [*der Leib aber müsse unbewogen bleiben*] ir jeigu kas nors netyčia jį pajudina, tai žmogaus siela jau nebegalinti sugrįžti į žmogaus kūną [*könne die Seele deß Menschen nicht mehr zu dem Menschlichen Leibe gerathen*] ir turinti pasilikti iki mirties vilko kūne [*sondern müsse biß an den Todt, im Leibe deß Wolfes bleiben*].“

2) „Likantropija esanti transmutacija [*Transmutatio*], arba pasivertimas [*verwandelunge*], kai visas žmogus vilku pavirsta su kūnu ir siela [*der gantze Mensch mit Leib und Seele in den Wolff verwandelt wird*]. Šitokios transmutacijos bei pasivertimo jie vienas kitam palinki gerdami [*sollen sie einander zutrinken*], taigi žmogus gauna gėrimą su šitais žodžiais [*vi istorum verborum, durch dieselben Worte*], t. y. kai kitas, jį užgerdamas, palinki vilkolakiu pavirsti [*im zutrinken ihm zugesprochen, ein Waerwolff werde*], bastytis po apylinkės ir daryti žalą žmonėms bei gyvuliams [*Menschen und Viehe schaden zufüge*]. Apie tokius dalykus šiame krašte ištiesai šnekama [*diß ist hier im Lande eine gemeine Rede*] ir labai daug kas tiki, kad taip ir esą [*wird von gar vielen darüf*]

¹⁴⁰ Tekstas iš Einhorn 1627: 27–29; vertimas (šiek tiek pakeistas) iš BRMŠ III: 594; BRMŠ tekstas iš SRL II: 644–645.

gehalten, das es also sey]. Bet tai yra ne kas kita kaip Velnio darbas ir išmonė [*Teuffels Werck und Getrieb*], kad vargšus žmones apkvailintų [*damit er das elende Volck bethöre*].“

Kitas žinomas Livonijos istorikas ir dvasininkas **Christianas Kelchas** savo **1695 m.** „Livonijos istorijoje“ (*Liefländische Historia*) apie tenykščius gyventojus rašo: „Manoma, kad senų senovėje buvęs gan įprastas dalykas, kad jie burtais pasiversdavę vilkais [*sich durch Zauberkunst in Wölffe verwandelt*] ir pridarydavę daug žalos. Žmonėse sklinda gandas (rašo Jacobas Schotte), kad kažkur vis dar gyvena tai pačiai tautai priklausančių valstiečių [*rustici gentiles*], kurie maždaug tuo metu, kai būna Kristaus gimtadienio šventė [*circa festum Nativitatis Christi*], pasivertę vilkais [*in lupos conversi*], su didžiu nuožmumu lekia siautėti prieš žmones ir gyvulius. <...> Tačiau pradėjus šiek tiek geriau skleisti krikščionybę, šitie dalykai beveik išnyko.“¹⁴¹ Kelcho cituojamą fragmentą pavyko atsekti 1639 m. publikuotoje Jacobo Scotto oracijoje.¹⁴²

Tiek apie Livonijos vilkolakius turėjo pasakyti vietos dvasininkai. Tačiau jų pasakyta ne viskas ir chronologine spirale tenka grįžti dar kartą – aptarti likusius pasaulietinius liudijimus.

* * *

1615 m. studentas **Heinrichas von Ulenbrockas** Rostoko universitete perskaitė viešą oraciją, kurioje gyrė savo gimtąjį miestą Rygą, tačiau piktinosi (*o vanitatem vanissimam!*) tenykščiais kaimiečiais (*rusticos Livonos*), tebetikinčiais, jog gali virsti vilkais (*credant se mutari in lupos*). Nepamiršęs paminėti Herodoto neurų, Ulenbrockas priduria ir šį tą itin autentiško: vilkolakiau jantys jo krašto kaimiečiai yra tokie bedieviai, kad savo velniškai draugijai (*suam Diabolicam societatem*) drįsta priskirti švenčiausiąjį vardą ir vadina save Dievo draugais (*Dei amicos*), turinčiais Dievo draugystę (*Dei amicitiam*) ir artimą pažintį su Dievu (*cum Deo familiaritatem*).¹⁴³

1677 m. išleista žinomo teologo **Kristiano Kortholto** (Teofilio Sincerijaus slapyvardžiu) parašyta knyga „Šiaurės Švedijos raganavimai, arba *Simia Dei*, Dievo beždžionė“ (*Nord-Schwedische Hexerey, oder Simia Dei, Gottes Affe*). Joje autorius pateikia **1637 m.** nusidavimą¹⁴⁴, kurį jam papasakojęs vienas jo pažįstamas „ypatingai patikimas asmuo“ (*eine besonders glaubwürdige Person*), tų metų pabaigoje nuvykęs į Kuršą, Duobelės miestą (*in der Curländischen Stadt Dublin*). Kalėdų metu (*um weyhnachtliche Zeit*) Duobelės vokiečiai nusivedė savo naujai atvykusį tėvynainį į vietinę smuklę (*Krug*). Viename jos gale buvo vietinių valstiečių (*gemeinen Land-Bauren*) apsėstas stalas, nuo kurio netrukus pakilo vienas latvis, priėjo prie vokiečių stalo su

¹⁴¹ Tekstas iš Kelch 1695: 29; vertimas (pataisytas) iš BRMŠ III: 715. BRMŠ įvykęs tikras nesusipratimas: šaltinio *circa festum Nativitatis Christi* transkribuotas kaip *circa festum Nativitatis* ir išverstas „maždaug tuo metu, kai būna jų [!] gimtadienio šventė“; taip šis šaltinis, deja, Lietuvos tyrėjų ir cituotas (pvz., Beresnevičius 2005b: 410).

¹⁴² *Verum, uti vulgaris fama est, maius illud reputatur dispendium, quod alicubi vivunt adhuc rustici gentiles, qui circa festum nativitatis Christi, in lupos conversi, mira ferocia in genus humanum, & cætera animalia bruta sæviunt* (Scott 1639: B2^r). Plg. Magnusą: *In festo enim Nativitatis Christi <...> hominibus in lupos conversos <...> quæ postea eadem nocte mira ferocia cum in genus humanum, tum in cætera animalia, quæ feram naturam non habent, sævit* (Magnus 1555: 642). Apie kompiliacinį Scotto publikacijos pobūdį žr. Donecker 2012: 307.

¹⁴³ Ulenbrock 1615: A4^r.

¹⁴⁴ Sincerus 1677: E2^r–E2^v.

bokalu (*Trinck-Geschirr*) rankoje ir, kaip įprasta, kuomet vienas atneša ką nors kitam, kreipėsi į svečią vokiečių to krašto kalba: *Puß Guntzing!* Visa tai valstietis padarė pagarbiai, žemai nusilenkdamas, draugišku veidu. Svečiui jo kalbos nesupratus (*der Sprach noch unbekanten*), jis darsyk pakartojo: *Pus do dac man güntzig*.¹⁴⁵ Taip ir nesupratęs, kas sakoma, svečias pamanęs, kad jam tiesiamą gėrimą anas valstietis palaimino (*gesegenen*). Tačiau svečio tėvynainiai staigiai atitraukė jo ranką nuo burnos ir vienbalsiai uždraudė gerti, sakydami, kad valstietis jo gėrimo nepalaimino (*er solte es ihme ja nicht gesegenen*) ir nusilenkė visai ne laimindamas (*auch sich nicht neigen als ob ers ihme gesegnete*). Svečiui vis dar nesuprantant, kas vyksta, jo draugai pašoko nuo stalo, sumušė latvių iki kraujo ir išvijojė lauk su keiksmiais bei grasinimais. Svečiui paklausus, kodėl jie be jokios priežasties taip sumušė tą draugišką vyrą, jam atsakę, kad jei tas žmogus buvo gėrimą užkerėjęs (*wann er ihme hätte den Trunck gesegnet*), tai jis be abejonės vakare būtų virtęs vilkolakiu (*wäre er des Abends für gewiß zu einem Währ-Wolff*), ir geriau jis šituo tikėtų (*und solte er es sicher glauben*), nes taip jau nutikę ne vienam vokiečiui, nesuprantančiam vietos kalbos (*schon vielen der Sprach unkündigen Teutschen widerfahren*). Todėl jie tą valstietį ir mušę; gal ir prieš savo norą (*wider ihren selbst Willen*), bet jo paties naudai (*zu seinem Besten*). O kad patvirtintų savo žodžius, sekantį rytą (*des folgenden Morgens*) svečio draugai jam parodė visą būrį tokių vilkų, namo bėgančių (*eine Menge solcher nach Haus lauffenden Wölffe*). Atskirti juos nuo tikrų vilkų galima iš to, kad jų uodegos ištiestos lauk tarsi malkos (*wie ein gerades Scheid oder Stück-Holtz heraus reckten*), kai tuo tarpu tikri vilkai jas riečia po savimi, arba laiko tarp kojų (*unter sich, und zwischen den Beinen hängen lassen*).

Latvių, kaip „suktų vilkolakių“ įvaizdį, vaizdžiai nupieštą Kortholto, papildo kitas panašaus meto (1677–1680 m.) šaltinis. Vokiečių fizikas **Rosinas Lentiliusas** apie latvius rašė: „Sukta tauta, veidmainiška ir kuo klastingiausia (*vafra gens, versipellis et dolosissima*) <...> vilkolakystė tose vietose yra kuo įprasčiausia (*lycanthropia ibidem locorum communissima creditur*).“¹⁴⁶ Plg. 1700 m. nuomonę: „Tie latviai yra sugedę ir klastingi nuo galvos lig kulnų“.¹⁴⁷

Paskutinis svarbus šaltinis XVI–XVII a. Livonijos vilkolakių kontekstui yra 1728 m. publikuota 1725–1726 m. korespondencija tarp Kuršo pastoriaus **Johanno Kanoldo** ir vokiečių mediko **Samuelio Rhanaeuso**. Viename save laiškų Rhanaeusas nusiuntė Kanoldui tris vilkolakių

¹⁴⁵ Kortholtas pateikia ir latvio pasveikinimų vertimą į vokiečių kalbą. *Puß Guntzing* = *es gilt dir mein Herr* ≈ „Jums, pone“. *Pus do dac man güntzig* = *es gilt dir, wie mir mein Herr* ≈ „Jums kaip man, pone“.

¹⁴⁶ Lentilius 1924: 12. Panašu, kad autorius sąmoningai sužaidė žodžiais, nes lo. *versipellis* ‘1. kislus, besikeičiantis; 2. pasiverčiantis; 3. veidmainiškas, dvideidiškas; suktas, verstas’ yra sykiu ir klasikinis antikinio vilkolakio vardas. Semantinė motyvacija – istoriniuose šaltiniuose ir tautosakoje paliudytas išversto kailio/odos vaizdinys (tikėjimas, kad vilkolakio kailis slepiasi šeriais į vidų ir virsmo metu išsiverčia). Pagrečiui kaip paniekinamasis terminas (*in maledictis versipelles habeat*) vartotas jau Antikoje (Plinius 1976: 66). Visiškai tikslus lo. *versi-pellis* etimologinis atitikmuo (iš ide. **wert-* & **pel-*) būtų lie. *versta-plēnis* (Vaas 2008: 455, 666–667); plg. *verstaskūris* ‘persivertėlis, prisiplakėlis’. Dėl mitologinių vaizdinių virtimo pejoratyvais vilkolakių kontekste plg. *šunsnukis* ‘niekšas’ < *šunsnukis* ‘žmogus šuns snukiu, šungalvis, šunburnis (mitologinėse saktėse)’ < senovinė *kinokefalų* (κυνοκέφαλοι) ‘šungalvių’ mitologema.

¹⁴⁷ Becker 1700: B1^v (*sunt hi Letti a capite ad calcem corrupti, atque fraudulent*).

istorijas (1697 m., 1684 m. ir trečią be datos).¹⁴⁸ Žinodamas Kanoldo skepticizmą vilkolakių atžvilgiu, Rhanaeusas patikino, kad visos trys istorijos – ne „bobų pasakos“ (*nicht fabulas anile*).¹⁴⁹

1) Pirmoji istorija, Rhanaeuso pavadinta „Savo paties pono nušautas vilkolakis“ (*Der von seinem eigenen Herrn erschossene Wahr-Wolff*), nutikusi 1697 m. rugsėjo 7 d. Frauenburgo (dab. Saldus) parapijoje. Ankstų tos dienos rytą (*frühmorgens*) tenykštis ponas Gothardas Magnusas von Fabricijus (*Herr Gothard Magnus von Fabricien*) išjojo su reikalais į Mintaują (*Mietau*, dab. Jelgava). Vos prajojęs pro vartus, išgirdo prižiūrėtojų šauksmą; kaip pasirodė, šaukta ant avi velkančio vilko (*einem Wolffe ... ein Schaf tragen*). Prijojęs kiek galėdamas arčiau, ponas šovęs iš pistoleto (*die Pistole*), tačiau kadangi buvo už daugiau kaip šimto žingsnių nuo vilko (*mehr als 100. Schritt von dem Wolffe*), tai nušauti nesitikėjo, tik nuvyti. Taip ir nutiko – vilkas avi pametė ir nulėkė į krūmynus (*sich ins Gesträuch verschlagen*), o ponas ramiai tęsė kelionę. Jam grįžus, visa vietovė buvo sklidina gando (*das gantze Gebiet voll der Sage*), kad jis savo paties žmogų Mikelį nušovęs (*seinen eigenen Kerl ... Wepster Mickel ... erschossen*). Labiausiai gandas tvirtino paties velionio žmona Baba¹⁵⁰ (*des Kerls eigenes Weib, Namens Babba*), anot kurios viskas įvykę štai taip: pasėjęs rugius jos vyras pasakęs, kad norėtų ta proga gauti mėsos; gerai žinodama jo įsigijimo metodus (*wol gewust seinen modum acquirendi*), ji perspėjusi jokių būdu nevogti mėsos iš pono bandos (*der Herrschafft Heerde*), kurią saugo pikti šunys (*bösen Hunden*); jis jos patarimo nepaklausęs ir buvęs ten taip priimtas (*sey aber also empfangen*), kad greitai grįžęs namo (*daß er bald wieder nach Hause gelumpet*), o iš pykčio dėl tokios nesėkmės čiupęs už kamanų savo arklį ir perkandęs gerklę (*sein eigen Pferd an seinem Zaume angefallen, und demselben, die Gurgel gantz durchgebissen*). Žmonos paklaustas, kodėl toks grįžęs, atsakęs, kad pats ponas kaltas (*pats kungs ir wainigs / der Herr ist selbst schuld*). Kalboms apie Mikelio mirtį įsismarkavus (nors apie pačią mirtį šaltinis nutyli) ir apie tai išgirdus kaip tik čion atvykusiam Kuršo kunigaikščiui (*Hertzog Friederich Casimirs*)¹⁵¹, imtasi nuodugniai viską ištirti. Velionį nuspręsta iškasti (*verordnet, so die Leiche wieder aufgraben*), o kadangi kūnas išbuvo po žeme dvi savaites (*schon 14. Tage unter der Erden gelegen*), atliktas skrodimas, kurio metu nustatytos kelios šautinės žaizdos¹⁵² (*der Schuß in der lincken Seiten gegen die Nieren ... 2. Schrot haben auch auswendig die Haut gestreiffet gehabt auf dem Rücken*); taip pat tarp dantų rasta arklio plaukų (*zwischen seinen Zähnen sind noch die Haare von seinem Pferde*). Galiausiai byloje paliudyta, kad šią mirtį jis pats sau paskelbęs jau prieš daugelį metų (*ihm diesen Tod, viel Jahre zuvor selbst verkündiget*).

2) Antroji istorija, Rhanaeuso pavadinta „Keturkojis kūmas, arba Kalbantis vilkolakis“ (*Der vierfüßige Gevatter, oder redende Wahr-Wolff*), nutikusi 1684 m. gruodį Rucavoje (*Rutzau*). Miško

¹⁴⁸ Kanold 1728: 54–57.

¹⁴⁹ Kanold 1728: 53.

¹⁵⁰ Ne *Lebba*, kaip ji įvardijama populiarioje, į daug kalbų išverstoje „Vilkolakių knygoje“ (Baring-Gould 1865: 62).

¹⁵¹ Frydrichas II Kazimiras Ketleris (*Friedrich Casimir Kettler*, 1650–1698).

¹⁵² Žinomas XIX–XX a. tautosakos motyvas (pašauamas vilkas, vėliau nuo šautinių žaizdų netoliese miršta žmogus).

prižiūrėtojas (*Wildniß-Bereiter*) Gothardas Schultzas vieną labai vėlų vakarą (*an einem gar späten Abend*) ėjo namo ir netikėtai užėjo kelią pastojusį didelį būrį vilkų (*eine grosse Mänge Wölffe*). Norėdamas šūviu nuginti juos šalin, jis nusiėmė šautuvą, tačiau tuomet iš būrio jį pašaukė (*als eben aus dem Hauffen ihme zugeruffen worden*): *Kuma, Kuma, ne schauk, ne schauk, ne buhs errey*.¹⁵³ Miškininkas, išsigandęs tokios nepaprastos kūmystės (*die ungewöhnliche Gevatterschafft*), šautuvą nuleido. Kadangi keturkojis kūmas su savo draugija (*der vierfüßige Gevatter mit seiner Gesellschaft*) užstojamo kelio jam atlaisvinti nesiteikė (*den vertretenen Weg ihme nicht räumen wollen*), savo namų vyrui ieškoti teko kitokiu keliu (*durch einen andern Weg sein Haus suchen müssen*). „Kad tai jam iš tikrųjų atsitikę [*daß solches ihme also wahrhaftig begegnet*], jis man pats su visomis smulkmenomis papasakojęs [*hat er mir selbst mit vielen Betheurungen erzehlet*], o galiausiai pridūręs, kad nors jis ir turėjęs tam tikrų spėjimų, kas šis kūmas galėjęs būti [*daß er, wie dieser Gevatter gewesen, zwar einige Muthmassung*], girtis apie jį jokios pakankamos priežasties neturėjęs [*doch aber ihn anzugeben, keinen zulänglichen Grund hätte*]“, reziiumuoja Rhanaeusas.

3) Trečiąją istoriją, pavadintą „Įkalintas ir tuo pat metu kitiems laisvėje žalingas vilkolakis“ (*Der in gefänglicher Verhaft gehaltene, und doch zu gleicher Zeit, ausser demselben andern schädliche Wahr-Wolff*), Rhanaesui papasakojęs jo pažįstamas teisėjas von Adelis, pats dalyvavęs kaltinamojo vilkolakio teisme (*er wäre nemlich selbst als Richter zugegen gewesen ... einen beklagten Lycanthropum*). Ieškovams nieko svaraus prieš kaltinamąjį neradus (*als nun nichts erhebliches auf ihn von den Klägern gebracht werden können*), nuspręsta pas jį į kalėjimą pasiųsti savą valstietį (*einen seiner Bauren bestellet, den Beklagten ins Gefängniß zu gehen*), idant įgijęs kaltinamojo pasitikėjimą, sukurstytų jį išsiduoti. Trumpai tariant, kalinys-šnipas įtikinęs įtariamąjį vilkolakį atkeršyti vienam jį nuskaudusiam ūkininkui papjaunant jo karvę; taip, kad nekiltų jokio įtarimo (*daß auf diesem kein Verdacht fiele*) ir atrodytų, tarsi karvė buvo vilko užpulta (*durch Wölffe zu Schaden käme*). Po ilgo įtikinėjimo kalinys sutiko ir pažadėjo tą padaryti sekančią naktį (*auf die folgende Nacht*). Kitą dieną vėl aplankytas kalinys patikino, kad darbą atlikęs (*verrichtet zu haben*). Nuvykus pas ūkininką, karvės rastos tvarte sudraskytos (*die Kuhe im Stalle zerrissen befunden*). Kalinį stebėję sargai paliudijo, kad tąnakt jis giliai miegojęs (*daß er die Nacht in tiefen Schlaffe gelegen*) ir tik trumpai padaręs keletą judesių su galva, rankomis ir pėdomis (*und nur eine kleine*

¹⁵³ Tekstas akivaizdžiai lietuviškas („Kūma, kūma, nešauk, nešauk, nebus gerai“). Kalbininkas A. Bezenbergeris 1887 m. rašė, kad Rucavoje (10 km nuo dabartinės Lietuvos sienos) dar XVIII a. kalbėta lietuviškai (Garšva 1987: 576); kaip matome, kalbėta ir XVII a. pab. Šaltinis šį sakinį į vokiečių kalbą verčia taip: *Gevatter, Gevatter, schieß nicht, schieß nicht, es wird nicht gut werden*. Svarbu atkreipti dėmesį, kad lie. *kūma(s)* ir vok. *Gevatter* čia suprastini ne pirmine reikšme ‘krikšto tėvas’, o antrine ‘bičiulis, draugas’. Kūmas yra ir vilko eufemizmas. Plg. latvių tikėjimą (LTT IV: 1986, Nr. 32920), kad vilkolakį nuo vilko galima atskirti į jį kreipiantis „kūmai“ (*kūm*). Taip pat Lietuvoje: (LKŽe, s.v. *kūmas*²): „Man einant miškan, kūmas perbėgo per kelią“ (Gervėčiai). Latvijoje (LTT IV: 1992, Nr. 32978), jei sutinki kelyje vilką, tai reikia sakyti: „Broli, duok man pusę kelio, pusė kelio tau“ (*Brāl', dod man pusceļu, tev pusceļš*). Tipologiškai plg. XVI a. žinią (Camden 1587: 601), kad airiai priima vilkus sau už kūmus (*in patrimos*), vadina juos *chari Christ*, meldžiasi jiems ir gero linki (*pro eis orantes, & bene precantes*), idant nebijotų būti jų nuskriausti. „Kristaus draugystė“ (*cairdeas Chrïosd*) buvo įprastas airių kūmystės pavadinimas ir XX a. pr. (Plummer 1910: cxlii[n8]). Plg. ir estų tikėjimą, kad jei pavadinsi vilką „miško Kristumi“, jis negalės sudraskyti (Metsvahi 2015b: 36).

Zeit mit dem Haupt, Händen und Füßen einige Bewegung gemacht). Von Adeliui šis įvykis davė neabejotiną tikrumą (*die untrügliche Gewißheit*). Karvę (viena?) ūkininkui von Adelis pats atmokėjo (*dem Bauren, dem die Kuh getödtet, selbst eine andere wieder gegeben*), tačiau kas nutiko su vilkolakiu, Rhanaeusas nutyli, bet taria, kad „tokių pavyzdžių yra daugiau, nei šis popierius gali sutalpinti [*dergleichen Exempel sind mehr, als dieses Papier fassen kan*] ir tai jau nepalieka abejonų, kad vilkolakiai egzistuoja [*die nicht mehr zweiffeln lassen, daß es Lycanthropos gebe*]“.

Tikinčiojo Rhanaeuso ir skeptiko Kanoldo susirašinėjimas signalizuoja naujai gimstančio mokslo ir „įsisenėjusių“ liaudies tikėjimų takoskyros pradžią. Livonijos vilkolakiai, XVI–XVII a. foliantuose lygiomis teisėmis analizuoti pagrečiui su astrologija ir alchemija, XVIII a. Apšvietos jau gerokai „apšvitinti“. Nors vis dar minimi, naujų astronomijos ir chemijos mokslų fone tai jau ne mįslingas fenomenas, o viso labo rutinas prietaras. Taip gydytojas **Johannas Bräuneris, 1737 m.** apžvelgęs Peucerio ir Wilkeno vilkolakių istorijas, diagnozavo, kad „tokie stiprūs sapnai, fantazijos ir melancholija“ (*dergleichen starcke Träume, Einbildung und Melancholie*), kurių tiek daug šiaurės kraštuose (*gibt es insonderheit viel in den Mitternachtigen Nördlichen Orten*), buvo sukelti „žvarbaus ir slopaus oro“ (*die grobe dicke Lufft*), patogaus Šėtono veikimui (*dem Satan zu seiner Würckung bequem*). Savo ruožtu teologas **Eberhardas Hauberis** išjuokė Kortholto (Duobelės smuklės) istoriją, **1742 m.** rašydamas, kad tai „toks akivaizdus pramanas, arba veikiau gėdingas melas [*es ist ein so offenbahres Märgen oder vielmehr schändliche Lügen*], kad nereikalingas joks paneigimas [*daß es keiner Widerlegung bedarff*]; smuklė tikrai nėra ta vieta [*der Krug ist aber gewiß nicht der Ort*], nei ten susirinkusi girtuoklių draugija ta liaudis [*oder die darin versammelte Sauff-Gesellschaft die Leute*], iš kurių tokios svarbios tiesos sužinomos [*von welchen solche wichtige Wahrheiten gelernet*]“. Apšvietos požiūrį į Livonijos vilkolakius savo **1795 m.** žodyne vainikuoja baltvokiečių filologas **Augustas Hupelis**: „Vilkolakis [*Wahrwolf*], tai ypatingai maža vilkų veislė [*eine besondere Art von kleinen Wölfen*], anot naivios liaudies svaitėjimų [*nach dem Wahn einfältiger Leute*] įslenkanti į didesnius gyvulius, pvz., galvijus [*in größere Tiere z. B. in Rindvieh hineinkriechen*]“. ¹⁵⁴ 1555 m. Magnuso vaizdžiai aprašytoji Livonijos vilkolakių orda per ketvirtį tūkstantmečio degradavo į sunkiai įsivaizduojamus gyvulinius parazitus. ¹⁵⁵

Rhanaeuso XVIII a. pr. liudijimas, kita vertus, sklandžiai pereina į XIX a. pr. pradėtą užrašinėti tautosaką. Suvis, jo smulkmeniškai pateiktos trys istorijos (anot Rhanaeuso – „ne bobų pasakos“) iš esmės beveik atitinka mitologinių sakmių žanrą. Apibendrinant galima tarti, kad nors Kanoldas ir signalizuoja Livonijos vilkolakių pabaigą istoriniuose šaltiniuose, Rhanaeusas, atvirkščiai, signalizuoja istoriniuose šaltiniuose tik vos vos fiksuotų liaudies tikėjimų „požeminės srovės“ kilimą paviršium ir pranašauja XIX–XX a. prasiveršiantį vilkolakių tautosakos srautą.

¹⁵⁴ Bräuner 1737: 249–250; Hauber 1742: 288, 289; Hupel 1795: 258.

¹⁵⁵ Plg. Donecker 2012: 311.

3.2.2 Livonijos vilkolakiai teismuose

Tikslus Livonijos vilkolakių bylų skaičius nėra žinomas, nes Latvijos archyvai šiuo tikslu dar nėra iširti.¹⁵⁶ Šiuo metu jų suskaičiuojamos šešios, tačiau teismo protokolų nuorašai publikuoti tik dviejų.¹⁵⁷ Visuminio sąrašo, kokios būtent šešios bylos turimos omenyje, nėra, tad dėl kai kurių belieka spėlioti, nes apžvelgus visus prieinamus šaltinius ir literatūrą, bylų susiskaičiuoja kiek daugiau. Nors šio skyriaus tikslas yra aptarti tik XX a. publikuotus XVI–XVII a. Livonijos vilkolakių bylų protokolus, nuoseklumo dėlei šį sąrašą (nors ir pusiau persidengiantį su jau aptartais istoriniais šaltiniais) verta pateikti čia visą:

1) **1550 m.** Rygos apylinkėse raganą besivijusio vilkolakio byla, 1560 m. aprašyta Peucerio ir 1585 m. Wilkeno. 1550 m. nustatyti Karlio Straubergo.¹⁵⁸ → žr. 3.2.1

2) **1552–1557 m.** laikotarpyje (arba anksčiau) vykusio ir Melanchthono 1557 m. paskaitoje apsakytą „tarpukalėdinio“ vilkolakio byla, aprašyta jam Rygoje gyvenančio Wilkeno tų pačių metų laiške. 1560 m. aprašyta ir Peucerio. → žr. 3.2.1

3) **1552–1561 m.** laikotarpyje Wilkeno vykdytas Rygoje (?) kalinčio „skraidančio“ vilkolakio tardymas. Aprašytas 1563 m. Manliuso ir 1585 m. anonimiškai paties Wilkeno. → žr. 3.2.1

4) **1608 m.** vykusio Kotrynos Krikės (*Cathrina Kricke*) byla čia tik paminėtina, nes vykdyta visai kitais pagrindais; bylos pabaigoje Krikė apkaltinusi kitą moterį (*Pūcpaute / Putzpaut*), kad ši, be kita ko, dar esanti ir vilkolakė (*viņa esot arī vilkate*).¹⁵⁹

5) **1614 m.** vykusio Mačio Gürkės (*Matz Gurke*) byla taip pat tik paminėtina; bylos pabaigoje vienos moters vyras apkaltintas, kad yra vilkolakis (*Sagersche'i vīrs esot vilkatis*).¹⁶⁰

6) **1647 m.** vykusio Blendžio Indrikio (*Blende Hindricks / Indriķis*) byla. → žr. toliau

7) **1683 m.** vykusio Tomo Igundo byla (*Thomas Iggund*). → žr. toliau

8) **1691 m.** vykusio senojo Tyso (*der alte Thiess*) byla. → žr. Priedas Nr. 1

9) **1697 m.** *post mortem* vykdyta Vepsterio Mikelio (*Wepster Mickel*) byla, 1725 m. laiške aprašyta Rhanaeuso. → žr. 3.2.1

10) Nenurodytu laiku vykusio neįvardyto „karviapjovio“ vilkolakio byla, 1725 m. laiške aprašyta Rhanaeuso. → žr. 3.2.1

¹⁵⁶ Laime 2019: 258. Ką žinome dabar, viskas surinkta tarpukaryje (von Bruiningko, Straubergo, Zemzario).

¹⁵⁷ Laime 2017: 175. Plg.: Lietuvoje ir Prūsijoje, neskaiciuojant miglotų užuominų čia aptartuose istoriniuose šaltiniuose, šiuo metu yra žinoma tik po vieną konkrečią su vilkolakyste (nors ir su išlygomis) susijusią bylą. Lietuvoje (Žemaitijoje) – 1666 m. raganos kraujalėdės (*кревопуска чаровъница*) Viržukienės byla; šalia kitų raganavimų ji kaltinta ir tuo, kad pasivertusi vilkolakiu (*вил'колем учынив'шысе*) ir prieš šv. Joną (*перед Светым Яном*) užkrintusi pono meitėlį (RTL: 278; BRMŠ III: 423). Prūsijoje (Dumnavojė) – 1557 m. teisto seno kerdžiaus Stasiaus (*alter Hirt Stasius*) byla; pats save laikęs vilkolakiu (-lokiu?) (*ein Bärwolff*) ir Prūsuoje labai bijotas (*in die Preussen sehr forchten*), teistas visai ne dėl to, o dėl konkrečios žmogžudystės (Hennenberger 1595: 109; plg. BRMŠ II: 325).

¹⁵⁸ Straubergs 1939c: 44. Tokios datos argumentacijos Straubergas nepateikė.

¹⁵⁹ Straubergs 1941: 470–472, 472. Byla perpasakota latviškai su vokiškais (nepublikuoto) protokolo intarpais.

¹⁶⁰ Straubergs 1941: 473–480, 480. Byla perpasakota latviškai su vokiškais (nepublikuoto) protokolo intarpais.

Kaip matome, 3.2.1 skyriuje neapartos liko penkios šio sąrašo bylos. Dveiose iš penkių (1608 m. ir 1614 m.), kaip jau minėta, nėra ką aptarti; dar viena (1691 m.) – paties Tyso byla. Taigi lieka dvi pristatytinos bylos – **1647 m. Indrikio** byla¹⁶¹ ir **1683 m. Igundo** byla¹⁶². Viena jų (Indrikio) yra vos antroji byla (šalia Tyso), kurios protokolas yra publikuotas. Kita byla (Igundo) 1941 m. Straubergo latviškai tik atpasakota su vienu kitu vokišku intarpu iš originalaus protokolo. Tatai apmaudu, nes Indrikio byla, nors ir prieinama (tiesa, sunkiai, nes bibliografinė retenybė), Tyso bylos niekaip esmingiau neamplifikuoja, o štai Igundo byla, dėl nesuvokiamų priežasčių mokslinėn apyvarton neįvesta ligi šiol¹⁶³, su Tyso byla ne vienu svarbiu punktu iš esmės tiesiog sutampa.

* * *

1647 m. susirgus Susiko (*Sussikas*, dab. Vecmuiža, Liepupės valsčius) dvaro savininko Evaldo Fitinghofo žmonai, apkaltinamas jų malūnininkas **Indrikis** (*Hindricks, Hinrick, Hinrich*), turėjęs vilkolakio ir pranašautojo (*ein wahr wolff undt wahrsager*) reputaciją. Iš pradžių Indrikis kaltę permeta. Jo apkaltinta vietinio audėjo žmona drąsiai atšauna, kad ir pats Velnias nesivargintų aiškintis, kas pono žmoną apnuodijęs. Pasitelkus išmėginimą vandeniu, Indrikis prisipažįsta, kad gali lakioti vilko pavidalu, bet raganius nėra (*er wol vor ein wolff lauffen könte, were aber kein zauberer*). O kad virstų vilkolakiu, jam reikia praropoti medžio šaknį (*durch eine wurtzel vom baum krichen*) tariant žodžius: „Šv. Petrai, šv. Laurynai, šv. Baltramiejau, noriu, kad nuvyktų, ką aš ketinu“ (*S. Peter, S. Laurentz, S. Barthelmes, ich wil auff dem wege, worauff ich gedencke*). Paskui jam ant drabužių išaugdavęs šiurkštus kailis (*eine rauhe haut über seine kleider*) ir jis lakiodavęs kaip vilkas keturpėscia (*undt den lauffe er als ein wolff auff 4 füßen*), ir turėdavęs daugiau jėgų nei įprasta. Vilko pavidalu gaudydavęs avis ir kiaules, bet valgydavęs jas jau atvirtęs žmogumi (*zu menschen verwandelt*). Šito išmokęs Kurše iš savo tetos (*solches hette er in Churland von seiner mutter schwester gelernet*). Teisėjų klausimai buvo klasikiniai. Ar virsti vilkolakiu jam padedąs Velnias (*ob der Teuffel ihm helffe sich zuverwandeln im wehrwolffe*)? – Tą neigia (*ille negat*). Kadangi vilkolakis negali lakioti be burtų pagalbos (*weiln daß wahrwolffs lauffen ohn zauberey nicht zugeben könne*), tai ar nebus jis visgi raganius, sąmoksle su piktuoju (*ob er ein zauberer undt in conspiracy mit den bösen sey*)? – Tą neigia. Tačiau po tolesnių „tardymų“ (*der tortur*) Indrikis jau neneigia – Velnias tikrai norėjęs jo tarnystės, bet prašęs per daug, todėl jis dabar tik dalinai Velnio tarnas; vienąsyk Velnias jam taip už tai šėręs geležiniu rimbu (*eysern peitsche*), kad jis 12 savaičių gulėjęs; tai nutikę Siguldoje (*Segwold*), Karkelio pelkėje (*Karkelpurve*). Koks jo Pono

¹⁶¹ Vokiškas bylos protokolo nuorašas (be faksimilės): Zemzaris 1939: 121–141. Plg. Straubergs 1939c: 94–98.

¹⁶² Latviškai perpasakota byla su vokiškais (nepublikuoto) protokolo intarpais: Straubergs 1941: 494–497.

¹⁶³ Bylos metriką turime: *Manuskripts Igaunijas valsts archīvā. Vidzemes zviedru ģenerālgubernātorā archīva daļā XV – 6, Landgericht 1662–1674* (Straubergs 1941: 764n30). Tiesa, kyla įtarimas dėl nurodomos datos (1662–1674 m.), nes Igundo byla vyko 1683 m. Matome, kad bylą Straubergas vartė Estijos (*Igaunijas*) valstybiniame archyve. Neatmestina, kad per 80 metų byla perkelta kitur, tačiau kad pradingo – neįtikėtina. Rasti Igundo (ir Tyso) bylos protokolus, ir publikuoti juos (su faksimilėmis) iki 2024 m. būtų gražus 1924 m. Tyso bylos publikacijos paminėjimas bei solidus kokybinis proveržis Tyso bylos interpretacijai, jau beveik išties šimtmetį vykdomai per mažai paisant pirminių šaltinių.

vardas? – Nežinaš; atrodes kaip vokiečiai, aukštas, apsirengęs juodai (*als ein teutscher ausgesehen von großer statur, mit schwarzen kleidern*).¹⁶⁴ Ar neliepęs jam atsižadėti Dievo? – Liepęs, bet jis nesutikęs, nes norėjęs tarnauti ir Dievui. Vardų nežinaš. Burtų nemokąs. Pragare nebuves. Žmonių niekad nepuoles. Ar Velnias jam ką nors davęs? – Tik vienąsyk, duonos ir mėsos (*brott undt fleisch*), bet jis nuo to nepavalgęs, nes Velnio maistas yra apgaulė ir vėliau atrodo, kad valgei vėją (*als wenn mann windt geßen hette*).¹⁶⁵ Dar „patardyta“, Indrikis jau žino vardus; jų (velnių) dabar trys: Peteris (*Peter*), Kaizeris (*Keyser*), Krancas (*Crantz*). Ir t.t. Byla buvo ilga ir Indrikiui neabejotinai skausminga, tačiau visi jos niuansai čia visai neaktualūs. 1647 m. gruodžio 6 d., po mėnesį trukusio teismo, Indrikis sudegintas (*auffs fewr geworffen undt also vom leben zum tode gebracht werden*).

* * *

1683 m. sausio 23 d. Žiemgaloje, Tukume (*Tukums*), prieš teismą stoji Tomas **Igundas** (*Thomas Iggund*). Pačioje bylos pradžioje (pagal Straubergo atpasakojimą) Igundas pareiškia – „Garlopenė tai esanti ragana [*Garlopene gan esot ragana*]“. Prieš ketverius metus ji nakčia pas jį užėjusi (*naktī viņa ienākusi pie viņa*) ir užsėdusi jam su užpakaliu burną (*uzsēdusies ar pakaļu viņam uz mutes*), dėl ko jis tris dienas lovoj gulėjęs ir sirgęs (*ka viņš 3 dienas slimis uz gultas palicis*). Tiesa, kaip įrodymą jis mėginęs nukąsti jai pirštą (*pirkstu saķert un par pierādījumu nokost*), bet ši išsisukusi. Todėl (?) Garlopenė kažkur su raganomis besanti (*tāpēc viņa varot arī būt tur, kur raganas*), o vilkolakiai savo sueigas rengia (*vilkači savas sanāksmes noturot*). Iš kur jis? – Kilimo iš Estijos (*no Igaunijas*), bet po karo tarnybos Kurše (*kaŗa dienesta Kurzemē*) daug metų gyvenantis čia. Po to, kai velionis senasis [ženklų] aiškintojas Dubelis (*mirušais altermanis, tulks, vārdā Dubbel*), kuris buvo vilkolakių vadas (*vilkaču vadonis / ertz- wahrwolff*)¹⁶⁶, primušęs jį už pavėlavimą į susitikimą pievoje (*sanāksmi pļavā*), jis palikęs luošiu (*kroplis palicis*) ir atkakęs į *Puisacks-kalne* [gyvenvietę], kur ir ubagaujās lig šiolei (*kur uz ceļa ubagojis līdz šim laikam*). Ar jis vilkolakis, kaip [žmonės] sako (*vai viņš ir vilkatis, kā runā*)?¹⁶⁷ – Vilkolakiu bėgiojęs 20 metų (*esot 20 g. vilkačos skrējis*), bet savo vilko kailį atidavęs dėdei užgerti (*savu vilka ādu tēva brālim atdevis uzdzeŗot*). Kaip šis tai padaręs? – Prašęs užgerti (*esot prasījīs uzdzeŗot*)¹⁶⁸: „Broli, ar tu nori šio amato mano?“ (*Brāli, vai tu gribi amatu, kas man ir?*). Šiam atsakius „taip“, amatą perdavęs. Iš priėmusiojo mainais gavęs gabalą mėsos (*gabals gaļas*), o [kailį] atiduodamas taręs: „Eik laimingas ir ištikimai tarnauk savo ponui, kaip aš tą dariau“ (*ejī laimīgs un kalpo savam kungam uzticīgi, kā es to esmu darījīs*). Kas tas jo ponas ir kur jie susitinka? – Jų ponas (*viņu kungs*) jiems pasirodęs prie

¹⁶⁴ Apibūdinamas primena XIX–XX a. tautosakinį velnią *vokietuką*.

¹⁶⁵ Plg. tautosakinį motyvą, kuomet žmogus nakčia papuola į velnio puotą, bet atsibunda pelkėje ant kupsto.

¹⁶⁶ Originalo *ertz- wahrwolff* ≈ „arkivilkolakis“.

¹⁶⁷ Plg.: *If he is a werewolf, how does he run?* (Ginzburg & Lincoln 2020: 131). Tai pirmasis Igundo bylos paminėjimas ne latvių tyrinėtojo tekste, antrasis bet kokiame angliškame tekste (pirmasis Laime 2019: 259) ir bene tik trečiasis apskritai (pirmasis 1941 m. bylą pristačiusio Straubergo). Štai ką reiškia publikacija latvių kalba Tyso bylos kontekste.

¹⁶⁸ Du kartus Straubergo pavartotas *uzdzeŗot* ‘užgerti’ ką tik minėtame Lincolno angliškame vertime visai neminimas.

Tukumo, ant kalno netoli kunigaikščio vilos (*fürsten lusthause*); pasirodęs jis kaip dvarponis (*muižnieks*), o gyvenęs su savo valstiečiu Šenkingu (*zemnieka Šenkinga*). Sueigas jie rengia per kiekvienas Kalėdas (*ziemas svētkos*), Sekmines (*vasaras svētkos*) ir šv. Joną (*Jāņos*); taip pat dienomis, kurios paskelbiamos (*angesaget wūrden*) jų prievaizdo (*wagger*). Raganos taip pat gyvenę šalia (*selbigen wohneten auch die hexen bey*); jų darbas buvęs pjauti laukuose javų žiedus ir nešti savo ponui (*labības ziedus no laukiem zagt un savam kungam pienest*), bet jie, vilkolakiai (*vilkači*), juos iš jų atimdavę ir gražindavę savininkams (*ņemot tos viņām nost un restituējot īpašniekiem*), idant šie nepatirtų nuostolio (*lai tiem nekāds zaudējums nenotiktu*). Koku pavidalu jiems reikėdavę vykti? – Turėję iš pono tepalo (*viņiem no kunga esot ziede*), kuriuo reikėdavę pasitepti (*ar ko tiem jāieziežas*), kad virstų visiškai lengvai (*topot pavisam viegli*), apsilikę vilko kailį (*vilka ādā*), kurį kiekvienas turi su savim namie (*katrs sev mājās glabājot, fuhren*). Savo ponui turėdavę parnešti kepsnį (*cepeti atnest*), kurį tas suvalgydavęs su alumi. Ar ėsdavęs taip pat avis? – Daugelį, kur tik užtikęs (*daudzas, kur tik saticis*). Kur? – Visur anapus pono žemių (*visur ārpus zemes, kur kungs dzīvojis*). Tačiau šitą amatą jis metęs prieš aštuonerius metus ir su vilkolakiais aplink daugiau nelakstęs (*jau priekš 8 g. atmetis amatu un vairs neskrāidot vilkačos apkārt*). Kam jisai daręs pikta? – Nei vienam, veikiau jie daro liaudžiai gerą (*vairāk viņi ļaudīm labu darot*), nes tiems, ką raganos nuskriaudusios (*jo tiem, kam raganas pāri darījušas*), pagelbėja; taigi, jie įveda teisybę (*zu rechte brächten*).

Tolesnės bylinėjimosi su ragana Garlopene smulkmenos čia neaktualios, svarbu tik pridurti, kad Igundas, kaip ir Tysas, buvo ne tik vilkolakis, bet ir gydūnas. Kaip jis gydęs? (*kā viņš dziedina?*) – Surenkąs devynis duonos gabaliukus iš devynių namų, tada jais nešinas einąs aplinkui gydomąjį žmogų ar gyvulį, giedodamas estiškai. Giesmės žodžiai daugmaž tokie: angelai gieda danguje (*eņģeļi dziedot debesīs*), kad žmonės yra išganyti nuo pragaro išgąščio ir bausmių (*ka cilvēki nu esot pestīti no elles izbailēm un soda*); vėliau žodžiai susitelkia į Kristaus gimimo istoriją (*pēc tam tā tēmē uz Kristus dzimšanas stāstu*). Galīs pagydyti nuo blogų žmonių [užraganavimų] (*no ļauniem ļaudīm*). Ar naujojas gydymui kokius tepalus, tvarsčius? – Ne, sakąs estiškus žodžius, kurie iš tiesų yra Dievo žodis (*sakot igauņu vārdus, kas īsti esot dieva vārds*). Teismo verdiktas – kūno bausmė ir amžina tremtis (*miesas sods un mūžīga izraidīšana*). Bausmė lygiai tokia pati, kokios po devynerių kitame Livonijos krašte susilauks vilkolakis Tysas.

1550 m. su raganomis kovojęs Rygos apylinkių vilkolakis, **1615 m.** studento iš Rygos peikti vilkolakiai „Dievo draugai“, **1683 m.** Igundo-gydūno maldos į Dievą ir Igundo-vilkolakio kovos su raganomis, ir **1691 m.** Tyso iš Kaldabrunios – gydūno ir vilkolakio, aršaus Velnio priešo, „Dievo draugo ir šuns“ – kova su savo krašto raganių ir raganų keliamo velniava. Tai keturi ir neabejotinai nepriklausomi šaltiniai, rėpiantys beveik pusanatro amžiaus laikotarpį. Šią pristatytuose šaltiniuose išryškėjusią „gerųjų vilkolakių“ giją atbaigiančios Tyso bylos amplifikacija – sekančiame skyriuje.

4. TYSO BYLOS POTEKSTĖS: AMPLIFIKACIJA VIETINIAIS LIAUDIES TIKĖJIM AIS

Šio skyriaus tikslas yra pagrįsti Įvade suformuluotą teiginį-hipotezę, kad Tyso pareiškimai yra įsišakniję vietinėje tradicijoje (mitiniame pasaulėvaizdyje), tuo pačiu patikrinant šio teiginio stiprumą ir išimtis. Šiam tikslui įgyvendinti nuspręsta Tyso bylojimą išskaidyti į prasminius vienetus (vaizdinius-mitologemas) ir kiekvieną jų amplifikuoti skyriumi, iš pradžių vietinės tradicijos duomenimis, tuomet tipologinėmis paralelėmis (kur ir kiek jų bus rasta). Amplifikacijai vietiniais liaudies tikėjimais bus naudojamas 3-iam skyriuje jau pristatytų XVI–XVIII a. istorinių šaltinių „ekstraktas“ ir tik šiame skyriuje pirmąsyk panaudosima XIX–XX a. užrašyta latvių tautosaka. Amplifikacijai tipologinėmis paralelėmis (baltų, slavų, germanų, finougrų ir kt.) bus naudojamos įvairiais pristatytomis ir nepristatytomis istoriniais šaltiniais, ir, be abejo, tautosaka.

4.1 Virsmo būdai

Virtimo vilkolakiu būdų istorijoje yra paliudyta įvairių ir virsmas per Mėnulio pilnatį (didžiąja dalimi Holivudo konstruktas) tėra vienas iš daugelio ir, beje, vienas iš marginalesnių ar net kvestionuotinių būdų anapus kino ekranų. Tysas mini keturis būdus – tris pažodžiui (užgėrimą, vilko kailį ir išsirengimą) ir vieną „tarp eilučių“ (duoną). Juos čia ir amplifikuosime. Šaltinių pristatyme išryškėjo ir kitokių virtimo būdų-ypatybių, kaip antai: magiškas tepalas (Igundas), lindimas pro šaknį tariant žodžius (Indrikis), panirimas į „katatoninę“ tranzo būseną (Peuceris, Wilkenas, Gödelmannas, Einhornas, Rhanaeusas), simbolinės ribos kirtimas (Bodinas) bei su tam tikromis išlygomis – šokinėjimas (Magnusas) ir nupliekimas rykštėmis (Magnusas, Melanchthonas, Peuceris, Bodinas). Šiame skyriuje jie amplifikuojami nebus, nes tegalėtų būti suponuojami. Deja, aptartuose šaltiniuose visai nefiksuotas filologiniu požiūriu įdomiausias ir tautosakos požiūriu vienas populiariesnių latvių-lietuvių *virtimo* vilkolakiu būdų – *virtimas* kūliu.¹⁶⁹ Sykiu tai pavyzdys, kad vienu bylojimu tradicijos aruodų neišsėmsi, o tarti ką nors, ko joje dar nėra – bemaž neįmanoma.

4.1.1 Užgėrimas

Tyso byla

Tysas liudijo [§23], kad vilkolakiu jį pavertęs šelmis iš Marienburgo – užgerdamas (*durch zutrincken*). Prieš mirtį jis norėtų [§25] savo vilkolakystę perleisti kitam (*einem andern beybringen*) tokiu pat būdu, koku jį perdavė jam [§26]: kvėptelint į bokalą tris kartus ir tariant: „Bus tau kaip man“ (*Es werde dir so wie mir*). Tačiau išlaisvintas jis bus tik tuomet, jei užgeriamasis gėrimą

¹⁶⁹ „Virtimo virstant“ etimologinė figūra (*figura etymologica*) yra vertikalaus ir horizontalaus žiedinio sukimosi kaip pereinamos į kitonišką (anapusinį) būvį archetipinio vaizdinių komplekso dalis (Mencej 2008: 35). Kūlvirsčia vilkais virsta tiek latvių ir lietuvių vilkolakiai (virtinė paliudijimų), tiek Meksikos huičolių žiniuoniai (Valadez 1996: 289).

priims [§27]; ko, beje, jau daugelis jo prašę (*dasz er es ihnen überlaszen möge*), nors to prašyti sau negalima [§40].

Vietiniai tikėjimai

Pirmasis vilkolakio užgėrimą Latvijoje savo **1555 m.** enciklopedijoje mini Olausas Magnusas: vilkolakiu virsti geidžiantis žmogus turi būti užgertas (*propinando*). Užgeriantysis turi duoti iniciantui alaus, prieš tai tam tikrais žodžiais jį užkalbėjęs (*per poculum cervisiæ propinando certis verbis adhibitis consequitur*). Tačiau tai veikia tik tokiu atveju, jei žmogus gėrimą priima.¹⁷⁰ Antrasis šaltinis – **1627 m.** pastoracinis Pauliaus Einhorno veikalas. Anot Einhorno, vietinė liaudis tiki dvejais virtimo vilkolakiu būdais – sielos persikraustymu (*Transmigratio Animæ*) į vilko kūną, žmogaus kūnui panirus į savotišką tranžą, ir žmogaus virtimu (*Transmutatio*) į vilką kūnu ir siela. Būtent pastarosios transmutacijos jie vienas kitam palinki gerdami (*sollen sie einander zutrincken*) – užgeriantysis palinki pavirsti vilkolakiu (*im zutrincken ihm zugesprochen, ein Waerwolff werde*), o užgeriamasis gėrimą su šitais žodžiais (*vi istorum verborum*) priima.¹⁷¹ Trečiasis šaltinis – 1677 m. Teofilio Sincerijaus (Kristiano Kortholto) aprašytas **1637 m.** kalėdinis nusidavimas Duobelėje (Kurše). Ten viešintį vokiečių jo tėvynainiai nusivedę į smuklę, kur prie jų stalo su bokalu rankoje priėjęs vienas vietinis latvis. Latviui svečių pasveikinus savo kalba „Jums kaip man, pone“ (*Pus do dac man güntzig*), jis jau ruošėsi jam siūlomą gėrimą priimti, bet pašokę jo draugai latvį sumušė ir išginė lauk. Vėliau jam paaiškinę, kad jei anas gėrimą buvo užkerėjęs (*wann er ihme hätte den Trunck gesegnet*), tai jis be abejonės vakare būtų virtęs vilkolakiu (*wäre er des Abends für gewiß zu einem Währ-Wolff*), kas jau nutikę ne vienam vokiečiui, nesuprantančiam vietos kalbos (*schon vielen der Sprach unkündigen Teutschen widerfahren*).¹⁷² Paskutinis ankstesnis nei Tyso byloje užgėrimo paliudijimas sutinkamas **1683 m.** Tomo Igundo byloje. Igundas prisipažįsta vilkolakiu bėgįjęs 20 metų, bet savo vilko kailį jau atidavęs dėdei, kurį reikėję šitaip užgerti (*uzdzerot*): „Broli, ar tu nori šio amato mano?“ (*Brāli, vai tu gribi amatu, kas man ir?*); šiam atsakius „taip“, amatą perdavęs.¹⁷³ Tai keturi nepriklausomi istoriniai šaltiniai, neabejotinai liudijantys liaudies tradiciją. Todėl nenuostabu, kad ir **1783 m.** Gotthardo F. Stenderio „Latvių kalbos gramatikoje“ rašoma, kad vilkolakis (*wilkats*) „galįs perduoti savo ypatybę kitam žmogui alaus ąsotyje, duodamas jam užgerti [*soll es einem andern in einer Kanne Bier zutrinken können*]. Paprasti žmonės iki šiol dar negali šito prietaro atsikratyti ir pasakoja daug visokių stebuklingų atsitikimų.“¹⁷⁴

Tą liudija ir tautosaka. Pvz., „Latvių pasakų ir sakmių“ 15-ame tome pateikta sakmė, kurioje sakoma, kad seni vilkolakiai, norintys nusikratyti savo amato, pagirdo kokį žmogų užkalbėtu alumi

¹⁷⁰ Magnus 1555: 643.

¹⁷¹ Einhorn 1627: 28.

¹⁷² Sincerus 1677: E2^v.

¹⁷³ Straubergs 1941: 495.

¹⁷⁴ Stender 1783: 271; vertimas iš BRMŠ IV: 209.

(*iedzirdīja ar appūšlotu alu kuŗu katru cilvēku*), ir papasakojamas konkrētas **1847 m.** nusidavimas, kuomet užpykęs vilkolakis pamēgino smuklėje užgerti merginā.¹⁷⁵ Plg. **1871 m.** užrašytus latvių tikėjimus, kad vilkolakis (*vilkats*) yra „apmaitintas arba apgertas [*apbarots vai apdzirdīts*] žmogus“; vilkolakiais (*par vilkaci*) nuskirtą laiką reikia būti „apmaitintiems arba apgertiems [*apbarotam jeb apdzirdītam*] žmonėms“.¹⁷⁶ Tokios latvių tautosakos neabejotinai galima rasti daugiau.

Tipologinės paralelės

1636 m. vienas estas teisme prisipažino, kad prieš tris metus jį prakeikęs kartu gėręs lapis (samis); dėl šio prakeikimo jis ir pradėjęs lakioti vilkolakiu (*infolge dieses Fluches begann er als Werwolf zu laufen*).¹⁷⁷ Užgėrimas čia tiesiogiai neminimas, bet vėlesnis liudijimas (virtimas vilku trissyk metuose, geležinis Velnio rimbas, gyvulių grobimas iš toli) prašyte prašosi sugretinimo su Tyso byla. **1640 m.** kitame estiškiosios Livonijos teisme viena moteris prisipažino, kad kerėjimo meno ją išmokiusi kita moteris, davusi jai alaus, į kurį prieš tai trissyk kvėptelėjusi (*habe ... zuvor dreymahll ins bier geblasen*); vėliau abi vilkolakiavusios (*mit einander vor Wahrwulffe gelaufen*).¹⁷⁸

Vilkolakio užgėrimas žinomas ir Šiaurės Lietuvoje. **1885 m.** Joniškio r. tautosakos rinkinyje rašoma: „Paklausus, kaip tie vilktakiai atsirasdavo, sako, būk įgirdydavę – ar su alum, ar su arielka, ar kitokium gėrimu. Paklausus, argi negalėdavo pamesti tą vilktakystę, atsako: kodel ne, gal galėti, ale kiteip ne, kaip su įgirdymu.“¹⁷⁹ Arba **1888–1890 m.** Šiaulių apskr. užrašytame tikėjime („Vilktakai užgerti būdavę vandeniu“): „Vilktaks galėdavęs tą savo ligą ant kito užmesti, teip: jei, gerdams vandenį, jis ant bele kokio žmogaus, šalyj jo stoviančio prė gėrimo, pasakys *sveiks*, o tas atsakys *dėku*, tai nuo to laiko jau šis ir nebebus vilktaku, bet tas, katras atsakė *dėku*.“¹⁸⁰ Ir pan.¹⁸¹

Baltarusių folklorinio-etnolingvistinio atlaso duomenimis, toks pat tikėjimas – kad norint žmogų paversti vilkolakiu, reikia jam duoti užkerėto maisto ar gėrimo (*даць ахвяры з’есці зачараваную ежу, выпіць напой*) – sutinkamas Baltarusijoje ir pasienio Rusijoje, Lenkijoje.¹⁸²

Paralelių, be abejo, pririnkti galima žymiai daugiau, tačiau šio darbo tikslui pakaks, kiek yra.

4.1.2 Vilko kailis

Tyso byla

Užklaustas dėl virsmo vilku ypatybių, Tysas liudijo [§6], kad kiekvienas jų namie turi vilko kailį (*wolfs-pelz*), jų vienu vilkimą; savo jis gavęs iš Rygon atvykusio marienburgiškio valstiečio.

¹⁷⁵ LPT XV: 139.

¹⁷⁶ LTT IV: 1986–1987, Nr. 32924–32925.

¹⁷⁷ Winkler 1909: 334, 336.

¹⁷⁸ Hasselblatt 1837: 779, 780; plg. Hunnius 1895: 55.

¹⁷⁹ ŠLSP: 44 (Nr. 15), 333, 334.

¹⁸⁰ ŠLSA: 141, 334, 340. Plg. BsTB V: 377 (Nr. 1), 428; XII: 206 (Nr. 21[a]), 489; Vėlius 1977: 272.

¹⁸¹ Vaitkevičienė 2019: 330–334 („Gėrimas ratu užsveikinant“, įvairūs pavyzdžiai).

¹⁸² Авлілн і інш. 2018: 206, 207 (parlitemo žemėlapis).

Vietiniai tikėjimai

Pirmasis vilko kailio paminėjimas latvių istoriniuose šaltiniuose – **1683 m.** Tomo Igundo byla. Igundas sakė, kad vilko kailį (*vilka āda*) kiekvienas vilkolakis turi su savim namie (*katrs sev mājās glabājot, fuhren*), tik savąjį jis jau atidavęs (t.y. „užgėręs“) dėdei.¹⁸³ Vilkolakio kailį (*vilkača ādu*) mini **1739 m.** Ruopazių bažnytinės vizitacijos protokolas.¹⁸⁴ Vilko kailį mini ir **1891 m.** latviška sakmė.¹⁸⁵ Anot Karlio Straubergo, latvių tautosakoje vilko kailį žmogui dažnai duoda Velnias, o laikomas jis medžio drevėje.¹⁸⁶ Motyvas žinomas ir latgalių tautosakoje.¹⁸⁷

Tipologinės paralelės

1617 m. prieš Estijos teismą stojusi valstietė Alita, kaltinama raganavimu birželio viduryje, prisipažino lakiojusi vilkolakiu (*vor einen Wehr Wolff gelauffen*) ir kartu su raganiais (*Zauberern*) draskiusi galvijus. Paklausta, kaip ji mėsą valgiusi, Alita atsakė, kad savo vilko formą pasidėdavusi (*legen sie die Wolfes Gestalt*) ir mėsą virdavusi.¹⁸⁸ Paralelė su Tyso byla akivaizdi: vilkolakių dvilytiškumas, grobio valgymas žmoniškai. Tik Alita prisipažino XVII a. pradžioje, taigi sudegė ant laužo. Vilko kailis minimas ir **1619 m.** Estijos teisme, kuriame teisiamas valstietis papasakoja apie trijų šimtų raganų vadą Saksą Jaką (*Saxa Jacken*), išmokusį jį vilkolakiauti; raganiaus namie jis matęs vilko kailį.¹⁸⁹ Kitame, **1623 m.** Estijos teisme teisiamoji prisipažįsta vilkolakiavusi ketverius metus, vėliau savo vilko kailį (*die Wolfshaut*) paslėpusi lauke po akmeniu.¹⁹⁰ Lygiai tą patį prisipažįsta ir užgėrimo kontekste jau minėta **1640 m.** Estijoje teista moteris: savo vilko kailius (*Wolfshüte*) ji ir kita ragana užkasusios lauke po dideliu akmeniu; dar teisiamoji paliudijo, kad netrukus po to, kai ją užgėrė, laukuose jai pasirodęs juodai apsirengęs Velnias (*der teuffel in eines Schwartzen Mannes gestalt*) ir pažadėjęs gražų sijoną-švarką (*einen Schönen Rochk*), su kuriuo ji galėsianti jam tarnauti.¹⁹¹ Ar tai ne tas pats vilko kailis, XIX–XX a. latvių tautosakoje dovanojamas Velnio? Kaip antai ir **1651 m.** birželio viduryje vykusiame Estijos teisme, kuriame aštuoniolikmetis Hansas prisipažino du metus lakiojęs vilkolakiu (*vor einem Werwulff gelauffen*). Vilko kailius (*Wulffsbälge*) jie kartu su vienu seniu radę urve po akmeniu; juos tereikėję apsilikti ir jie lėkę vilkais (*über sich gezogen und alsobalt vor Wulffe gelauffen*); kai kailius norėjo padėti atgal, jiems pasirodęs juodais vokiškais drabužiais apsiredęs jaunas bebarzdis vyras (*in schwartzen Teutschen Kleidern, Jung von gestalt, und ohne Bart*) ir paklausęs, kodėl jam nieko neatnešę.¹⁹²

¹⁸³ Straubergs 1941: 495.

¹⁸⁴ Straubergs 1941: 519.

¹⁸⁵ LPT XV: 95.

¹⁸⁶ Straubergs 1939c: 46.

¹⁸⁷ Skrivļa-Čevere 2008: 41.

¹⁸⁸ Inland 1840: 341, 342. Kad „vilko forma“ reiškia „vilko kailį“ galima implikuoti. Kai kurie šiuolaikiniai tyrėjai šiuos Alitos žodžius taip ir verčia: *wolfskin* (Metsvahi 2015a: 209), *vilka āda* (Straubergs 1939c: 102).

¹⁸⁹ Valk 2008: 278 (Valkas referuoja 1998 m. publikaciją estų kalba, taip pat ne pirminį šaltinį).

¹⁹⁰ Winkler 1909: 328.

¹⁹¹ Hasselblatt 1837: 780; plg. Hunnius 1895: 55.

¹⁹² Toll 1839: 257, 258. Plg. tautosakinį velnių-vokietuką.

Vilko kailis minėtas ir trylikamečio (!) prancūzų vilkolakio Jeano Greniero **1603 m.** teisme. Teismo protokolas neišliko, tačiau yra keletas antrinių liudijimų, kurių bene garsiausias – raganų medžiotojo Pierre de Lancre'o 1610 m. vizitas pas pranciškonų vienuolyne tuomet kalintį jau dvidešimtmetį Grenierą. Grenieras tada prisiminęs, kad lakiodavo vilkėdamas vilko kailį (*peau de loup*), kurį jam kiekvienąsyk panorėjus duodavęs Miško ponas (*Monsieur de la forest*). Prieš tai jis išsirengdavęs (*laissé ses habits*) ir pasitėpdavęs specialiais taukais (*graisse*), taip pat gautais iš Pono.¹⁹³ Kuo ne Tomas Igundas? (žr. 3.2.2)

Vilko kailis yra puikiai žinomas lietuviškų vilkolakių tautosakos motyvas.¹⁹⁴ Keletas pavyzdžių iš **1902 m.** rinkinio; Vilkmergės (Ukmergės) apskrityje apie vilkolakius sakyta, kad „visus jausmus ir mislis – visą žmogaus turėdavįs, tik ko negalėjęs kalbėti ir pasisakyti, kad jis esųs ne vilks, tik žmogus, tik vilka kailį apsidinęs.“ Arba kitoje sakmėje: „Vienam dvari nušove vilktakį, tē, kailį jimant, rada po skūru rožančį su škapleres, tē, saka, vilktakis buvįs.“¹⁹⁵ Plg. **1957 m.** užrašytą Punsko lietuvių sakmę („Vilkolakis atvirsta žmogumi“), kurioje devynerius metus su vilkais lakstęs vyras prisipažįsta: „Suvėdėm paršų, ir buvo upele, aš perplaukiau, parsikratiau, ir skūra nukrito“.¹⁹⁶ Arba iš **1959 m.** Zarasų rajone užrašytos sakmės: „Tada tą vilką pjovė. Kai pjovė, tai jis rėkė ir cypė kaip žmogus. O kai jam kailį lupo, tai po kailiu rado žmogų.“¹⁹⁷ Ir pan.

Taip pat baltarusių tautosakoje (pasakoje „Broliai vilkai ir sesuo“): „Į trobą atėjo trys vilkai ir nusirengė, kailius pakabino ir virto ponaičiais.“¹⁹⁸ Pasakos, tiesa, yra labiau tarptautinės, nei sakmės, tačiau tai ir papildomas argumentas, kad vilko kailio vaizdinys – įdėm tarptautinis.

Prisiminkime, jog baltoslaviskas vilkolakio vardas reiškia tiesiog vilko-kailį (**vilka-tlākas*).¹⁹⁹ Toks vaizdinys savaime suprantamas. Dar 1862 m. Wilhelmas Hertzas parodė vaizdinio paplitimą nuo Armėnijos iki Airijos ir senovės Graikijos.²⁰⁰ Vaizdinys dažnas šiaurės germanų mitologijoje,²⁰¹ sutinkamas Viduramžių rankraščiuose,²⁰² o iš esmės siekia pačią istorijos aušrą – hetitų laikus.²⁰³ Šiam pačiam prasmių laukui priklauso ir sen. skandinavų *úlfhéðnar* ‘vilkaodžiai’ kariai, sen. airių *luchthonn* ‘t.p.’ kariai, sen. indų asmenvardis *Vṛkājina* ‘Vilkaodis’²⁰⁴ ir taip toliau *ad infinitum*.

¹⁹³ Lancre 1612: 260 = Lancre 1613: 258 (antrame veikalo leidime Greniero istorija šiek tiek išplėta ir papildyta, bet šis konkretus fragmentas identiškas abiejuose leidimuose). Anglišką vertimą (1612 m. veikalo) žr. Lancre 2006: 272.

¹⁹⁴ Vėlius 1977: 270–271.

¹⁹⁵ BsTB VI: 336, 510 (užrašyti 25 variantai); 334, 509 (užrašytas 21 variantas).

¹⁹⁶ PS I: 210, Nr. 84. Dėl atvirtimo žmogumi perplaukus upę plg. 3.2.1 aptartą Bodino istoriją (Bodin 1580: 98”).

¹⁹⁷ LD: 257 (sakmė „Užmuštas vilkas-žmogus“), 317.

¹⁹⁸ SF: 437, Nr. 573.

¹⁹⁹ Žr. Sąvokos. Čia galima pridurti, kad ir protogermaniškojo vilkolakio vardo (**wira-wulfaz* ‘vyravilkis’) alternatyvi rekonstrukcija yra **wazi-wulfaz*, kur pirmasis dėmuo išriedėjęs iš ide. **yes-* ‘ap(si)rengti’; tuomet germanų vilkolakis būtų ‘apsirengęs vilku’ ir tampriai semantiškai susijęs su balt.-sl. **vilka-tlākas* ‘vilko kailis’ (Orel 2003: 450).

²⁰⁰ Herz 1862: 79–97. Daugiau pavyzdžių žr. Cook 1914: 96–99; Pócs 2018: 60; Ogden 2021: 89–93.

²⁰¹ Ellis Davidson 1986: 149 (pirmieji paminėjimai ~ 900 metais).

²⁰² Geraldo Velsiečio „Airijos topografijoje“ (*Topographia Hibernica*, XII a.) užkerėtas vilkolakis atlupa kailį savo taip pat užkerėtai bendražygei ir pasimato senutė: *pellem totam a capite lupæ retrahens ... et statim expressa forma vetulæ cuiusdam apparuit*. Prieiga internetu (f.18^f): http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=royal_ms_13_b_viii_f018r.

²⁰³ Gamkrelidze & Ivanov 1995: 414 (šumerograma LU^{MEŠ} UR.BAR.RA ‘vilkažmogiai’ ritualinių šokių kontekste).

²⁰⁴ West 2007: 450.

4.1.3 Išsirengimas

Tyso byla

Teisėjų spaudžiamas įvardyti su vilko kailiais susijusius asmenis, Tysas liudijimą pakeičia [§6]: jie tiesiog nueina į krūmus (*giengen nur in den busch*), nusimeta savo kasdienius drabužius (*würffen ihre gewöhnliche kleider ab*) ir išsyk virsta vilkais (*so würden sie stracks zu wölffen*).

Vietiniai tikėjimai

Pažodžiui ši Tyso pareiškima amplifikuojančių istorinių Livonijos šaltinių rasti nepavyko, tačiau remiantis tipologija galima daryti pagrįstą prielaidą, jog nuogumas (bent jau daugeliu atveju) yra tiesiog išankstinė virsmo vilku užsivelkant jo kailį sąlyga. Vilkolakio išsirengimo vaizdinį amplifikuojanti latvių tautosaka gal ir nepateko į XVI–XVIII a. istorinius šaltinius, tačiau XIX–XX a. vykusio tikslingo rinkimo dėka jos užfiksuotos turime nemažai. Visų šių tikėjimų esmė juos sutraukus tokia: žmogus nusimeta savo drabužius (*drēbes, apgērbu*), kitaip tariant – išsirengia nuogai (*noģērbjas pliks*), ir arba išsyk virsta vilku ir duoda kojoms valią (*laiž kājas vaļā*), arba dar turi atlikti papildomą veiksmą: trissyk peršokti savo drabužius (*trīs reiz pārļēkt par savām drēbēm*), vieną ar trissyk pralįsti pro ypatingo medžio šaknį (*izlīst caur koka saknes apakšu*) tariant „Aš noriu būt vilkas!“ (*Es gribu būt vilks!*); žmogaus paliktų drabužių liesti nevalia, arba nepatartina.²⁰⁵

Tipologinės paralelės

Šiaurės Lietuvos sakmėje iš **1885 m.** rinkinio sakoma: „Kad jau jiems [vilkačiams] užeidavus toji valanda, kad reik pavirsti į vilką, tai reikėdavę pasidėti savo drapanas. Ir vel kad reikią virsti ing žmogų, tai nubėgdavę pas savo drapanas ir palikdavę už žmogų. O jei kas atradęs tas jo drapanas ir pakavojęs, tai tada vilks negalėdavo bepavirsti į žmogų, tai ir reikdavę jam tikru žvėriu būti.“²⁰⁶

Plinijus Vyresnysis savo „Gamtos istorijoje“ (apie **77 m.** po Kr.) referuoja kažkokį graiką Evantesą, rašiusį apie vieną arkadiečių giminę, periodiškai iš savo tarpo rinkdavusią jaunuolį, kuris būdavo nuvedamas prie ežero, turėdavo išsirengti, pakabinti savo drabužius ant ąžuolo (*vestitu[que] in quercu suspenso*) ir ežerą perplaukti, idant anapus virstų vilku (*transfigurari[que] in lupum*). Gyventi tarp vilkų jis turėdavęs devynerius metus, tačiau jei per tą laiką susilaikydavęs nuo žmogaus mėsos, galėdavęs grįžti prie to paties ežero, parplaukti atgal, vėl apsivilkti tais pačiais drabužiais (*reciperare vestem*) ir taip atvirsti žmogumi, jau vyru.²⁰⁷

Dar vieną klasikinį šio vaizdinio pavyzdį randame Petronijaus „Satyrikone“ (**I a.**), Nikeroto nusidavime: „Išdrožėme dar naktį, apie gaidgystę; buvo mėnesiena, šviesu kaip dieną. Pasiekėme kapines. Mano palydovas nuėjo nusilengvinti prie paminklų, o aš atsisėdęs niūniuojau ir skaičiuoju sau antkapius. Paskui atsigrėžiu į savo bendrakeleivį – žiūriu: jis išsirengė nuogas ir drabužius

²⁰⁵ LTT IV: 1986–1988, Nr. 32918, 32919, 32924–32926, 32929–32932, 32936–32939.

²⁰⁶ ŠLSP: 44 (Nr. 14), 334. Anot rengėjų, tikėjimas žinomas ir kitose Lietuvos vietose.

²⁰⁷ Plinius 1976: 66, 68 (VIII.81).

pasidėjo šalia kelio (*exiit se et omnia vestimenta secundum viam posuit*). Man net širdis kulnyse atsidūrė: stovėjau nei gyvas, nei miręs, o jisai nusišlapino aplink savo drabužius (*circumminxit vestimenta sua*) ir staiga virto vilku (*et subito lupus factus est*). <...> Virtęs vilku, jis pradėjo staugti ir pabėgo į mišką (*ululare coepit et in silvas fugit*). Iš pradžių net nebežinojau, kur esąs, paskui nuėjau paimti jo drabužių: jie buvo pavirtę į akmenį (*autem lapidea facta sunt*)!²⁰⁸

Šiaip jau vaizdinys puikiai žinomas visos Europos tautosakoje ir Viduramžių kūryboje.²⁰⁹

4.1.4 Duona

Tyso byla

Užklaustas dėl vilkolakių pasigauto grobio valgymo letenomis ypatybių, Tysas paaiškino [§10], kad valgydavo jie atvirtę žmonėmis (*so wären sie schon wieder als menschen*), tačiau duonos tuomet nevirtodavę (*gebrauchten aber kein brodt darbey*); druskos pasiimdavę iš namų. Protokolo formuluotė dviprasmiška. Išsyk po duonos paminėta druska vaizdinį subuitina ir gilesnių asociacijų nesukelia, tačiau kabliataškis čia gali būti prasmingas ir tekste sprūstančią duonos prasmę išskirti.

Vietiniai tikėjimai

Dalykas tas, kad vienas iš vilkolakio *atvirtimo* žmogumi būdų yra gabaliuko duonos suvalgymas – pėrėjimo iš natūros į kultūrą simbolinis veiksmas. Anot vienos latvių sakmės, „davus vilkolakiui (*vilkatai*) devynis kąsnelius duonos (*deviņus kumosiņus maizes*), jis tuojau pat atvirsta į žmogų (*tūliņ pārvērtusies par cilvēku*)“. Kitoje, **1902 m.** užrašytoje sakmėje pasakojama apie valstiečių sąmokslą paversti vilkolakiu poną; sąmokslininkų pamąstyta, kad vėliau nelaimėlis vilko pavidalu slampinės aplinkui, kažko tikėtis iš žmonių; jei kas nors jam duotų kąsni duonos (*maizes kumosu*), jis atvirtų į jų poną (*pārvērstos atkal par mūsu kungu*), todėl reikėsia nuo to apsidrausti. Dar kitoje sakmėje dingsta ką tik pagimdžiusi moteris, o netrukus aplink namus ima vaikščioti vilkas; pradingėlės vyrui vieną dieną pietaujant laukuose, prie jo priėjęs ir atsitūpęs ašarotas vilkas. Vyrui vilko pagailo ir jis numetė jam gabalėlį duonos (*maizes gabaliņu*). Vilkas tą gabalėlį pagriebęs ir prarijęs, ir tučtuojau pavirtęs į jaunąją šeimninę (*aprijis un tūliņ arī pārvērties par jauno saimnieci*), kuri tuomet jau paaiškinusi, kad taip patvarkiusi anyta.²¹⁰ Plg. latvių tikėjimą, kad vilkolakis gali atvirsti žmogumi gavęs duonos (*maizi*) arba kitą kokią savanorišką dovaną (*labprātīgu dāvanu*) iš krikštyto žmogaus rankų (*no kristīta cilvēka rokas*).²¹¹ Taip pat latviuose tikėta, kad davus vilkolakiui duonos, šis gali nusimesti vilko kailį (*nomest vilka ādu*) ir vėl tapti žmogumi (*tikt atkal par cilvēku*).²¹²

²⁰⁸ Petronius 1987: 136; vertimas iš Petronijus 1994: 49–50. Plg. Ogden 2021: 2–3.

²⁰⁹ Hertz 1862: 91–92, 95, 97; Pócs 2011: 112; Pócs 2018: 60.

²¹⁰ LTP XV: 124, 127, 131.

²¹¹ LTT IV: 1988, Nr. 32936.

²¹² LTT IV: 1988, Nr. 32940.

Tipologinės paralelės

Anot labiausiai Estijoje paplitusio su vilkolakiais susijusio tikėjimo, vilkolakis atvirsta žmogumi, jei miško gūdumoje jam duodama duonos.²¹³ Lietuvoje užfiksuotų tokių tikėjimų pavyko rasti tik Lietuvos rusų sentikių tautosakoje: „Mums mama tai pasakojo. Ji išėjo pasivaikščioti, mato – eina žmogus, neša dubenį, ir ant jo duonos gabalas padėtas. Ir tas žmogus klausia: „Ar pas jus yra vilkų?“ Mano mama – ji tada dar maža buvo – sako: „Nežinau, paklauskite tėtės“. O tas žmogus ieškojo vilkų, kad juos atkalbėtų. O jeigu neatkalbėsi, tai, reiškia, žmonės žūva vilkais.“²¹⁴

Pratęskime ir užbaikime 4.1.3 pradėtą Nikeroto **I a.** istoriją: „Tada supratau, kad jis vilkolakis (*intellexi illum versipellem esse*); nuo to laiko, nors užmuškit, nebūčiau galėjęs kartu su juo nuryti duonos kąsnio (*nec postea cum illo panem gustare potui*)!“²¹⁵ Antikos vilkolakių specialistas Danielius Ogdenas čia išvelgia būtent „viršminę“ duonos prasmę ir lygina šį fragmentą su graikų sofisto Filostrato „Apolonijaus Taniečio gyvenime“ (**III a.** pr.) pateikiamu pasakojimu: į maro užkluptą Efeso miestą iškviestas Apolonijus randa seną elgetą, besinešiojantį dėkle gabalėlį duonos (*ἄρτου*); Apolonijus liepia miestiečiams užmėtyti jį akmenimis, tuomet maras praeisias; vėliau po akmenų krūva žmonės randa liūto didumo šunį.²¹⁶ Taigi spėtina, kad šuniu šis elgeta pasivertė būtent besinešiojamos duonos (specialiai tekste paminėtos) dėka.

Tiek Filostrato, tiek Petronijaus, tiek ir paties Tyso tikroji duonos minėjimo prasmė nėra savaime suprantama. Filostrato aprašytojo elgetos duona, jei ir pavartota taip, kaip spėja Ogdenas, pavartota atvirkštiniu būdu – virsmą (į šunį) inicijuojant. Petronijaus Nikeroto ištara „nuo to laiko, nors užmuškit, nebūčiau galėjęs kartu su juo nuryti duonos (*panem*) kąsnio“ gali būti suvokiama ir kaip tiesiog kategoriškas kompanioniškumo („draugduonystės“)²¹⁷ atsisakymas be papildomų maginių sąsajų. Tačiau latvių ir estų tautosaka šiuo požiūriu aiški ir pagrindas amplifikacijai yra.

4.2 Virsmo laikas

Tyso liudijimu [§13], pragaran vilkolakiai keliauja trissyk metuose – Sekminių naktį (*die Pfingst nacht*), šv. Jono naktį (*Johannis nacht*) ir šv. Liucijos naktį (*Lucien nacht*). Georgo Sabino **1555 m.** aprašytasis Prūsijos vilkolakis teigė, kad vilku virsdavęs dusyk metuose – pirmąsyk apie Kalėdas (*circa natalem Christi*), tada apie šv. Joną (*circa festum Ioannis Baptistæ*).²¹⁸ Vienas estų vilkolakis **1636 m.** prisipažino, kad su bendrais susibėga trissyk metuose – per Žaliąjį ketvirtadienį (*Gründonnerstag*), per Didįjį penktadienį (*Charfreitag*) ir per šv. Joną (*Johannis*).²¹⁹ Savo ruožtu

²¹³ Metsvahi 2015a: 218, 226n88 (autorė taip pat susieja šiuos tikėjimus su mūsų analizuojamu Tyso pareiškimu).

²¹⁴ SF: 381, Nr. 513.

²¹⁵ Petronius 1987: 138; vertimas iš Petronijus 1994: 50.

²¹⁶ Ogden 2021: 73–74 (74n71 visas fragmentas su duona: *πήραν ἔφερε καὶ ἄρτου ἐν αὐτῇ τρύφος*), 99 (lyginama su Petronijaus fragmentu), 102 (lyginama su Tyso pareiškimu).

²¹⁷ Iš lo. *cum* ‘su, kartu, drauge’ + *panis* ‘duona’.

²¹⁸ Sabinus 1555: H8^v.

²¹⁹ Winkler 1909: 336.

latvių vilkolakis Tomas Igundas **1683 m.** pareiškė, kad savo sueigas vilkolakiai rengia per kiekvienas Kalėdas (*ziemas svētkos*), Sekmines (*vasaras svētkos*) ir šv. Joną (*Jāņos*).²²⁰ Ir pan.²²¹

Tysas ir Igundas taip pat davė suprasti, kad vilkais jie virsdavę ir paprastomis dienomis (gyvulių pjovimas būrio puotoms). Igundas dar mini dienas, paskelbtas jų prievaizdo. Apie šias „paprastas“ dienas čia nekalbėsime. Tradicija žmogų įgalina vilku virsti ir bet kada, bet mūsų tikslui (anomališkumo revizijai) vertingesni ypatingi virsmai, konkrečios šaltiniuose minimos dienos.

Akivaizdu, kad Tyso ir Igundo minimos konkrečios trys dienos yra proginės. Šis periodiškasis virtimas vilkais yra aiški „misija“ – Dievo vardu ištaisyti Velniui tarnaujančių raganų ir raganių padarytą žalą visuomenei. Nors tokią aiškiai į savųjų gerbūvį orientuotą veiklą mini tik šiedu šaltiniai, kituose šaltiniuose taip pat paliudytas virtimas vilkais ypatingomis dienomis neabejotinai su jais koreliuoja. Dienos persidengia, bet ir varijuoja (švenčių kalendoriuje daug). Visgi egzistuoja aiški struktūra, į kurią visos čia minimos dienos gana tvarkingai supuola. Aiškumo dėlei kol kas apėję datų vertimo iš Julijaus į Grigaliaus kalendorių painiavą²²² ir ikikrikščioniškų-krikščioniškų švenčių sinkretizmo klausimą²²³, galime brėžti archetipinį kryžių: dvi saulėgrįžas ir du lygiadienius. Į šį archetipinį „metų kryžių“, šių keturių metafizinių įtrūkių tradicijos kasdienybės laike link ir gravituoja šiame skyriuje amplifikuosimi „proginiai“ vilkolakių virsmai.

Ilgiausia metuose žiemos saulėgrįžos ir trumpiausia metuose vasaros saulėgrįžos naktys mūsų aptartuose šaltiniuose paliudytos daugiau mažiau vienodai ir aiškai – tai Kalėdmetis ir šv. Jonas. Lygiadienių ašis sudėtingesnė. Daugiausia minima Sekminių savaitė nuo pavasario lygiadienio laike yra kiek nutolusi, o per lygiadieniui daug artimesnį Velyknaktį vilku virstama tik viename šaltinyje. Sunkiai pozicionuojami ir su Tyso byla susiję Jurginių (balandžio 23 d.) papročiai. Išspręsti šitą painiavą galima pasirėmus mitologo Dainiaus Razausko įžvalga, kad „daugiausia tradicinių švenčių yra pavasari, ir jos nesuvedamos į vieną lygiadienio dieną, o veikiau tarsi spiečius aplink tą lygiadienį išsivarsčiusios, ar susimetusios. Šiaip ar taip, visa pavasario simbolika iš esmės sukasi apie vieną ir tą pat, sutraukta į viena. Galima tad būtų ją sutraukti ir į vieną kartinę dieną – lygiadienį. <...> Iš esmės, Užgavėnių, Velykų, Jurginių, dar Sekminių papročiai daug kuo panašūs, daug kas jose kartojasi. <...> Rudens lygiadienis nesunkiai susiejamas su senąja lietuvių rudens derliaus švente, pereinančia į Vėlines, o pavasario lygiadienis – su Vėlių Velykomis.“²²⁴

Dalykas tas, kad Vėlių Velykos, arba Žaliasis (Didysis) ketvirtadienis yra būtent Sekminių savaitės diena, taigi pavasario lygiadienis ir vilkolakių virsmai tokiu būdu ir susisieja. Gi dėl Vėlių

²²⁰ Straubergs 1941: 495.

²²¹ Plg. 1637 m. Liepupės apylinkėse teisto Janio Kuškio (1647 m. ten vyko Indrikio byla) prisipažinimą, kad į pragarą jis kaip raganius keliaudavęs trissyk metuose: per Velykas (*lieldienās*), per Kalėdas (*ziemsvētkos*) ir šv. Jono naktį (*Jāņu naktī*); kaltinamasis pridūrė svarbų faktą: kūną jis palikdavęs namie, keliaudavęs dvasia (Straubergs 1941: 487).

²²² Prie 1582 m. inicijuoto Grigaliaus kalendoriaus Švedija perėjo tik 1753 m. Kadangi Livoniją švedai valdė nuo 1629 m. iki 1721 m., šioji tokia kalibracija taikytina ne vienam mūsų pristatytam šaltiniui.

²²³ Krikščioniškam šventųjų kultui užslinkus ant ir sumišus su senąja vietos tradicija, švenčių daugėjo, jų dienos kito.

²²⁴ Razauskas 2015.

Velykoms simetriškų Vėlinių prisiminkime 3.2.1 pristatytus 1606 m. Janio Stribinio liudijimą, kad Vėlinių dieną latviai „maldauja vėles, kurias jie mano įgaunant tai vilkų [*quas ipsi putant formari partim in lupos*], lokių, tai dievų padivalą“, ir 1736 m. užrašytą krepimąsi į vėles: „Nepasiverskite vilkais [*nolite converti in lupos*], lokiais, angimis, idant kenktumėte mano gyvuliams“. ²²⁵ Plg. čia ir XIX–XX a. latvių tikėjimą: „Kai rudenį staugia vilkai, prasideda vėlių laikas“. ²²⁶ Taip į „metų kryžių“ gana sklandžiai įsijungia ir antroji kryžmos pusė. Kadangi rudens lygiadienis Tyso byloje aktualizuotas nebuvo, čia amplifikuosime tik aktualius tris virsmo laikus.

4.2.1 Žiemos saulėgrįža

Tyso byla

Teisėjų paklaustas, kada vilkolakiai vyksta į pragarą, Tysas atsakė [§13] – šv. Liucijos naktį prieš Kalėdas (*in Lucien nacht vohr Weynachten*). Dar užklaustas papildė, kad paprastai jie per metus vyksta trissyk, bet tik šv. Liucijos naktis nekilnojama. ²²⁷

Vietiniai tikėjimai

Dar **1555 m.** Olausas Magnusas rašė, kad Livonijoje (taip pat Prūsijoje ir Lietuvoje) iš anksto sutartoje vietoje vilkolakiai gausiai susiburia Kalėdų naktį (*in festo Nativitatis CHRISTI sub noctem*). ²²⁸ Po keleto metų, savo **1557 m.** paskaitoje Philippas Melanchthonas pasakojo apie livonietį kalinį, prieš egzekuciją prisipažinusį, jog kasmet po Kalėdų jis dvyliką dienų esti vilku (*quotannis factum esse lupum per dies duodecim, post natalem diem Domini*). ²²⁹ Prisiminkime ir Teofilio Sincerijaus (Kristiano Kortholto) aprašytą **1637 m.** Kalėdmečiu (*um weyhnachtliche Zeit*) įvykusį kazusą Duobelės smuklėje, kuomet vietinis latvis vos neužgėrė (t.y. nepavertė vilkolakiu) vokiečio svečio. ²³⁰ Galiausiai seka **1683 m.** Tomo Igundo byla, kurioje Kalėdas (*ziemas svētkos*) jis mini kaip vieną iš trijų kartų metuose, kuomet Tukumo apylinkių vilkolakiai susibėga draugėn. ²³¹

1684 m. gruodį (*im December-Monat*) kalbantį vilkolakį („keturkojį kūmą“) miške sutiko Rhanaeuso aprašytasis Rucavos miško prižiūrėtojas. ²³² Kad kalba gali eiti ne tik apie pačias Kalėdas, bet ir apie visą gruodį, liudija gruodžio kaip „vilko (-ų) mėnesio“ vardas, pirmąsyk (kaip *Willka-Mehnes*) paliudytas **1638 m.** pirmajame latvių kalbos žodyne, vėliau užrašytas ir XIX–XX a.

²²⁵ FhLSJ II: 107; BRMR: 129 (1606 m.); FhLSJ I: 480; BRMR: 357 (1736 m.).

²²⁶ LTT IV: 1951, Nr. 32506 (*Kad rudeni vilki gaudo, – sācies veļu laiks*).

²²⁷ Krikščionių kankinės šv. Liucijos (283–304) diena minima gruodžio 13 d., tačiau iki 1582 m. prasidėjusio Julijaus kalendoriaus keitimo Grigaliaus kalendoriumi tiesiog sutapo su žiemos saulėgrįža (Crump 2001: 4). Kadangi Švedija prie Grigaliaus kalendoriaus perėjo tik 1753 m., švediškos Livonijos piliečio Tyso 1691 m. minima šv. Liucijos naktis ir buvo ilgiausia metų naktis, ir kaip tokia – neatsiejama kalėdinio ciklo ir su juo susijusių „vilkolakiškų“ tikėjimų dalis.

²²⁸ Magnus 1555: 642. Žinia vėliau nesyk, bet jau neautentiškai kartota, pvz. Scott 1639: B2^r, Kelch 1695: 29.

²²⁹ Melanthon 1854: 552, Lectio CXXXI. Šią žinią, gautą iš Rygoje gyvenusio Hermanno Wilkeno, vėliau savaip pakartoto Casparas Peuceris (*proximis a die natali duodecim diebus annuatim*; Peucerus 1560: 141^r) ir Jeanas Bodinas (*tous les ans sur la fin du mois de Decembre ... douze iours*; Bodin 1580: 98^r, 98^v). Dėl dvylikos dienų žr. toliau.

²³⁰ Sincerus 1677: E2^r.

²³¹ Straubergs 1941: 495.

²³² Kanold 1728: 55.

tautosakoje.²³³ Plg. ir vadinamąjį tarpukalėdį: dvyliką dienų (Melanchthonas!) tarp Kalėdų ir Trijų Karalių (sausio 6 d.), **1772 m.** Latvijoje paliudyta kaip *wilku strehķis* ‘vilko strėkis (tarpsnis)’.²³⁴ Tyso minimos šv. Liucijos dienos atžvilgiu aktualus faktas yra tai, kad Aukštutinėje Silezijoje (Pietų Lenkijoje) dvylikadienį skaičiuodavo būtent nuo šv. Liucijos dienos (gruodžio 13 d.) iki Kalėdų.²³⁵

Tipologinės paralelės

Apie Kalėdas (*circa natalem Christi*) vilko virsdavo **1555 m.** Georgo Sabino aprašytasis Prūsijos vilkolakis.²³⁶ Kadangi šis vilkolakis siejamas su Mozūrija (neva ten ir pagautas)²³⁷, plg. **1618 m.** užrašytą lenkų priežodį: „Jis bėga kaip su vilko kailiu per Kalėdas“ (*biega z nim by z wilczą skórą po kolędzie*).²³⁸ Anot slavų mitologijos specialisto čekio Ignáco Jano Hanušo, per Kalėdas (*weihnachten*) lenkų vilkolakiai versdavęsi dar viduramžiais (*im mittelalter*).²³⁹ Savo šaltinių Hanušas, deja, nenurodo, tad *kada* viduramžiais ir ar tikrai būtent *Viduramžiais* lieka neaišku, bet kad vilkolakiai ir Kalėdos sietimi nuo seno, liudija kad ir toks iškalbingas Johannes Praetorius’o **1663 m.** Leipcige išleisto veikalų skyriaus pavadinimas – „Per šv. Kalėdas kai kurie žmonės virsta vilkolakiais“ (*Am heiligen Weynachten werden etliche Leute zu Wehr-Wolffen*).²⁴⁰ Per Kalėdas vilkais virsta Vokietijoje ir Rusijoje,²⁴¹ kalėdmečiu vilkolakių bijota Lesbo saloje ir Mažosios Azijos pakrantėse.²⁴² Šio paties tikėjimo atgarsis dar girdisi ir **1987 m.** užrašytoje ukrainiečių sakmėje, kurioje vyrui žmonai sakant „eisiu Kalėdoms eglutės“ (*я йду на сьвятыї вѣчир на смѣрїчку*), ši sau taria: „aš tave paleisiu vilkolakiu“ (*я тебе пущу у вѣкуну*).²⁴³ Plg. ir Baltarusijoje per Kalėdas vilkams vartotą eufemizmą *коляднику* ‘kalėdininkai’.²⁴⁴

Kaip Latvijoje, taip ir už jos ribų kalbėti tenka apie visą gruodį. **XX a.** vilko mėnesiu gruodis vadintas Lietuvoje.²⁴⁵ Vokietijoje gruodis kaip vilko mėnuo (*Wolfs monat*) paliudytas dar **1558 m.** meisterzingerio Hanso Sachso.²⁴⁶ Taip pat (*vlči mėsic*) jį lig šiol vadina ir čekai.²⁴⁷ Plg. ir **1837 m.**

²³³ Mancelius 1638a: B7^v (*Christ-Monat, Willka-Mehnes*), G8^v (*Wolffs-Monat, December, Willka-Mehnes*), Einhorn 1649: 24 (*December, Wilku-Mānes, der Wolffs-Monat*), Gubert 1649: 120 (*Wolffs-Monad, December*), 1685 m. žodyne, BRMS III: 710 (*Wilck'-Māhnes, Christ-Monat, December*), Lange 1772: 393 (*Dec. wilku mehneffis*), Lange 1773: 392 (*Wilka Mehneffs, Christmonat*), Stender 1789: 360 (*wilku mehneffs, Wolfsmonath, December*), *vilka mėnesis* tautosakoje (LTT II: 962, Nr. 15643; LTT IV: 1990, Nr. 32956a).

²³⁴ Lange 1772: 587 (*Wolfszeit in den Zwölften, wilku strehķis*), Lange 1773: 328, 392 (*Wilku Strehķis, die Zwölften*), Stender 1789: 360 (*wilku strehķis, die Zwölften, Wolfszeit*). La. *wilku strėķis* = vok. *Wolfsstrecke*.

²³⁵ Drechsler 1903: 15.

²³⁶ Sabinus 1555: H8^v.

²³⁷ Duerr 1985: 229n20. Duerras remiasi 1867 m. veikalu „Mozūrijos prietarai“, tačiau nei su pirminiu šaltiniu susipažinęs jo autorius (Toeppen 1867: 31), nei pirminis šaltinis apie mozūrišką vilkolakio kilmę neužsimena nė žodžiu.

²³⁸ Rysiński 1618: A1^v, Nr. 34.

²³⁹ Hanush 1859: 197. Plg. Hertz 1862: 117 ir Sartori 1941: 982.

²⁴⁰ Praetorius 1663: 65–82. Skyriuje sutinkami ir Sabinas, Magnusas, Peuceris, Einhornas, neurai.

²⁴¹ Weiser-Aall 1941: 928–929.

²⁴² Hanush 1859: 196.

²⁴³ Boudovskaia 2017: 11.

²⁴⁴ Jasiūnaitė ir Smetona 2014: 20.

²⁴⁵ LKŽe, s.v. *vilkas*.

²⁴⁶ Sachs 1558: 347^v.

²⁴⁷ Иванов 1975: 407.

užrašytą prūsišką tikėjimą, kad jei gruodžio mėnesį (*Monats December*) minėsi vilką jo tikroju vardu, busi sudraskytas vilkolakių (*von den Wehrwölfen zerrissen*).²⁴⁸ „Vilką mini, vilkas čia“ – tarpukalėdžio prietaras, paliudytas jau **1683 m.** Meklenburge (šiaurės Vokietijos regione).²⁴⁹

Čia suminėti duomenys eklektiški ir surinkti toli gražu ne visi, bet abejonių dėl Tyso teiginio tradiciškumo kilti neturėtų. Virsti vilku per Kalėdas – tradicija.

4.2.2 Vasaros saulėgrįža

Tyso byla

Anot Tyso [§13], vilkolakiais jie virsdavę ir šv. Jono naktį (*Johannis nacht*), arba panašiu metu, bet būtinai pakankamai žydint javams (*sondern wenn das korn recht in der blüte stehe*).

Vietiniai tikėjimai

Tą pat teigė vilkolakis Tomas Igundas **1683 m.** teisme – kad sueigas jie rengia ir per šv. Joną (*Jānos*).²⁵⁰ Į kitus istorinius Livonijos šaltinius šis vaizdinys lyg ir nepateko, tačiau liaudies pasaulėvaizdyje jį nenutrūkstamai gyvavusį liudija **XX–XXI a.** užrašyta tautosaka. Anot vieno latvių tikėjimo, norint virsti vilku reikia per Šv. Joną (*Jāna dienā*) nueiti miškan prieš saulėtekį, susirasti nuvirtusį ažuolą, įsmeigti į jį du peilius, išsirengti nuogai ir tris syk tarp jų verstis kūliu.²⁵¹

Kad vilkolakiais Latvijoje virstama Joninių naktį, nėra nieko keisto, nes toks laikas – kaip „plyšys tarp pasaulių“, antgamtiškų jėgų suaktyvėjimo metas – sureikšmintas visose tradicijose. Todėl Joninių naktį Latvijoje galima pamatyti Velnią, todėl būtent tąnakt vaikšto raganos ir todėl ypač tąnakt arklius gali suėsti vilkai.²⁵² Tyso bylos kontekste plg. latvių tikėjimus, kad Joninių naktį (*Jānu nakti*) saugant linus, Velnias jiems nepakenks.²⁵³ Taip pat Joninių tikėjimą, kad raganiai laužo rugių žiedus (*burvji lauž rudzus ziedā*).²⁵⁴ Plg. ir latvių dainos žodžius: „Jono naktį dukros ėjo / Raganomis, vilkatėmis“ (*Jāna nakti meitas gāja / Raganās, vilkacēs*).²⁵⁵ Ir pan.

Tipologinės paralelės

Apie šv. Joną (*circa festum Ioannis Baptistæ*) vilku virsdavęs Prūsijos vilkolakis, **1555 m.** įamžintas Georgo Sabino.²⁵⁶ Anot Ignáco Hanušo, per Jonines (*Johannisfeier*) viduramžiais (?) versdavęsi lenkų vilkolakiai.²⁵⁷ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tiek Karaliaučiuje prieš teismą stojęs (Sabino) neaiškios tautybės vilkolakis, tiek kaimyniniai (Hanušo) lenkų vilkolakiai versdavosi

²⁴⁸ VOLW: 281. Plg. Rußwurm 1838: 264.

²⁴⁹ Franck 1753: 55; MkSMG II: 246, Nr. 1273 (*wenn man vom Wolfe spricht, ist er nicht weit*).

²⁵⁰ Straubergs 1941: 495.

²⁵¹ LTT IV: 1986, Nr. 32918.

²⁵² LTT II: 716 (Nr. 11656, 11657), 717 (Nr. 11677), 718 (Nr. 11687, 11691)

²⁵³ LTT II: 717, Nr. 11678, 11679.

²⁵⁴ LTT III: 1565, Nr. 25913.

²⁵⁵ LTD XI: 79, Nr. 32492.

²⁵⁶ Sabinus 1555: H8^v.

²⁵⁷ Hanush 1859: 197.

lygiai tada pat – per Kalėdas ir Jonines. Raganavimu per vasaros saulėgrįžą (*den 20. undt 21. Juny*) **1617 m.** kaltina ir estų vilkolakė,²⁵⁸ o kad vilkolakiais estai virsdavę per šv. Joną (*Johannis*), **1636 m.** Estijos teisme liudijo ir kitas teisiamašis.²⁵⁹ Plg. ir vienintelį žinomą vilkolakystės atvejį Lietuvos teismuose – **1666 m.** bylą, kurioje žemaitė kraujaleidė (gydūnė?) Viržukienė kaltinta tuo, kad pasivertusi vilkolakiu (*вил'колем учинив'шыце*) prieš šv. Joną (*перед Светым Яном*) užkrintusi meitėlį.²⁶⁰ Plg. ir lietuvių tautosaką: „Ypač Joninių išvakarėse čerauninkai galėdavo paversti žmones vilkais ir vilkėmis; tuos pavertėlius pas mus vilkolotais vadindavo“.²⁶¹

Kaip Latvijoje, taip ir Lietuvoje Joninių naktis buvo kenkėjiškos raganų veiklos metas. Anot etnologo Jono Balio, „Joninių ugnys išvaiko piktašias dvasias, todėl stengiamasi, kad jos kuo didesnius plotus bei javų laukus apšviestų.“²⁶² Kad Tyso būrio veikla javų skalsos reikalui Joninių naktį visai neturi stebinti, liudija ir lietuvių tautosakos paralelės. Lazūnuose tikėta, kad „šv. Jono naktį raganos laksto po laukus ir daug jos skriaudų pridaro žmonėms“; Kabeliuose sakyta, kad „šv. Jono rytą raganos brauko nuo rugių rasą ir verda košę; kaip priėda tos košės, tai per kaminą išleikia“; taip ir Leipalingyje „šv. Jono naktį žmonės krečia nuo rugių rasas, kad raganos neturėtų iš ko košės virti, nes jei išverda, tai tais metais nebūna grūdų“; taip pat Liškiavoje „naktį prieš šv. Joną, tai pats raganų nerštas ir jos tą naktį verda košę iš rugių rasų.“²⁶³ Plg. Tyso bylos amplifikacijai taip pat aktualų ir įdomiai sutampantį **1691 m.** (taigi Tyso bylos metu) kažkokio Mataušo (taigi irgi Tyso) samdinės Marijonos iš Jankūnų kaimo (Šiaulių apskr.) liudijimą. Teisiamoji prisipažino, kad su kita ragana „lauke nuo rugių žiedus rinko drauge per šv. Joną, kenkdamos javo derlingumui“ (*w polu z żyta kwiat zbierali wspólnie o Śtym Janie szkodząc zbożu na urodzaj*).²⁶⁴

Tiek turėtų pakakti, kad Tyso paliudytas vertimosi vilkais laikas taptų savaime suprantamas.

4.2.3 Pavasario lygiadienis

Tyso byla

Tyso įvardijimu [§13], vilkolakiais jie virsdavę net tik per saulėgrįžas (šv. Liucijos ir šv. Jono naktimis), bet ir kažkurią Sekminių savaitės naktį (*die Pfingst nacht*), kuomet žydi javai (*sondern wenn das korn recht in der blüte stehe*). Dėl Sekminių siejimo su lygiadieniu žr. aukščiau (4.2).

Vietiniai tikėjimai

Pirmasis šaltinis, susiejantis vilkolakių virsmus su pavasario lygiadieniu – 1585 m. Hermanno

²⁵⁸ Inland 1840: 341.

²⁵⁹ Winkler 1909: 336.

²⁶⁰ RTL: 278; BRMŠ III: 423.

²⁶¹ Balys 1993: 233.

²⁶² Balys 1993: 227.

²⁶³ Balys 1993: 233–234. Rugių rasojimas reiškia žydėjimą (LKŽe, s.v. *rasoti*), o raganų renkama rasa – rugių žiedus, tačiau yra rimtas pagrindas įtarti ir skalses (*Claviceps purpurea*) – LSD giminiškus parazitinius grybus (Laurinkienė 2013: 340–350), Vokietijoje vadintus Vilkais (*Wolf*) arba Vilko dantimis (*Wolfzahn*); plačiau kitame skyriuje (4.3). Dėl kerėjimų šv. Jono naktį daugiau žr. Balkutė 2013: 563–639.

²⁶⁴ Jucewicz 1842: 183; vertimas iš BRMŠ III: 441.

Wilkeno aprašyta istorija, nutikusi **1552–1561 m.**, jam gyvenant Rygoje. Paties Wilkeno apklaustas vienas kalintis vilkolakis prisipažinęs, kad Velykų naktį (*am Ostertag nachtes*) buvo ištrūkęs ir vilko pavidalu nulėkęs pas savo šeimyną.²⁶⁵ Tiesa, Velyknakčio vaidmuo čia kiek spekuliatyvus – gal žmogus tiesiog nenorėjo praleisti jo vienas? Iš esmės vienintelis istorinis Livonijos šaltinis, aiškiai antrinantis Tyso liudijimui, yra **1683 m.** Tomo Igundo byla, vilkolakių virsmo trissyk metuose požiūriu su Tyso byla sutampanti visais trimis punktais. Taigi, anot Igundo, jo būrys susibėgdavęs ir per Sekmines (*vasaras svētkos*).²⁶⁶ Igundo ir Tyso bylų nepriklausimas, bet glaudus panašumas – nepaneigiamas argumentas, kad iš piršto Tysas nieko nelaužė.

Plg. ir **XIX–XX a.** Žaliojo ketvirtadienio tikėjimus apie magines priemones prieš vilkus.²⁶⁷ Prie pavasario lygiadienio šlietini ir tautosakoje gausūs Jurginių (balandžio 23 d.) tikėjimai, tačiau su Tyso byla jie siejasi kitu aspektu, taigi bus aptarti kitame skyriuje (4.6).

Tipologinės paralelės

1617 m. Estijos teisme valstietė Ana po kankinimų prisipažino, kad vilku virtusi savaitę prieš Sekmines (*die Woche vor Pfingsten*). Kitas estų valstietis **1623 m.** teisme prisipažino, kad kartu su kito valstiečio žmona Sekminių naktį (*Pfingstnacht*) virtęs vilkolakiu. Vasaros saulėgrįžos kontekste jau minėtasis estų vilkolakis **1636 m.** prisipažino, kad vilkolakiai kasmet susibėga ir per Sekmines: Žaliajį ketvirtadienį (*Gründonnerstag*) bei Didįjį penktadienį (*Charfreitag*). Galbūt šio paties tikėjimų komplekso atgarsiai paliudyti ir ką tik minėtoje **XIX–XX a.** latvių tautosakoje? Dėl pavasario lygiadienio plg. ir jau minėtus Lesbo salos bei Mažosios Azijos pakrantės gyventojus, vilkolakių bijojusius taip pat ir Didžiąją savaitę (*charwoche*) prieš Velykas.²⁶⁸

4.3 Virsmo tikslas: skalsa

Tyso byla

Vos stojęs prieš teisėjus, Tysas išsyk [§2] pasipasakojo andai iš pragaro (*die hölle*) nešęs javų žiedus (*die blüten vom korn*), kuriuos raganius Skeistanas ten buvo išvėtęs. Teisėjams domaujantis toliau, vilkolakių tikslo paveikslas ryškėja [§5, §12, §13, §15]: kasmet trissyk jie keliauja į pragarą, idant išneštų lauk raganių ten suneštus javų žiedus ir kitą gerą. Nuo to priklauso metų derlius. Raganiai pagrobia ir nuneša javų skalsą (*den seegen*) pragaran, o vilkolakiai pluša, kad pargabentų ją atgal. Bylai įsisiūbavus, Tysas tą teigia [§19, §44] jau visai kategoriškai, net prisiekdamas: vilkolakiai atima iš Velnio tai, ką jam sunešę raganiai, ir dėl to Velnias jų negali pakęsti; viskas, ką

²⁶⁵ Lercheimer 1585: 27^v. Plg. su *die Paschatis* ankstesniame, bet ne pirminiame šaltinyje (Manlius 1563: 44).

²⁶⁶ Straubergs 1941: 495.

²⁶⁷ LTT IV: 2047, Nr. 33903, 33904. Būtent Žaliojo ketvirtadienis Lietuvoje (Clavis 1680ii: 817) žinotas kaip skyriaus pradžioje (4.2) minėtosios Vėlių Velykos (*Grun Donnerstag*, *Wellū Welykas*, *Žalas Ketwergas*); Latvijoje (Mancelius 1638b: L1^v) panašiu metu vadintas Didžiuoju ketvirtadieniu (*Grün Donnerstag*, *leela Žettur-deena*). XVII a. Latvijoje (Mancelius 1638a: H5^v) paliudytos ir Sekminės kaip „Vasaros šventės“ (*Pfingsten*, *Waffara-fwāhtki*), žr. Igundo bylą.

²⁶⁸ Inland 1840: 344; Winkler 1909: 326, 336; Hanush 1859: 196.

daro vilkolakiai, yra žmonių labai (*gereichete den menschen zum besten*); jei ne jie, pasaulyje dingtų skalsa (*so würde aller seegen in der welt weg seyn*); o kai jie [§30] atgautas gėrybes meta oran, skalsa į visą kraštą grįžta (*kähme dann der seegen wieder über das gantze land*). Teisėjų neišgirstas, Tysas vėl neiškentęs kartoja [§62]: vilkolakiai tarnauja Dievui, vykdo jo valią ir atgauna iš Velnio skalsą, kurią jam suneša raganiai, taigi daro gera visam kraštui. Tyso liudijimą patvirtino [§69] ir valstietis Gurianas: savo profesija Tysas skleisdavęs skalsą (*den seegen mittheilen*).

Vietiniai tikėjimai

Yra kitas Tyso pareiškimus patvirtinantis nepriklausomas šaltinis. Jei ne laike ir erdvėje kiek nutolusi **1683 m.** Tomo Igundo byla, apeliavimas į Tyso žodžių nors kažkokį tradicinį pamatą būtų bemaž neįmanomas. Neįmanytas jis ir absoliučios daugumos užsienio tyrėjų darbuose, nes šis šaltinis ligi pat šiol už Latvijos ribų beveik nežinomas. Šalia kitų sutapimų su Tyso byla, Igundo kalbėta ir apie vilkolakių priešes raganas, kurių darbas buvęs pajauti laukuose javų žiedus (*labības ziedus no laukiem zagt*) ir nešti savo ponui (*savam kungam pienest*).²⁶⁹ Tačiau vilkolakiai viską iš jų atimdavę (*ņemot tos viņām nost*) ir gražindavę teisėtiems savininkams (*restituējot īpašniekiem*). Igundo vilkolakių tikslas aiškus – jie daro liaudžiai gera (*ļaudīm labu darot*) ir įveda teisybę (*zu rechte brächten*).²⁷⁰ Skalsa neminima, tačiau principinis panašumas Tyso liudijimui – akivaizdus.

Latviškos tautosakos apie tokius „tysiškus-igundiškus“ vilkolakius nėra.²⁷¹ Neturime ir ankstesnės istorinės medžiagos – toks „žemdirbiškų“ vilkolakių vaizdinys paliudytas tik šiose dvejose XVII a. pab. bylose. Tačiau visiško sąsajų vakuomo irgi nėra, ir mūsų tikslui galimà šiočia tokia „redukcinė“ amplifikacija. Dalykas tas, kad Tyso piešiamas ir Igundo „įrėminamas“ derliaus skalsa susirūpinusio vilkolakio paveikslas, kaip pastebėjo dar Karlis Straubergas²⁷², mena kitą mitinį vaizdinį, kitą kai kurių kraštų tautosakoje paliudytą būtybę – rugių vilką (la. *rudzu vilks*). Deja, pačioje Latvijoje rugių vilkai nėra aiškiai paliudyti. Straubergas juos siejo su geriau latvių tautosakoje žinomais rugių rungiais (*rudzu ruņģi*) arba rugių lungiais (*rudzu luņģi*) – ‘mažomis dvaselėmis, atvelkančiomis į namus gausą’ (*mazi gariņi, kas ievēlk mājās svētību*).²⁷³ Sutikti jas galima šv. Jono naktį kryžkelėje, atlikus tam tikrus maginius veiksmus; išlaukus, pasirodo žmogaus laimė (*cilvēka laime*) – Rugių lungytis (*Rudzu luņģītis*).²⁷⁴

Latvių tikėta, kad žydint rugiams juose gyvena vilkai.²⁷⁵ Kažkokiu būdu į šį vaizdinių kompleksą įsipynusi ir skalsių (parazitinių javų grybų) mitologija. Plg. latvių tikėjimą, kad skalsės

²⁶⁹ Plg. 1637 m. teisto Liepupės apylinkių valstiečio prisipažinimą, kad visokius javus, kuriuos jam davė Dievas (*visādu labību, ko viņam dievs devis*), jis paaukojęs Velniui (*velnam upurējis*) pelkės pragare (Straubergs 1941: 486).

²⁷⁰ Straubergs 1941: 495.

²⁷¹ Laime 2019: 269.

²⁷² Straubergs 1939b: 102–103. Jo pastebėjimu iki šiol nepasirėmė nė vienas vakarietis Tyso bylos tyrėjas.

²⁷³ Straubergs 1941: 526; LTT III: 1569, Nr. 25974. Latvių mitologas Pēteris Šmitas manė, kad *ruņģis* ir *luņģis* negali būti latviški žodžiai, ir siejo juos su karelių rugių dievo *Rongoteus* vardu (Šmits 1926: 38, 64; Šmitas 2004: 58, 101).

²⁷⁴ LTT III: 1569, Nr. 25975.

²⁷⁵ LTT IV: 1992, Nr. 32985 (*rudzu ziedos vilki dzīvo rudzos*). Plg. LTT III: 1564, Nr. 25905.

yra 'rugių tėvai' (*rudzu tėvi*), arba 'vilko dantys' (*vilka zobi*), ir jei jų rugiuose daug, bus gausus derlius. Kitur skalsė – ir tiesiog 'rugių vilkas' (*rudzuvilks*).²⁷⁶ Javų, skalsos ir Velnio kenkimo kontekste plg. latvių tikėjimą, kad „pirmą ir paskutinį duonos kepalą šaunant į krosnį, reikia peržegnoti, kad velnias sau dalies nepaimtų (*lai velns tur savu daļu nepaņem*)“.²⁷⁷

Tipologinės paralelės

Pradėkime nuo to, kad javų dvasia vilko pavidalu yra tik dalis didžiulio žemdirbiškų tikėjimų masyvo, kuriame vilką gali pakeisti ir kitas gyvis: lapė, kiškis, šernas, kiaulė, ožys, gaidys, karvė, arklis ir pan. Anot visus šiuos tikėjimus savo dvylikatomėje „Auksinėje šakoje“ apžvelgusio antropologo Jameso Frazerio, javų dvasia vilko (arba šuns) pavidalu paplitusi Prancūzijoje, Vokietijoje ir slavų kraštuose.²⁷⁸ Visų šių tikėjimų bendras vaizdinys – rugiuose slepiasi vilkas, per kiekvieną rugiapjūtę simboliškai sugaunamas paskutinio pėdo rišėjo. Nuodugniausiai šiuos tikėjimus tyręs folkloristas Wilhelmas Mannhardtas savo studijoje „Rugių vilkas ir Rugių šuo“ (*Roggenwolf und Roggenhund*) pririnko aibę tautosakinių pavyzdžių. Mums įdomiausias yra jo užfiksuotas vokiškas tikėjimas, Rugių vilką sutapatinantis su vilkolakiu: „Vilkolakis sėdi javuose“ (*der Werwolf sitzt im Korn*).²⁷⁹ Kaip Latvijoje, taip ir Vokietijoje visa tai yra persipynę su mitiniu skalsės vaizdiniu. Šis daugiavardis grybas Vokietijoje vadintas ir vilko javu (*Wolfskorn*), vilko dantimi (*Wolfszahn*), rugių vilku (*Roggenwolf*), tiesiog vilku (*Wolf*).²⁸⁰

Rugių vilkai žinoti ir Lietuvoje. Pvz., Varėnos rajone vaikus gąsdindavo, kad „ruguose vilkai vaikščioja, raganas minėdavo“; arba Varanavo (dabar Baltarusija) rajone lietuviai sakydavo: „Neik į rugius, bo vilkas tįnai sėdi“.²⁸¹ Iškaltingi ir lietuviški skalsės vardai: ragutis, rugių ragelis, skalsragis (gausybės rago konotacijos), skalsgrūdis, skalsojus, branda, laimė, laima, ragangrūdis, Dievo duona, Dievo pyragėlio grūdelis.²⁸² Kaip Dievas maitina savo vilkus iš dangaus, žr. 4.6.2.

Tarp savo medžiagos apie rugių vilkus Mannhardtas pateikė ir įdomų 1865 m. kuršmariečių iš Feilenhofo (dab. Muižė, Šilutės r.) tikėjimą: kai valstiečiai pamato lauku bėgantį vilką, tai žiūri, ar jis uodegą laiko ore, ar velka žeme; jei velka žeme, tai jie dėkoja vilkui, kad jis jiems atnešė skalsą (*dass er ihnen Segen gebracht habe*), tačiau jei uodegą laiko ore, vilką keikia ir lekia užmušti.²⁸³ Vilko uodegos vaisingumas šiaip jau yra gerai žinomas mitinio pasaulėvaizdžio dėmuo.

Visai kitame kontekste rugių vilkus nagrinėjusi Mary Gerstein daro išvadą, kad germaniškasis rugių vilkas kaip pavojinga antgamtiška būtybė yra tik šešėlinis javų auglių ir vaisingumą

²⁷⁶ LTT III: 1211, Nr. 19846; prieiga internetu: <https://tezaurs.lv/rudzuvilks>.

²⁷⁷ LTT II: 1126, Nr. 18326; vertimas iš Vaitkevičienė 2001: 74 („skalsa suprantama kaip tam tikras integralumas“).

²⁷⁸ Frazer 1912: 271.

²⁷⁹ Mannhardt 1866: 43. Variantai (43n1): *De Woarwulf sitt in dat Kôrn*; *De Wäahwulf is im Roggen*; *Der Bärwolf sitzt im Korn*; *De Woawulf sitt int Kôrn*. Plg. tikėjimus, kad „Vilkas yra javuose“ (*der Wolf ist im Korne*), „Rugių vilkas yra javuose“ (*Der Roggenwolf ist im Korn*); šių variantų užrašyta nepalyginamai daugiau (Mannhardt 1866: 6–7).

²⁸⁰ Mannhardt 1866: 23–24. Bendrinis vokiškas skalsės pavadinimas – „Motinos javas“ (*das Mutterkorn*).

²⁸¹ Laurinkienė 2013: 340.

²⁸² Vaitkevičienė 2001: 75–76; Laurinkienė 2013: 343–351.

²⁸³ Mannhardt 14–15; plg. Frazer 1912: 272. Dėl Mannhardto anketų ir Feilenhofo informanto žr. Armonas 2003: 146.

sergstinčios vilkiškos dievybės aspektas, o visa Mannhardto surinkta medžiaga pasmerkta likti chaotiška betvarke, jeigu rugių vilko griežtai neidentifikuosime kaip mitinės skalsės projekcijos.²⁸⁴

Vergilijaus „Bukolikose“ (apie 44–38 m. pr. Kr.) yra mįslingos eilutės (8.97–99), aprašančios įvykius Ponto regione prie Juodosios jūros: „Aš ne sykį mačiau, kaip, vilku nuo burtų pavirtęs [*lupum fieri*], / Meris bėgo miškan, kaip vėles jis šaukė iš kapo / Ir pasėtus javus iš dirvos perkėlė dirvon [*satas alio ... traducere messis*].“²⁸⁵ Šis fragmentas su Tyso byla jau buvo sietas, tačiau tik probėgšmiai, tad be nuodugnesnės analizės sąsajos kybo ore.²⁸⁶

Į kokią tradiciją rėmėsi Tysas, kaip vilkas kovojęs už skalsą? Kol kas – paslaptis. Prisimintini čia (kaip tik vienas iš agrarinių kultūr pavyzdžių) ir Ginzburgo italai benandančiai (*bendandanti*) – ‘gerai einantys’ burtininkai, kovoję dėl savo krašto skalsos prieš „blogai einančius“ burtininkus (*malandanti*).²⁸⁷ Benandančiai nebuvo vilkolakiai, bet remdamiesi vien vilkolakio paradigma, kaip matome, šių Tyso liudijimų neįmimsime, o anomalija – ne atsakymas.

4.4 Vilkolakiai vs. raganai

Tyso byla

Šis vaizdinys bus amplifikuojamas su išlyga – susiejant Tyso minimus burtininkus (raganius) su raganomis. Tam yra bent keletas argumentų. Pirmiausia – kaip kuopinis įvardijimas Tyso linksniuojami burtininkai (*die zauberer*) gali įtraukti ir moteris. Juk ir tarp Tyso vilkolakių (*die wahrwölffe*) moterų būta [§17]. Antra – dar 1638 m. žodis ragana (*raggana*) latvių kalbos žodyne apibrėžtas kaip „skraidanti burtininkė“ (*fliegende Zauberin*).²⁸⁸ Trečia – byloje užklaustas, kas yra tie blogi žmonės, prieš kuriuos jis kovoja kaip gydūnas, Tysas atsakė [§35], kad tai tie patys Velnio darbininkai arba raganos (*dieselben teuffelsmacher oder hexen*), darančios vien bloga. Suprask, tie patys raganai arba raganos, prieš kuriuos jis kovoja kaip vilkolakis? Byla protokoluota vokiškai, Tysas kalbėjo latviškai, tad ką jis sakė iš tikro, apart keleto užrašytų latviškų frazių, tikrai nežinome. Protokolas vis tik mini raganus ir vilkolakiai jame – raganų priešai [§§2, 4, 5, 12, 13, 19, 44, 62], gražinantys savo bendruomenei tai, ką raganai pagrobia ir nuneša Velniui, trumpai tariant – skalsą.

Vietiniai tikėjimai

Pirmoji istorinė žinia apie vilkolakių ir raganų priešišumą – 1550 m.²⁸⁹ Rygos apylinkių vilkolakio byla, 1560 m. aprašyta Casparo Peucerio ir 1585 m. – Hermanno Wilkeno (sąlyginai

²⁸⁴ Gerstein 1974: 147–148, 156.

²⁸⁵ Vergilijus 1971: 42. Visas fragmentas: *his ego saepe lupum fieri et se condere silvis / Moerim, saepe animas imis excire sepulchris / atque sates alio vidi traducere messis* (Vergil 1967: 62).

²⁸⁶ Veenstra 2002: 135. Plg. sen. romėnų tikėjimą, kad simpatetinės magijos būdu, dažnai akomponuojamu dainuojamo kerėjimo (lo. *carmen*), kaimyno derliaus skalsą galima pasisavinti (Fowler 1911: 57–58; plg. Ermacora 2020: 74n3).

²⁸⁷ Nardon 2006: 108–109.

²⁸⁸ Mancelius 1638a: N6^f.

²⁸⁹ Kaip nustatyti būtent tokie metai (Straubergs 1939c: 44) visai neaišku. Žinoma, kad Peuceris pasinaudojo 1552–1561 m. Rygoje gyvenusio Wilkeno informacija, tačiau pastarasis jokios datos nemini, suvis – šią istoriją jis 1585 m. slapyvardžiu parašytoje savo knygoje papasakojo nė neminėdamas vietų. Rygos apylinkės – Peucerio indėlis.

pirminio šaltinio). Peucerio žodžiais šis vilkolakis tvirtino persekiojęs raganą (*veneficam ... persequutum esse*), nes vilkolakiai yra įgalioti ginti nuo raganų (*lycanthropi ... ad arcendas veneficas conducantur*). Panašiai ir Wilkeno versijoje: jis turėjęs tą raganą vytis, nes vilkolakiai – raganų priešai (*ein Hexe ... welchen die Wehrwolffe feind sein ... müssen sie verfolgen*). Antroji žinia bei dar vienas rimtas argumentas susieti Tyso raganius su raganomis yra jau nesyk minėta **1683 m.** Tomo Igundo byla. Igundo vilkolakių misija ta pati, kaip ir Tyso vilkolakių – grąžinti bendruomenei tai, ką pagrobę Velnio tarnai. Tik Igundo byloje, priešingai nei Tyso, tai yra būtent raganos (*hexen*), nešančios javų žiedus savo ponui (*savam kungam*), be abejo – Velniui.²⁹⁰

Tipologinės paralelės

Kol kas šiam vaizdiniui pavyko rasti tik vieną paralelę. Tai vilko kailio kontekste (4.1.2) jau minėta trylikamečio prancūzo Jeano Greniero (jauniausio pasaulyje vilkolakio?) **1603 m.** byla. Kaip sakytą, šios bylos protokolas neišliko, tad belieka remtis keliais antriniais liudijimais. Mums aktualiausias – raganų medžiotojo Pierre de Lancre'o 1610 m. vizitas pas tuomet jau dvidešimtmetį ir vienuolyne kalintį Grenierą. Tačiau ši paralelė prašyte prašosi trumpo „šerlokiško“ preliudo.

Ką tik minėtoji 1550 m. Livonijos byla, tiksliau 1560 m. Peucerio aprašytasis jos variantas buvo žodis žodin nuplagijuotas ir publikuotas garsios italo Simono Majolio enciklopedijos 1608 m. leidime.²⁹¹ Šią istoriją Majolio veikale paskaitęs ir savo paties 1612 m. veikale ją referuodamas Pierre de Lancre'as pasvarstė – kokią vietą galėtų reikšti Majolio *non procul ab urbe Rigensi* („netoli nuo Rygos miesto“) – gal Italijos *Reggio*?²⁹² Ši vilkolakių ir raganų priešiško istorija de Lancre'ui buvo tuo, kuo jo paties liudijimas dabar bus mums – vienintele tipologine paralele.

De Lancre'o klausinėjamas Grenieras jam paliudijo, kad vilkolakiu jis bėgiojęs Miško pono įsakymu (*par commandement de Monsieur de la Forest*).²⁹³ O šis Miško (bei vilkolakių) ponas medžioja raganius ir raganas (*chasse des Sorciers & Sorcieres*), persekioja juos miškuos ir laukuos, net po mirties ištraukdamas juos iš karstų.²⁹⁴ 800 raganų (anot jo paties) sudeginęs Pierras de Lancre'as išgirdo apie savęs vertą raganų medžiotoją. Užbėgdami skyriams už akių tik paminėsime, kad vilką latviai vadindavę Miško dievu (*Meschadews*),²⁹⁵ o Ponas gali reikšti ir Viešpatį Dievą.²⁹⁶

Sąsaja yra, tačios jos skaidrinimas ir naujų paieška – darbas ateičiai.²⁹⁷

²⁹⁰ Peucerus 1560: 144^v; Lercheimer 1585: 28^f; Straubergs 1941: 495.

²⁹¹ Maioli 1608: 325 = Peucerus 1560: 144^v. Kaip jau minėta, po Majolio mirties (1597 m.) ją pildė Georgas Draudas.

²⁹² Lancre 1612: 313 (*ie ne sçay s'ils veulent dire Reggio en Italie*); plg. Lancre 1613: 307 (*ie ne sçay si l'auteur veut dire Reggio en Italie*).

²⁹³ Lancre 1612: 315 (*Il me confessa ingenuement qu'il avoit esté loup-garou, & qu'en cette qualité il avoit couru les champs par commandement de Monsieur de la Forest*) = Lancre 1613: 309. Iš Pono gaudavęs ir vilko kailį (žr. 4.1.2).

²⁹⁴ Lancre 1613: 313 (*Il s'est trouvé autrefois que c'estoit ce Monsieur de la Forest qui va à la chasse des Sorciers & Sorcieres, & leur donne la chasse par les bois & par les champs, iusques à les tirer du cercueil aprez leur decez, pour avoir le plaisir de les tourmenter, & les faire courir, voire apres leur mort*). 1612 m. leidime šio fragmento dar nėra.

²⁹⁵ Einhorn 1636: E1^v. Plačiau žr. 4.6.2.

²⁹⁶ P vz. (XVI a.): „Ponas kalbėjo Mozėšui“, arba „malda Pono, kurią patis ponas Christusas paliko“ (LKŽe, s.v. *ponas*).

²⁹⁷ Dvi naujausios studijos, skirtos specialiai Jeanui Grenierui (Machielsen 2019 ir Ruickbie 2020), šio 1613 m. įterpto fragmento nėra nepamini; bene vienintelis dėmesį jį atkreipė Carlo Ginzburgas (Ginzburg & Lincoln 2020: 11–12, 214).

4.4.1 *Vilkai vs. raganos*

1550 m., 1683 m. ir 1691 m. istoriniuose šaltiniuose paliudytas Livonijos vilkolakių ir ragan(i)ų antagonizmas randa atliepą XIX–XX a. užrašytoje latvių tautosakoje, kurioje raganų antagonistai – vilkai.²⁹⁸ Sakoma, kad „kitados vilkai su raganomis buvę nesantaikoje“ (*agrāk vilki ar raganām bīši naidā*),²⁹⁹ „vilku raganos bijosi“ (*rogonas nu vilkim beidās*).³⁰⁰ Raganoms vedžiojant (vaidenantis) reikia sakyti „vilkas ėda raganą!“ (*vilks ēd raganu!*), taip jų atsikratoma.³⁰¹ Raganoms sakant „lai [tave] suėda vilkas“ (*lai vilks apēd*), jos bėga, o vilkai puldavę raganas, jei jiems kas sušukdavęs „vilke, kąsk raganą!“ (*vilks, kod raganu!*)³⁰² Ir pan. Tikėtina ir netgi logiška, kad tokie tikėjimai yra senesni ir už vilkolakių bylas.

4.5 *Vilkolakiai vs. Velnias*

Tyso byla

Vilkolakių santykis su Velniu Tyso byloje paliudytas [§11] net latviškai (*pro idiomate Lettico*) – Velnias jų negali pakęsti (*ne erez*).³⁰³ Vilkolakiai netarnauja Velniui (*die wahrwölffe dienen dem teüffel nicht*), bet atima iš jo tai, ką jam sunesę raganiai, todėl [§19] Velnias toks priešiškas jiems (*deswegen wäre der teüffel ihnen so feind*). Ir apskritai, anot Tyso [§44], Velnias neturi nieko bendra su juo (*der teüffel hätte nichts mit ihm zu thun*), Velnias – jo priešas (*wäre der teüffel ihme feind*). Vilkolakiai – Dievo draugai ir medžiokliniai šunys, kuriuos jis siunčia prieš Velnią [§62].

Kaip raganų, taip ir jų pono Velnio atveju priešiškumo su vilkolakiais amplifikacija galima tik su išlyga. Nors vilkolakių ir Velnio antagonizmą galima implikuoti visur, kur kalbama apie vilkolakių ir ragan(i)ų nesantaiką, konkrečiai Velnią kaip vilkolakių priešą įvardija tik Tyso byla. Semantiškai artimiausioje Igundo byloje minimas tik raganų ponas (*kungs*). Kiti šaltiniai, jei išvis mini Velnią, tapatina jį su pačių vilkolakių ponu. Turint omenyje tų šaltinių autorių dievotumą, tai nestebina. Situaciją gelbsti tautosaka, kurioje komplikuoti Velnio ir *vilko* santykiai – žinomas faktas.

4.5.1 *Vilkai vs. Velnias*

Vietiniai tikėjimai

Velnio ir vilko nesantaikos priežasties šaknų reikia ieškoti vilko etiologijoje – sakmėse apie jo sutvėrimą. Vienoje tokioje sakmėje, XX a. pr. nugirstoje už 50 km nuo Tyso teismo vietos, sakoma: „Velnias nusižiūrėjo, kad Dievas sukūrė žmogų ir įpūtė per šnerves gyvybę. Jis irgi panorą pats pagaminti žmogų iš molio, bet jam išeidavo tik vilkai. O kai Velnias norėjo įpūsti vilkams gyvybę,

²⁹⁸ Vaizdinį liudija 14 sakmių ir smulkoji tautosaka (Laimė 2019: 263).

²⁹⁹ LFK-1600-17147. Prieiga internetu: <http://garamantas.lv/lv/unit/1124476/LFK-1600-17147#w2-tabtext>.

³⁰⁰ LFK-1763-820. Prieiga internetu: <http://garamantas.lv/lv/unit/1124512/LFK-1763-820#w3-tabtext>.

³⁰¹ LFK-910-9697. Prieiga internetu: <http://garamantas.lv/lv/unit/1268784/LFK-910-9697#w3-tabunit>.

³⁰² Ozoliņš 1893: 153, 287 (*non vidi*); cituota iš Laimė 2015: 369.

³⁰³ Dabartinėje latvių kalboje *neieredz* ‘nepakenčia’.

tai nieko neišėjo, nors pūtė iš visų pusių. Ėjo pas Dievą patarimo klausti. Dievas pasakė, kad vilkai taps gyvi, jeigu jis sušuksiąs: „Kelkitės, vilkai, suėskit Velnią!“ [*Ceļaties, vilki, apēdat Velnu!*] Velnias ne kartą suriko: „Kelkitės, vilkai, suėskit Dievą!“, bet vilkai nē nekrustelējo. Galiausiai Velnias pasislēpē uē krūmo ir patyliukais pasakē: „Kelkitės, vilkai, suėskit Velnią!“ Vilkai iškart pašoko ir puolē vyti Velnią [*sākuši dzīties Velnam pakaļ*]. Taip jie vaikosi Velnią iki šiol [*vajājot Velnu līdz šai dienai*].³⁰⁴ Sākmēs variantu Latvijoje uērašytas ne vienas, taēiau esmē visu ta pati – vilkā sutvērēs Velnias įkvēpti jam gyvastį tegali Dievo vardu, jo pamokytais žodžiais: „Vilke, kelkis – draskyk Velnią!“ (*Wilks, celes augščhā – plehfi welnu!*), „Vilkai, kelkitės ir sudraskykite Velnią!“ (*Vilki, ceļaties un saplēšat Vellu!*), „Kelkis, vilke, kašk Velnią!“ (*Celies, vilks, kod Velnu!*), „Vilke, arē Velnią!“ (*Vilks, puc Velnu!*), „Vilke, čiupk Velnią ir lēk miškan!“ (*Vilks, saķer Velnu un skreij mežā!*), „Vilkeli, lok ant Velnio!“ (*Vilciņ, rej Velnu!*).³⁰⁵ Taip vilkas tapo pirmuoju Velnio priešu. Vēliau jū padaugējo, nes latviu tautosaka taip pat sako, kad „Velnias turi tris priešus: perkūnā, vilkā ir šermukšnio medį“ (*Velnam esot trīs ienaidnieki: pērkons, vilks un pīlādža koks*).³⁰⁶

Kadangi tvērē vilkā visgi Velnias, latviu tautosakoje jis yra polisemantiška figūra – įkvēpta dieviškai misijai vaikyti Velnią, bet iš prigimties pati velniška.³⁰⁷ Kaip, beje, ir Tyso veikla.

Tipologinės paralelės

Tokia vilko sutvērimo sāk mē žinoma ne tik Latvijoje. Dievas moko Velnią ir lietuviškuose variantuose: „Vilke, vilke, griebk mane!“, „Usi, velnią, usi!“, „Vilke, vilke, praryk mane!“, „Dievo vardu, kelkis ir praryk velnią!“, „Uže velnią!“, „Vilke, vilke, tau Dievas duoda gyvastį, velniui nukāšk kulnį!“, „Vilke, vilke, papjauk velnią!“³⁰⁸ Aibē šios sāk mēs variantu uēfiksuota ir Estijoje.³⁰⁹ Taip pat ji paliudyta baltarusiu, lenku, rusu, ukrainieēiu, albanu, rumunu tautosakoje.³¹⁰ Neabejotina, kad vaizdinys yra senas ir Tyso bylos metu veikiausiai buvo liaudies žinotas.

4.5.2 Velnio rimbais

Tyso byla

Pasakodamas apie vilkolakiu įsiveržimus pragaran, Tysas sakē [§11], kad ten įkliuvusius Velnio sargai nupliekdavē ilgais geležiniais rimbais (*eisern langen peitschen*), jū vadinamais rykštėmis (*ruten*).³¹¹ Vēlesniu jo liudijimu [§19], tā darēs pats Velnias.

³⁰⁴ Šmits 1924: 105; vertimas iš Šmitas 2004: 157–158. Plg. LTTP VII: 876, Nr. 26.

³⁰⁵ LTTP VII: 876, Nr. 25; LPT XIII: 163–164, 165–167, Nr. 1–3, 5–7. Plg. LTTP VI: 292, Nr. 4.

³⁰⁶ LTT IV: 1945, Nr. 32428.

³⁰⁷ Pvz. (LTTP VII: 875, Nr. 24), vilkas turi Velnio plaukų (*welna fpalwas*).

³⁰⁸ Elisonas 1930: 139–140, Nr. 4–6; Balys 2002: 171 (Nr. 3086), 302–303 (Nr. 139–141, 143); LTs IV: 434, Nr. 353; ŠLSA: 121, Nr. 187; KAŽ: 50, Nr. 75. Lietuvoje uērašyti 25 šios sāk mēs variantai (Vaitkeviēienē 2019: 56n31).

³⁰⁹ Metsvahi 2015b: 35. Paplitimo žemėlapiu prieiga internetu: www.folklore.ee/rl/pubte/ee/eluolu/elu2/167.html. Plg. Valk 2002: 126 (estu tautosakos vilkas vaiko Velnią, bijo Perkūno ir šermukšnio).

³¹⁰ Dähnhardt 1907: 147–153; Gaster 1915: 80–82.

³¹¹ Vok. *Peitsche* – ‘rimbas, botagas’, vok. *Rute* – ‘virbas, vytinė (vytis), rykštē’.

Vietiniai tikėjimai

1555 m. Olausas Magnusas rašė, kad netoli Kuršo esanti sugriautos pilies siena, prie kurios kasmet tuo pačiu laiku susirenka keletas tūkstančių vilkolakių ir kiekvienas tikrinasi savo mitrumą per ją šokinėdami. Neperšokę nupliekiami rimbais (*flagellis*) savo vado (*praefectis*).³¹² **1557 m.** Hermannas Wilkenas iš Rygos parašė laišką Philippui Melanchthonui, kuriame aprašė myriop pasmerktą vilkolakį, kasmet po Kalėdų turėdavusį virsti vilku, antraip pasirodydavusi baisi pamėklė su rimbu (*flagello*) – patsai vilkolakių vadas.³¹³ **1560 m.** istoriją perpasakojusio Melanchthono žento Casparo Peucerio versijoje vadas (*dux*) jau su geležiniu rimbu (*flagello ferreo*).³¹⁴ **1580 m.** Jeano Bodino versijoje šis vadas – geležinėmis rykštėmis (*verges de fer*) pliekiantis Velnias (*le Diable*).³¹⁵ **1647 m.** byloje vilkolakis ir pranašautojas Blendis Indrikis prisipažino, kad Velnias norėjęs jo tarnystės, tačiau tarnauti jis sutikęs ne visiškai, už ką Velnias jam sykį taip šėręs geležiniu rimbu (*eysern peitsche*), kad jis dvyliką savaičių gulėjęs.³¹⁶

Magnuso, Melanchthono ir Peucerio pasakojimuose dar tiesiog rimbuotas vilkolakių vadas, Bodino atliktos *interpretatio christiana* dėka jau aiškiai įvardijamas Velniu. Ar gali būti, kad 1647 m. Indrikio ir 1691 m. Tyso liudijimai apie Velnią su geležiniu rimbu-rykšte kaip nors siejasi su 1555 m. Magnuso ir 1557 m. Wilkeno pasakojimais apie taip pat ginkluotą vilkolakių vadą? Senojo „pagoniškojo“ ir naujojo krikščioniškojo pasaulėvaizdžių sąlydžio kalvėje, ypač pameistraujant inkvizitoriams, įmanoma daug kas.

Tipologinės paralelės

Užgėrimo kontekste (4.1.1) jau minėtas estų vilkolakis **1636 m.** teisme liudijo, kad jei nesumoka kasmetinės duoklės Velniui, jis juos (vilkolakius) nuplaka geležiniais rimbais (*mit eisernen Peitschen*).³¹⁷ Velnio rimbas, virtimas vilkolakiais trissyk metuose, gyvulių grobimas iš toli (šiuo atveju iš Suomijos) – byla neabejotinai koreliuoja su Tyso. Skirtumas tas, kad Tysas teigė kovojantis prieš Velnią ir už Dievą, o šis estų vilkolakis pripažino esąs paties Velnio tarnas. Bet skirtumas ir tas, kad šį estą kankino, o Tysas kalbėjo laisvai.

Erdvės tolesniems tyrimams yra ir čia, tačiau kad Tysas nepasakė nieko naujo, jau aišku. Pristatytame rimbo-rykštės kontekste atsižvelgtinas ir tikėjimas, kad sudavimas rykšte inicijuoja vilkolakio virsmą. Antai vienoje lietuvių liaudies pasakoje („Apie tai, kaip mačeka ragana paverte pasūnį un vilkų“) ragana išsišaukė posūnį klėtin, „išsijeme iš skrynios rykštį, ir kaip tik ragana su šitu rykšti sušėre berniakų, tuoj šitas pavirta un vilkų ir išbėga iš namų.“³¹⁸ Pliekti rykštėmis (*биѣ*

³¹² Magnus 1555: 642. Lo. *flagellum* – ‘rimbas, rykštė, bizūnas, botagas’.

³¹³ Melanthon 1854: 552, Lectio CXXX.

³¹⁴ Peucerus 1560: 141^v. Labai gali būti, kad Peuceris rėmėsi paties Wilkeno laišku.

³¹⁵ Bodin 1580: 98^r.

³¹⁶ Zemzaris 1939: 127.

³¹⁷ Winkler 1909: 336.

³¹⁸ BsTB II: 307, 450.

дубцами) yra vienas iš pavertimo vilkolakiu būdu ir Baltarusijoje; taip pat ir atvertimo – plakimas rykštėmis, kol nelieka kailio (біцця ваўкалака дубцамі, пакуль у яго не сыдзе скура).³¹⁹

4.5.3 Velnio pelkė

Tyso byla

Paprašytas patikslinti pragaro lokaciją, Tysas nedvejodamas atskleidė [§5], kad jis randasi pelkėje (*im morast*), maždaug už pusės mylios nuo paties teisėjo dvaro (plačiau žr. 1.2). Velnio buveinė, kaip matome – pelkė.

Vietiniai tikėjimai

1637 m. Liepupės valstiečio Janio Kuškio prisipažinimu, trissyk metuose jis (dvasia) keliavęs į pragarą Sekių pelkėje (*Seķu purvā*), kur jie (raganiai) rengia sueigas ir neša Velniai dovanas (javus).³²⁰ Blendžio Indrikio (taip pat Liepupės apylinkių valstiečio) **1647 m.** liudijimu, Velnias jam šėręs geležiniu rimbu Karkelio pelkėje (*morast ... Karkelpurve genandt*).³²¹ Nuo Tyso bylos prabėgus trejetui dešimtmečių, **1720 m.** Livonijos provincijoje vykdytos jėzuitų misijos ataskaitoje rašoma, kad vietiniai garbina ne tik Dievą, bet ir visokius dievus, tarp jų ir pelkių valdovą (*paludum rectorem*), t.y. ne ką kitą kaip demoną (*non alium utique quam daemonem*); tą patį regėjo ir iki mirties (**1736 m.**) Livonijos pasienyje misijonieriaavęs jėzuitas Teofilis Kvekas (Theophilus Kwek), kurio gyvenimo aprašyme stebimasi: „Kas patikėtų, kad buvo atrasti tokie Livonijos užkampiai, kuriuose iki šiol stokota tikrojo Dievo garbinimo, o [žmonės] pagonių papročiu vietoj aukščiausios Dievybės garbino tuščius vardus, tokius <...> pelkės valdovas (*Rectorem paludis*).“³²² **1773 m.** Langės žodyne rašoma, kad emocingoje kalboje pelkė (*purwis*) reiškia pragarą (*im Affekt die Hölle*), o **1789 m.** Stenderio žodyne pragaras (*elle*) – šiurpi pelkė (*ein abscheulicher Morast*).³²³

XVI–XVII a. Latvijos raganų teismuose tokie ypatingi pragarai (*Sonderhöllen*) minimi dažnai. Karlio Straubergo apibendrinimu, dažniausiai tai sunkiai prieinamos pelkės ir liūnai; patekti į tokį povandeninį pragarą galima „nusikračius kūno“ (*exuto corpore*); pelkės pragaras (*Sumpfhölle*) primena dvarą, o jo valdovas (*Sumpfkönig*) Velnias – dvarponį.³²⁴

XVI–XVII a. Livonijos teismuose paliudytas pelkinis pragaras yra ir **XIX–XX a.** tautosakinio latvių Velnio buveinė.³²⁵ Akivaizdu, kad Tyso pragaras buvo tradicinis ir ne krikščioniškas.

³¹⁹ Авілін і ішш. 2018: 207, 209 (paplitimo žemėlapis). Br. дубéу – ‘vytelė, virbas, rykštė, žabas’.

³²⁰ Straubergs 1941: 486, 487. Straubergas šaltinio *secke* rekonstruoja kaip *Zeķu*, tačiau visai šalia (piečiau) Liepupės ir šiandien yra 666 hektarų durpinė Sekių pelkė (*Seķu purvs*). Prieiga internetu: <https://tezaurs.lv/Seķu:1>.

³²¹ Zemzaris 1939: 127.

³²² FhLSJ I: 386; BRMR: 300; FhLSJ I: 479; BRMR: 356.

³²³ Lange 1773: 243; BRMŠ IV: 186; Stender 1789: 61; BRMŠ IV: 215.

³²⁴ Straubergs 1957: 86. Dvarponis (*muižnieks*) yra ir 1683 m. Igundo minimas vilkolakių vadas. Prisimintina čia ir 1627 m. Pauliaus Einhorno žinia, kad atėjus laikui virsti vilku, vilkolakis turi nukakti į tam tikrą sunkiai prieinamą vietą (*sich an einen besondern ort begeben, da man nicht leicht hinkommen kan*), kur jo siela persikelianti į vilko kūną, o žmogaus kūnas saugiai paliekamas (Einhorn 1627: 28).

³²⁵ Straubergs 1941: 558.

Tipologinės paralelės

1563 m. Kauno vaito teisme tardyta žolininkė ir gydūnė Kotryna teigė, kad kerėti ją mokęs velnias (*biesz; czarh; diabel*), vedžiodamas po pelkę (*po bloczie*).³²⁶ **1655 m.** Žemaičių pilies teisme raganavimu apkaltinta Gaurelių dvaro rykūnė Gendrūta Zaputkaitienė prisipažino su savo raganų būriu vykusi į akivarą (*przepasc*), kur kreipėsi į visus jų dievinamus ponus velnius (*wszyscy diabli, bogowie y mistrzowie nasi*), o ypačiai į jų mokytoją ir globėją (*mistrzu y opiekunie*) velnią Gabrielių; atvykusios į tą pelkę (*do tej pelki*) šaukia jį švilpimu, į kurią anas atsiliepiąs garsiu „Ha, ha!“³²⁷ **1680 m.** raganavimu apkaltinta Viduklės apskrities Raulių dvaro šeimynykštė Zuzana Šlekinienė prisipažino, kad atėjus metui skristi į saskrydį kalne ties Eržvilku, jų būrio raganos ir raganiai ateina į pelkę (*na bagnach*), iš kurios išėina visų jų ponas – velnias, vardu Povilas (*pan ich wszytkich ... diabel, imieniem Pawel*).³²⁸ **1725 m.** Adakavo dvaro merga Kristina Latvė pripažino, kad raganos ir raganiai (viename pulke jų buvę per tris dešimtis) renkasi pelkėse; pati prisipažino vykusi į pelkę prie Gilvyčių (*na bagnie pod Gilwiczami*), kur turėjusi jaunikį (*młodzienca swego*) – piktąją dvasią, vardu Kazelis (*złego ducha, nazywaiącego się Kazelis*).³²⁹

Ir taip iki tautosakos laikų. Nuo labai realių bylų ir mirties bausmių iki folklorinio velnio (balinio, raistinio)³³⁰ ir pelkės Pinčiuko. Kad lietuviškasis pragaras (kartais tai požeminis dvaras) randamas didelio raisto dugne,³³¹ įsivaizduoti nėra sunku. Tai savaime suprantama. Kaip ir pramaišiu tarti „velnias nematė“, „bala nematė“.

Pelkėse pragarai dažniausiai buvo ir Estijoje,³³² nesvetimas toks vaizdinys buvo ir germanams bei slavams.³³³ Pavyzdžių neabejotinai rastume daug, bet mūsų tikslui gana.

4.6 Dievo vilkolakiai

Pagrindinė priežastis, dėl ko Tyso byla yra tokia ypatinga – nėra nei vienos kitos bylos anapus Livonijos sienų, kurioje vilkolakis save priskirtų Dievo globon,³³⁴ o apie užfiksuotus kokius nors aiškius tikėjimus vilkolakių geradarysčių atžvilgiu iš viso nėra kalbos. Šia prasme, žiūrint europiniu mastu, Tysas yra šiokia tokia anomalija. Ir visgi, Tyso byla „išardžius“, ir Tysą-vilkolakį atsiejus nuo Tyso-gydūno, anomaliskumas išblanksta. Kaip gydūnas, šviesos (Dievo, dangaus) vardu eliminuojantis kenkėjišką Velnio tarnų raganų ir raganų veiklą, Tysas nėra išskirtinis jokiam

³²⁶ Le. *bloto* – ‘bala, pelkė’. BRMŠ II: 430; RTL: 75.

³²⁷ Le. *przepaść* – ‘bedugnė, praraja, tarpekklis’; *pelki* – ‘pelkė’ (lituanizmas). BRMŠ III: 411; RTL: 257–258.

³²⁸ Le. *bagno* – ‘bala, pelkė, liūnas, klampynė’. BRMŠ III: 432, 434; RTL: 304, 306.

³²⁹ *Kazelį* plg. su le. *koziol* ‘ožys’ senąją lytimi *koziel*. BRMŠ IV: 92, 93; RTL: 340, 341.

³³⁰ Vėlius 1987: 34; dar 38 (Pabaliukas, Pilypas Pabalinis), 60–61 (akivaras, pelkė = Velnio akis; Saulė = Dievo akis).

³³¹ Beresnevičius 1990: 92.

³³² Straubergs 1957: 86.

³³³ Dietrich 1853: *passim*; Johansons 1968: *passim*.

³³⁴ Vokiečių žurnalistas ir rašytojas Elmaras Lorey yra suskaičiavęs per 280 Europos vilkolakių bylų (*Werwolfprozesse*). Jo sąrašas, rėpiantis 1407–1725 m., tikrai nėra baigtinis, anei pakankamai tvarkingas, tačiau orientacijai tinka. Prieiga internetu: <https://www.elmar-lorey.de/Prozesse.htm>. Faktas, kad bylų nebuvo tūkstančiai ir juolab be milijonai, kaip lig šiol klieদি populiarinamojo pobūdžio veikalai, skaičiuodami sudegintas raganas (Blécourt 2015: 4–10, 22–22).

areale. Tačiau Tyso-vilkolakio išskirtinumas taip pat nėra vienareikšmis.

Visų pirma, jau nesiek minėtos **1636 m.** esto ir **1647 m.** latvio Indrikio bylos³³⁵ prikišamai parodo, kas nutinka, kai teisiamuosius kankina. Estas vilku virsdavęs taip pat trissyk metuose. Tyso vilkolakiai gyvulius vilkę iš Estijos, esto – iš Suomijos. Abu minėjo Velnio rimbus. Tačiau estą nuo pat pradžių kankino ir užmaiti jį ant krikščioniškosios demonologijos kurpaliaus netrukta. Panašiai ir Indrikis bylos pradžioje teigė, kad nieko blogo nedaręs, o vilkolakiu virsdavęs kreipdamasis į šv. Petrą, šv. Lauryną ir šv. Baltramiejų. Pakankinti abu prisipažino bet ką, už ką abu ir buvo sudeginti.

Antra, Tysas nėra vienintelis Livonijos vilkolakis, apeliavęs į Dievą. Pagal nutylėjimą **1550 m.** tai padarė ir Rygos apylinkių kaltinamasis, jautęs prievolę vytiš Velnio sąjungininę raganą. „Nes vilkolakiai giriasi, kad yra įgalioti ginti nuo raganų“ (*gloriantur enim Lycanthropi, quod ad arcendas veneficas conducantur*), pridūrė šaltinio autorius. Spėjimas, kad tam juos įgaliojęs pats Dievas, nėra nepagrįstas. Pagrįstas ir spėjimas, kad daugiskaita šaltinio minimi vilkolakiai liudija ne tik vieno myriop nuteistojo ištarą, o Rygoje gyvenusio informanto nugirstą plačiau paplitusį tikėjimą. Juolab, kad ir **1615 m.** vienas dievotas studentas iš Rygos piktinosi, kad jo krašto valstiečiai vilkolakiai drįsta savo velniškai draugijai priskirti švenčiausiąjį vardą ir vadina save Dievo draugais (*Dei amicos*), turinčiais Dievo draugystę (*Dei amicitiam*) ir artimą pažintį (*cum Deo familiaritatem*).³³⁶ Tuomet seka **1683 m.** Tomo Igundo byla³³⁷ ir **1691 m.** senojo Tyso byla, kur taip pat aiškiai pasakoma [§18, §62] – vilkolakiai yra Dievo draugai (*Gottes freunde*) ir jų sielos keliauja į dangų (*ihre seelen kähmen in den himmel*).

Keturi nepriklausomi šaltiniai iš beveik pusantro amžiaus tarpsnio ir visuose, arba bent trijuose vilkolakiai – Dievo. Ar tai ne tradicija? Tegul ir vietinė, tegul ir ne praamžė.

4.6.1 Vilkolakiai – Dievo šunys

Tyso byla

Anot Tyso [§11], iš pragaro juos viję lauk kaip šunis (*wie hunde*), nes [§19, §44] vilkolakiai yra Dievo šunys (*Gottes hunde*), tiksliau [§62] – Dievo medžiokliniai šunys (*Gottes jagt-hünde*). Kadangi niekas, apart Tyso, nėra taip teisėjams pasakęs, dievašunis-vilkolakis-žmogus yra *hapax legomenon*. Tačiau dievašunis-vilkas-žvėris yra tradicinis latvių vaizdinys, galbūt ir Tyso žinotas.

4.6.2 Vilkai – Dievo šunys

Vietiniai tikėjimai

Prisiminkime vilko etiologiją [4.5.1] ir Dievo pamokymus Velniui, ką reikia sakyti, kad vilkas

³³⁵ Winkler 1909: 334–338; Zemzaris 1939: 121–141.

³³⁶ Peucerus 1560: 144^v; Ulenbrock 1615: A4^f.

³³⁷ Straubergs 1941: 494–497. Igundas užkalbinėjo (skelbė „Dievo žodi“) gimtąja estų kalba (*sakot igauņu vārdus, kas īsti esot dieva vārds*). Īdomu, ar ir Dievo vilkolakio vaizdinys jo žinotas iš savo tradicijos, ar perimtas iš latvių vėliau.

įgautų gyvybę. Viename iš dar nepamintų variantų Velnias, savo būdo taip ir neradęs, sako vilkui, ką lieptas: „Dievas tave sutvėrė!“ (*Deews tewi radijis!*)³³⁸ Taip vilkas tapo Dievo žvėrimi ir latvių sakmės šią mitinę priklausomybę plėtojo toliau: „Senais laikais vilkus vadino Dievo šunimis (*Dieva suniem*), nes tuomet pats Dievas juos labai globojo (*pats Dievs viņus labi esot ieredzējis*). Dėl to vilkai kasryt tam tikroje vietoje kalbėdavo poterius, o maždaug apie pusryčius staugdami giedodavo.“ Taigi „vilkų šiukštu nevalia keikti, kai jie staugia“ (*vilkus nevar vis lamāt, jā tie gaudo*).³³⁹ Negalima ir juoktis iš jų.³⁴⁰ „Kai vilkai staugia, Dievas juos pėni“ (*kad wilki gaudo, tad Deews viņus bāro*), „ką Dievas jiems paskiria, tą jie ir suėda“ (*ko Dievs tiem novēlot, to viņi arī apēdot*).³⁴¹ Dievo šunų nedrįsta užmušti (*nedrīkstējuši nogalināt*), tikėta ir kad Dievo šunyčių išvis medžioti negalima (*vilki esot Dieva sunīši, viņus nevarot vis aplam mēdīt*). Sutikus vilką kelyje, reikėdavę sakyti: „Vyre, leisk mane bažnyčion Dievą pagarbinti!“ (*Vīrs, laid mani uz baznīcu Dievu pielūgt!*), tada vilkas nieko nedarydavęs; todėl plg. sakmę, kurioje vienas žmogus važiuojo mišku ir, pamatęs kelkraštėje tupinčius du vilkus, sušukęs: „Jūs, pelų maišai (*pelavu deķi*), ar judinsitės nuo kelio!?“ Vilkai tada nutvėrę jam už rogių ir laikę tol, kol šventvagys jų nepagarbinęs vardu, kuriuo pridera – Dievo šunyčiais (*Dieva sunīšiem*). Nes net ir folklorinis uodas, vilką sutikęs, jo klausia: „Kur tu dabar, Dievo šunyti, eini?“ (*Kur tu, dievsunīt, pašlaik ej?*)³⁴²

Dievo, Dievulio šunys (*Dieva, Dieviņa suni*) vilkai yra ir latvių liaudies dainose. Pvz., prašant nukreipti vilkus: „Nukreipk, Dieve, savo šunis, / Mūs piemenų nekankink,³⁴³ „Surakink, Dievuli, savo šunis, / Plonomis grandinėlėmis!“³⁴⁴ Arba tiesiog: „Kokie ten šunys láido? / <...> / Dievo šunys láido.“³⁴⁵ Arba taip: „Sekmą dieną Dievas bažnyčioje, / Dievo šunys medžioklėje.“³⁴⁶ Arba: „Naktigoniai, broleliai, / Ar visi žirgeliai? / Aš regėjau Dievo šunį / Žirgo koją valkiojant.“³⁴⁷ Vilkas vadintas ir Dievo darbininku: „Oi, vilkeli, oi, vilkeli, / Tu buv’ Dievo darbininkas.“³⁴⁸

³³⁸ LTTP VII: 875, Nr. 23.

³³⁹ LTTP V: 189 (Nr. 83/1), 190 (Nr. 83/3); sunorminta pagal Šmits 1924: 106; vertimas iš Šmitas 2004: 159. Įdomu palyginti, kad šiame XIX a. pab. užrašytame tikėjime (Nr. 83/1) Dievas vilkus *ieredzējis* ‘mėgęs, globojęs’, o XVII a. pab. Tyso byloje užrašytame jo išsireiškime Velnias vilkolakių (iš esmės irgi vilkų) *neieredzējis* ‘nepakentęs’.

³⁴⁰ LTT IV: 1991, Nr. 32966 (*kad viņi gaudojot, tad viņi lūdzot Dievu, par ko nedrīkstot smieties*).

³⁴¹ LTTP VII: 929; plg. LTT IV: 1991, Nr. 32967 (*kad vilki gaudojot, tad Dievs viņus barojot*); LTT IV: 1991, Nr. 32966.

³⁴² LTT III: 1319 (Nr. 21734); IV: 1991 (Nr. 32967), 1992 (Nr. 32976); LPT XIII: 59, Nr. 11; SLU: 61.

³⁴³ LTD I: 101, Nr. 762-1 (*Nogriez, Dievs, savus sunus, / Mūsu ganu nespīdzini*).

³⁴⁴ LTD IX: 309, Nr. 28861 (*Slēdz, Dieviņi, savus sunus / Sīkajās ķēdītēs*).

³⁴⁵ LTD IX: 351, Nr. 29169 (*Kam tie suni lādenāja? / Dieva suni lādenāja*).

³⁴⁶ LTD IX: 388, Nr. 29441 (*Svētdien Dievis baznīcā, / Dieva suni medībās*). Plg. anksčiau minėtą latvių tikėjimą, kad sutikus vilką miške, jam reikia sakyti: „Vyre, leisk mane bažnyčion Dievą pagarbinti“.

³⁴⁷ LTD X: 121, Nr. 30166 (*Pieguļnieki, bāleliņi, / Vai ir visi kumeliņi? / Es redzēju Dieva suni / Kumel’ kāju valkājot*).

³⁴⁸ LTD I: 309, Nr. 2363 (*Ai vilciņ, ai vilciņ, / Tu bij’ Dieva darbenieks*). Latvių vilkas kaip Dievo šuo ir darbininkas prašosi sugretinamas su žemaičių vyskupo Petro Parčevskio XVII a. vid. mįslingu perserģėjimu dėl „šunų darbininkų (prociauninkų)“ minėjimo: „Pameskiet wisas paganistes burtas, <...>, o szwenskiet su tikrajs tarnajs Diewa Izganitojaus musu, swięte ir didžus atpuskus Kataliku Wisun Szwętuju, a labiaus pameskiet atminimus Szunun procewniku, nes taj ira obroзда Diewa[.] Ar gal gy, suliginti bajsu ir pyklinga žwieri, su mousu Gielbietoju, Wieszpacziu twirtibies.“ (Jucewicz 1846: 118; plg. BRMS III: 529) Jei tai „baisus ir piktas žvėris“, tai gal omenyje turimas vilkas, ne šuo? Anot šaltinį publikavusio Adomo Jucevičiaus, tai „buvo, matyt, kokia nors pagoniška mūsų protėvių šventė [uroczystość pogańska], bet, be šito paminėjimo, nieko daugiau apie ją susekti negalėjome“ (Jucewicz 1846: 118n48; vertimas iš Jucevičius 1959: 147n48). Prociáuniňkas – polonizmas iš le. *pracownik* ‘darbininkas’. Plg. Beresnevičius 2005a: 4.

Tačiau savo šunis globojęs ne tik patsai Dievas. Neabejotina ir šv. Jurgio globa, akivaizdi ir kaimynų tikėjimuose (žr. toliau). Dar **1638 m.** (kai Tysui buvo maždaug 33-eji) toje pačioje Jurgensburgo bažnyčioje (dėl vagystės iš jos ir išsirutuliojo Tyso byla) „per šv. Jurgį atsiradę du ar trys žmonės, kurie sviedę ant altoriaus keletą šilingų ir porą gabaliukų vaško.“³⁴⁹ Žinia įdomi, tačiau nedaug tesakanti, jei ne viena lietuvių sakmė iš Baisogalos valsčiaus: „Seniau žmonės švento Jurgio vi[gi]lijoj turėdavo nešti bažnyčion dovanų. <...> Viename sodžiuje gyveno seniukas, kuris turėjo margą karvę. Vienais metais jis sumanė nenešti bažnyčion dovanų ir, pasiėmęs kirvį, išėjo miškan. Ten jis išgirdo, kad šventas Jurgis liepia vilkui papiauti jo margą karvę.“ Vėliau vilkas, apsimetęs pavėžėti prašančia labai gražia šluba mergaite, sudraskęs ir patį seniuką.³⁵⁰ Jei alternatyva tokia, Jurgensburgo valstiečių poelgis buvo visai (mito)logiškas.³⁵¹

Vilką Latvijoje prižiūrėjęs ir Janis (*Jānis*), Janytis (*Jānīts*) – sena „saulėgrīžinė“ latvių (ir ne tik) dievybė, krikščionybės įtakoje susieta su šv. Jonu Krikštytoju (vasaros saulėgrīža) ir šv. Jonu Apaštalu (žiemos saulėgrīža).³⁵² Žinant vilkolakių virsmų ryšį su saulėgrīžomis, tai nestebina, tačiau latvių tautosaka Janį ir vilkus sieja tik Joninių kontekste, o ir tokios medžiagos nėra daug. Kaip rodo latvių užkalbėjimas nuo vilko užpuolimo, yra pagrindo kalbėti ir apie šv. Petrą: „Miško šunie [*Meža šuns*], lai užsirakina tavo gerklė ir burna kaip Petro užraktas [*Pēterā atslēga*]!“³⁵³ Svarstyti ir šv. Mikalojaus kandidatūra. **1894 m.** užrašytoje sakmėje vienas bernas Mykolinių (≈ rudens lygiadienio) rytą užėjęs miško progumą, pilną vilkų. Staiga miškas nuaidėjęs šlovinančia giesme ir vilkai sustoję ratu, o jų viduryje radęsis kažin koks vyras. Bernas jau buvo besprunkas, bet vyras sušukęs: „Neik šalin, doras žmogau, palūkėk, stok eilėn su vilkais! Nieko blogo tau nenutiks. Pažiūrėk, ką darysime. Ir jei tau bus Dievo skirta tą patį skanauti, ką mes dabar skanausime, tai ir tau teks dalis.“ Ir vyras pradėjo dalyti vilkams Dievo duoną (*Dieva maizi*).³⁵⁴

Tačiau paties Dievo rūpestis savo šunimis latvių tautosakoje aiškiai ryškiausias. Ir Tysas sakė – „esmi *Dievo* šuo“. Ne šv. Jurgio, ne Petro, ne Mykolo ar Janio-Janyčio.

Tipologinės paralelės

1556–1557 m., Livonijos vilkolakiams tik pradėjus skverbtis į Europos inteligentijos sąmonę, vokiečių batsiuovys ir meisterzingeris Hansas Sachsas sueiliavo tautosakinę pasakėčią (*Schwanck*) pavadinimu „Velnias sutvėrė ožką“ (*Der Teufel hat die Gaiß erschaffen*).³⁵⁵ Pasakėčia pradedama tuo, kad visų kūrinių Viešpats (*Herr all Creatur*) pasirinkęs sau vilką (*Wolff*) už medžioklinį šunį

³⁴⁹ BRMŠ III: 672, 673 (Kuoknesės apskrities vizitacijos protokolas).

³⁵⁰ Elisonas 1930: 141–142, Nr. 9; plg. LTs IV: 580, Nr. 602, 773.

³⁵¹ Šv. Jurgio ir vilkų ryšį patvirtinančios latvių tautosakos yra: LPT XIII: 324 (Nr. 16); XV: 478; LTT II: 744 (Nr. 12060), 751 (Nr. 12167); IV: 1994 (Nr. 33023); LTD I: 203 (Nr. 1404¹); III: 320 (Nr. 9517); LtvM 1994: 188–189, 228.

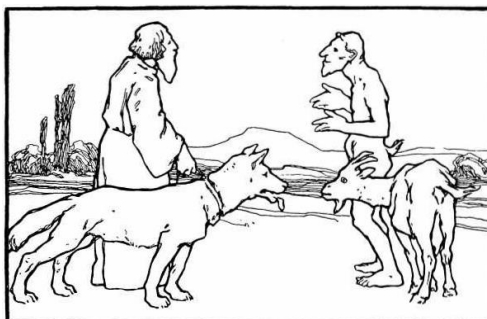
³⁵² Šmits 1924: 91; Šmitas 2004: 136–137; Razauskas 2002: *passim*.

³⁵³ Prieiga internetu: <http://pase.garamantas.lv/lv/unit/1356800> (Nr. 438); Vaitkevičienė 2008: 485, Nr. 1148.

³⁵⁴ LPT IX: 437–438; LTTP VII: 932. Plg. vilkiškas javų skalses kaip Dievo duoną, Dievo pyragėlio grūdėlius (4.3).

³⁵⁵ Pasakėčios gale (Sachs 1558: 500°) nurodoma 1557 m. rugsėjo 24 d. (*Anno Salutis. M.D.L.VII. Am XXIII. Tag Septembris*), nors folkloristai ją datuoja 1556 m. (Bolte & Polívka 1918: 199; Uther 2013: 296). Vok. *die Ziege* ‘ožka’ tarmiškai *die Gaiß* vadinta Reino Frankonijoje ≈ centrinėje Vokietijoje, žr.: <https://de.wikipedia.org/wiki/Hausziege>.

(für Jaghund).³⁵⁶ Prabėgus dvejiems su puse šimtmečio, prie šio tautosakinio motyvo grįžo broliai Grimai, antrame savo „Vaikų ir namų pasakų“ tome (1815 m.) publikavę sakmę „Viešpaties ir Velnio gyvuliai“ (*Des Herrn und des Teufels Gethier*). Ji pradėdama taip: „Sukūrė Viešpats Dievas visus žvėris ir pasirinko vilkus sau už šunis“ (*Gott der Herr hatte alle Thiere erschaffen und sich die Wölfe zu seinen Hunden auserwählet*).³⁵⁷ 1909 m. brolių Grimų pasakų leidime tai dailiai įpavidalino (5 pav.) vokiečių iliustratorius Otto Ubbelohde.

5 pav. Dievo šuo (vilkas) ir Velnio ožka. Otto Ubbelohde, 1909 m.
Šaltinis: https://de.wikipedia.org/wiki/Des_Herrn_und_des_Teufels_Gethier.

Anot vienos solidžios 1941 m. vokiečių enciklopedijos, Kūrėjo medžiokliniais šunimis (*die Jagdhunde des Schöpfers*) vilkai buvę ir Šiaurės Amerikos algonkinų tikėjimuose, tačiau pasekus citavimus iki pirminio šaltinio, išaiškėja didelė išlyga. Enciklopedijoje remtasi 1907 m. tautosakos rinkiniu, kuris referavo 1868 m. veikalą, konkrečiai – jame pasakojamus algonkinų tvano mitus. 1868 m. veikalo autorius nurodo, kad pirmasis tokį tikėjimą 1634 m. užrašė jėzuitų misionierius Le Jeune. Kadangi pirminius šaltinius šiandien rasti netrunka, matome, kad 1868 m. minimus „vilkus, kuriuos jis [Kūrėjas] naudojo kaip šunis“ (*wolves which he [Messou] used as dogs*) tėvas Le Jeune iš tiesų įvardijo kaip „elninius vilkus“ (*loups cerviers*), t.y. kaip... lūšis (iš lo. *lupus cervarius*).³⁵⁸ Žymi šunų mitologijos tyrėja Maria Leach yra pastebėjusi, kad „Dievo šunimi“ daugelyje mitologijų įvardijamas *bet koks* gyvūnas, esantis Dievo pašonėje.³⁵⁹ Vilkas, kaip šuns protėvis ir provaizdis, šiam vaidmeniui, žinoma, tinka labiausiai, tačiau mitologiniai vaizdiniai yra takūs iš prigimties, todėl ir lūšys kaip šunys neturėtų nustebinti.³⁶⁰ Juolab, kad ir patys latviai Dievo šunimis vadino ne tik vilkus, bet ir šermuonėlius.³⁶¹ Nors pastarasis vaizdinys nebuvo liaudies plėtotas.

Kaip gali būti keblu įvardyti tai, kokios rūšies šuo stovi Dievo pašonėje, taip kartais sunku vienareikšmiškai nuspręsti ir dėl paties Dievo hierarchinio laipsnio. Pvz., „visatėvis“ (*Alfödr*) Odinas – Dievas ar dievybė? Jei Dievas, tai garsieji jo vilkai Geris ir Frekis yra Dievo šunys. Tačiau

³⁵⁶ Sachs 1558: 499^v (*Nach dem der Herr all Creatur / Auff erd beschuff gar rain und pur / Die Wolff er im erwelen kund / Und het sie bey im für Jaghund*).

³⁵⁷ Grimm 1815: 288, Nr. 62; vertimas iš Grimai 2000: 40.

³⁵⁸ Peuckert 1941a: 743n425; Dähnhardt 1907: 86; Brinton 1868: 209; Jeune 1635: 44 (*loups cerviers dont il se servoit au lieu de chiens*). Sakmė užrašyta iš montanjų – algonkinų tautų grupei priklausančių šiaurės rytų Kanados autochtonų.

³⁵⁹ Leach 1961: 16, 10–30. Plg. spėjimą (Roscher 1896: 16), kad panteros buvo Dioniso šunys (*Hunden des Dionysos*).

³⁶⁰ Įdomumo dėlei prisiminkime 1590 m. žinią (Wunderer 1812: 189), kad latviai pasiverčia vilkais ir katėmis (*sich in Wölff und katzen transmutteren*); kaip jau pastebėta (Sinkevičius 2003), katės čia gali būti interpretuojamos kaip lūšys.

³⁶¹ LTTP VII: 931, Nr. 6; LTT III: 1319, Nr. 21734 (*vilks un sermulniš bijuši Dieva suni*).

to paties juk nepasakysime apie likimo deivių normų šunis (taipgi vilkus).³⁶² Taip ir senovės romėnų karo dievas Marsas nėra „visatėvis“, tad galbūt ir jo vilkus (Marso žvėris *par excellence*) labiau tiktų vadinti dievybės šunimis?³⁶³ Ir pan. Išties problematiška ši nomenklatūra tampa tuomet, kai Dievo ar dievybių vietą pradeda užimti krikščionybės šventieji (plg. latvių tikėjimus). Neabejotina, kad susiduriame su vis to paties „Dievo šunų“ vaizdinio tąsa ir kismais, tik vėliau neretai Dievas savo šunų jau nelaiko pašonėje ir perleidžia juos valdyti žemesnio rango dievybei (šventajam), pats nuo žemiškų reikalų nusitolindamas į savo aukštybes (*Deus otiosus*).

Kaip antai vienoje kontaminuotoje rumunų sakmėje, kur Dievas vaikščiojo su šv. Petru ir pamatė vilką lipdantį Velnią. Velnias pamėgino savo dar bedvasį lipdinį užsiundyti, tačiau vilkas nė krust. Dievas tuojau jam atsakęs tuo pačiu, tik jau sėkmingai, ir Velnias vos spėjęs išokti į vandenį (ir slapstosi nuo vilko balose ir pelkėse ligi šiol, įterpia pasakotojas). Kai Dievas su šv. Petru išsijuokė, Dievas tarė šventajam: „Atiduodu šiuos vilkus tavo globon“. Šv. Petras labai išsigando, bet Dievas jį suramino: „Niekados nebijok, Petrai, jie tavęs neskriaus, priešingai, – seks tave ir klausys tavo nurodymų kaip draugiški šunys.“ Ir nuo to laiko kartą per metus kiekvieną žiemą visi vilkai susirenka nurodytoje vietoje, kur šv. Petras ateina nešinas didele knyga, kurioje surašyti žmonių, pasidavusių Velniui, vardai, ir skiria savo vilkams, kuriam kurį reikės sudraskyti.³⁶⁴ Plg. Šilutės rajone užrašytą sakmę, kurioje vienas žmogus žiemą vedė parduoti karvę ir eidamas per girią pamatė prie ugnies sėdintį senelį, kuris jį pakvietęs prisėsti taip pat pailsėti, ir klausęs, už kiek savo karvę parduotų. „O vilkų buvo, sako, apspitę pakrašty! Na, tai paskui jis užmigęs, apšilęs, apsnūdęs prie ugnies. Atsibunda – nei tos karvikės, nei to žmogaus, nei tų vilkų. Oda nusiausta, pinigų ant odos padėta tiek, kiek jis prašė. Ir tai yra visa tiesa.“ Kitoje, Kaliningrado srities sakmėje dvi merginos paklydo girioje ir „pamatė tokiam krūmų tankumyne ugnį degant. Jiedvi artinos ir išvydo žmogų prie ugnies, o daugybė vilkų apgulę apie ugnį šildėsi. Jiedvi labai persigando, bet tas žmogus liepė artyn eiti ir nebijotis – tie vilkai nieko nedarysį. Jiedvi ėjo artyn, apšildžiusios papasakojo, iš kur esančios ir kur ėjusios. Tai liepęs tas žmogus vienam vilkui jiedvi parvesti.“ Šilutės krašto sakmėje tai tiesiog vilkų šeimininkas, Kaliningrado krašto sakmėje – šv. Jurgis.³⁶⁵

Tikėjimų, kad vilkai yra šv. Jurgio šunys, yra toks apstas, kad jo užtektų atskirai studijai. Dar XVII a. pab. (Tyso bylos metu) Mažosios Lietuvos papročius rinkęs Matas Pretorijus paliudijo, jog tenykštis valstietis kreipiasi į šv. Gurgį/Jurgį [*den Szwents Gurgis, i. e. S. Georgen*], „kad jo gyvuliams būtų maloningas ir neužpultų jų su savo medžiokliniais šunimis [*Jagt-und Wind-*

³⁶² Skaldų poezijoje vartojami keli vilkų keningai (Hallberg 1986: 221; Bek-Pedersen 2011: 24–25): ‘Vidriro šunys’ (*Viðris grey*) ir likimo deivių ‘normų šunys’ (*grey norma*). Vidriras (*Viðrir*) – vienas iš daugelio Odino (*Óðinn*) vardų. Eiliuotos Hanso Sachso pasakėčios vilkus kaip medžioklinius Dievo šunis Jacobas Grimmas siejo būtent su šiais bent puse tūkstančio metų senesniais „Vidriro šunimis“ (Grimm 1844: 634).

³⁶³ Wiseman 1995: 65, 189n6 (su vilkais Marsas vaizduotas dar 217 m. pr. Kr.).

³⁶⁴ Gaster 1915: 80–81.

³⁶⁵ ŽG: 31, Nr. 26, 89 („Žmogus pardavė karvę vilkų šeimininkui“); LD: 274–275, 319 („Jurgis – žvėrių karalius“).

Hunden], kuriais jie laiko meškas, vilkus ir lapas [*Bären, Wölffe und Füchse*]“. ³⁶⁶ Šv. Jurgio šunimis (*pūha Jūri kuśikad*) vilkai vadinti estų tautosakoje ³⁶⁷, šv. Jurgio kurtais – lietuvių tikėjimuose. ³⁶⁸ Taip pat ir pas slavus, bent nuo XVII a. ³⁶⁹ Ir taip daug kur nuo seno.

Tačiau reikia pasakyti, kad į dangaus tolybes atsitraukęs ir savo šunis sau pavaldiems šventiesiems perleidęs Dievas yra ne visoje tautosakoje. Net ir tose sakmėse, kuriose vilkų šeimininkas neįvardijamas jokių konkrečiu šventuoju (kaip, pvz., minėtoje Šilutės krašto sakmėje), teisę implikuoti po svieta tebevaikščiojanti *Dievą* senelį (savarankišką tautosakos vaizdinį) turime. Taip pat reikia pasakyti, kad beveik niekada nebūna taip, kad vienoje užrašytoje sakmėje ar tikėjime būtų aktualizuoti visi konkretaus vaizdinių komplekso dėmenys. Visuma pasimato tik „klojant“ tikėjimus vieną ant kito. Paskiruose tautosakos vienetuose vilkai gali būti įvardijami ir konkrečiai kaip Dievo (dievybės, šventojo) *šunys*, ir kaip tiesiog priklausantys jam, pateikėjui savaime suprantamą jų šuniškumą nutylint. Todėl amplifikuodami vilkų kaip Dievo šunų vaizdinį, neišvengiamai turime remtis ir tautosaka, kalbančia tiesiog apie vilkų ir Dievo santykius.

Tokia ir ši Žagarės valsčiuje 1938 m. užrašyta sakmė: vienas žmogus Kūčių vakarą išėjęs miškan, kur „subėgo daugybė vilkų, sustojo aikštėje ir, pakėlę galvas aukštyn, pradėjo kaukti. Ir pradėjo kruopelėmis snigti, tykiai, tykiai, o vilkai kad pradės laižyti! Kad laižo, kad laižo. <...> Palaižė ir jis kelias kruopeles, kurios nukrito jam ant pirštinės. Bet kad gardumas tų sniego kruopelių, tai nė kokie valgiai nėra taip skanūs. Kai jau vilkai išsiskirstė, žmogus, išlipęs iš medžio, parėjo namo. Bet visas tas Kalėdų dienas nieko nenorėjo vagyti – buvo sotus. Rodėsi, kad Dievas žino [labai sočiai] pavalgęs būtų.“ ³⁷⁰ Sakmė primena per Mykolines su vilkais Dievo duoną valgiusį latvį ir jos užrašymo vieta (Latvijos pasienis) gali kelti įtarimų dėl vaizdinio tarptautiškumo, tačiau tokias iliuzijas greitai išsklaido armėnų tautosaka, konkrečiau – XIX a. pab. armėnų tikėjimai apie vilkolakes moteris. Tikėta, kad jomis moterys tampa nubaustos Dievo, jo priverstos suvalgyti iš dangaus krintančio, į krušą panašaus vilkų valgio (*hagelähnliches Wolfsspeise*). Vos jo suvalgius, iš dangaus (!) ant moters užkrenta vilkkailis (*Wolfsfell*) ir ji virsta vilkolakiu. Jei per septynerius metus jos kailio (kurį ji vilki naktį, o dieną slepia) niekas nesudegina, šis savaime grįžta į dangų. ³⁷¹

Vilkų kaip Dievo šunų vaizdinio daugiau amplifikuoti nebūtina. Iš apžvelgtų pavyzdžių jau

³⁶⁶ DPr III: 502, 504 (tekstas), 503, 505 (vertimas), 729n17, 730n19 (kontekstas).

³⁶⁷ Wiedemann 1876: 449.

³⁶⁸ Liškiavoje tikėta, kad „šv. Jurgio kurtai yra vilkai: ką Jurgis paskiria vilkui, tai tą vilkas ir ima“ (Balys 1993: 166, Nr. 49). Priekulėje šv. Jurgį „per vilkų valdoną laikę“ (Bezenberger 1882: 80; VRLP: 515). Su giedančiais latvių „Dievo šunimis“ plg. šį lietuvių tikėjimą: „Kitą kartą vilkai giedodavę švento Jurgio giesmę. Teip gražiai, teip gražiai! Tie seniai driūtai, tie jaunikliai, vaikai – laibai, tai kad būdavę gražu!“ (ŠLP: 76, Nr. 55; Balys 2002: 171, Nr. 3088); Vilkolakių kontekste plg. sakmę, kurioje raganai pavertus vyrą vilkolakiu, atėjęs prie jo šlubas vilkas ir taręs: „Ten ant kalno yra šv. Jurgis. Jis paskyrė, ką man pjaut.“ (Balys 2003: 196–197, Nr. 201). Žr. Vėlius 1987: 105. XVI a. Lietuvoje (Strykowski 1582: 157–158; BRMS II: 513) analogišką vaidmenį vaidino dievas Ganiklis (*Goniglis Dziewos*).

³⁶⁹ SF: 82 (Nr. 110, 113), 346, 462 (Nr. 656).

³⁷⁰ ŽG: 40, Nr. 48, 91; plg. SV: 38.

³⁷¹ Abeghian 1899: 117. Grįžome prie vilkolakių. Ar armėnės vilkolakės buvo Dievo šunys (kalės)? Palikime klausimą atvirą. Apie kokias nors jų geradarystes (kaip Tyso vilkolakių atveju), sprendžiant iš armėnų tautosakos (nors patikrinti studijoje referuojamo 1897 m. tautosakos rinkinio šiuosyk galimybės nebuvo), kalbos visgi nėra – anaipol.

turėtų būti akivaizdu, kad ir čia Tysas kalbėjo tradicijos žodžiais, net jei ir savaip juos pritaikė. Tačiau dėl vilkų priklausomybės ne tik aukščiausiajam Dievui, bet ir jo šventiesiems, arba suvis nekrikščioniškam Dievui/dievybei (įskaitant ikikrikščionišką Dievą ir Velnią), dar dera tarti keletą žodžių. Dėl itin gausaus ir plataus šių archajiškų vaizdinių paplitimo tyrinėtojų buvo įvesta speciali sąvoka – „Vilkų valdovas (piemuo)“. Suskaičiuota, kad jo vietą įvairių tautų tikėjimuose užima bent 35 skirtingi šventieji, nors aiškų ir pastovų vaidmenį vaidina nedaugelis. Hierarchinė seka tokia: Dievas, Dievo motina, Jėzus, Šventoji Dvasia, šv. Jurgis, visi kiti šventieji. Mažiau arba visai krikščionybės nepaveiktuose variantuose vilkų valdovas dažniausiai esti senelis, galintis virsti vilku (baltu, pilku, luošu). Taip pat miškinis, miško dvasia (slavų), Dievo vilkmo tė (bulgarų), mažas berniukas raudonais drabužiais (estų). Ir pan.³⁷²

* * *

Kas visgi buvo Tyso vilkolakių Dievas? **1636 m.** Paulius Einhornas rašė, kad latviai iki šiol vadina vilką Miško vyru, arba Miško dievu (*Meschadews*). Tą kartoja ir XVIII a. žodynai.³⁷³ Kadangi 1) 1636 m. Livonijoje vilkolakių tikrai netrūko ir 2) pagal mitinę logiką vilkų valdovas ir pats gali virsti vilku, galime spėti, kad šis Miško dievas galėjo būti vienas iš vilkų-vilkolakių Dievo-valdovo pavidalų.³⁷⁴ Prisiminkime, kad ir **1610 m.** de Lancre'o klausinėjamas Grenieras sakė vilku bėgiojęs Miško pono (*Monsieur de la Forest*), medžiojusio raganius ir raganas, įsakymu.³⁷⁵ Nuo Pono iki Dievo – vienas žingsnis (žr. 4.4), tačiau vengdami bet kokio „pritempimo“, konstatuosime tik tai, kad erdvės tolesniam tyrimui daug. Kokio Dievo šunys buvo Tyso vilkolakiai, kol kas lieka neaišku. Nejaugi to paties, kaip ir vilkolakius kankinusių, deginusių, o vėliau rykštėmis pliekusių Inkviziciją įkūrę kiti „Dievo šunys“ – dominikonai (*Domini canes*)? Apie rykštes Tysas irgi kalbėjo.

4.6.3 Vilkai – Deivės šunys

Vietiniai tikėjimai

Anapus Tyso bylos, vilkų valdovo vietoje galime matyti ir Dievą-moterį – Deivę. Vienoje latvių liaudies dainoje vilkai pavadinami Miško motės (*Meža māte*) šunimis: „Joninių naktį, broleliai, / Nejokit naktigonėn: / Miško motė šunis šaukia, / Pjudys jūsų žirgelius.“³⁷⁶ Jei vilkai yra

³⁷² Mencej 2005: 243, 259–267; Peuckert 1941b. Dėl mažo berniuko kaip vieno iš estiško vilkų valdovo variantų plg. 3.2.1 aptartą 1557 m. žinią apie Livonijos vilkolakį, kuriam tuoj po Kalėdų pasirodydavęs mažas berniukas (*parvam speciem pueri*) ir įsakydavęs virsti vilku (Melanthon 1854: 552, Lectio CXXXI).

³⁷³ Einhorn 1636: E1^v (*der Wolff mit unter die Buschgötter gerechnet werde, denn also wird er noch heute von den Unteutschen, Meschawirs und Meschadews geheissen*); Lange 1772: 288 (*mefcha deews, so nennen sie noch wol den Wolf*); Lange 1773: 193 (*mefcha wihrs-Deews, waren vormals Namen, womit sie den Wolf beehreten*); Stender 1783: 266 (*Mescha Deews Waldgott, mehsha wihrs Waldmann, unter diesen Ehrentitteln ward der Wolf abgöttisch verehret*), 270 (*Mescha tehws Waldgott*). *Mescha tehws* gali būti skaitomas kaip Miško dievas, ne tėvas, juolab kad ir šaltinis sako *Waldgott*, ne *Waldvater*, tačiau Miško tėvą (*Meža tėvs*) mini ir kelios latvių liaudies dainos (pvz., LTD I: 342, Nr. 2675).

³⁷⁴ Tokia išvada jau buvo daryta (Johansons 1974: 155).

³⁷⁵ Lancre 1612: 315; Lancre 1613: 313.

³⁷⁶ LTD XI: 82–83, Nr. 32508 (*Jāņu nakti, bāleliņi, / Nejājiet pieguļā: / Meža māte suņus sauca, / Rīdīs jūsu kumeliņus*); vertimas iš Šmitas 2004: 162.

Miško motės šunys **XX a.** dainų rinkinyje, tokie patys jie turėjo būti ir **1627 m.**, kuomet Paulius Einhornas rašė: „Šauliai ir medžiotojai, eidami į mišką, kreipiasi į *Mheschemate* – Miškų motiną, arba deivę [*Mutter oder Göttin der Wälder*], prašydami laimės sugauti arba nušauti žvėrį.“³⁷⁷ Dainose Miško motė pavadinama ir Vilkų mote, kaip antai 4.6.2 jau minėtos dainos variacijose (vietoje Dievo šuns): „Naktigoniai, broleliai, / Ar visi žirgeliai? / Aš regėjau Vilkų motę [*Vilku māti*] / Žirgo koją valkiojant.“³⁷⁸

Tipologinės paralelės

XVII a. pr. latvių medžiotųjų melsta Miško motė (XIX–XX a. dainose vadinta ir Vilkų mote) labai panėši į lietuvių deivę Medeina-Žvorūną, dviejuose nepriklausomuose XIII a. vid. šaltiniuose minima šalia kitų valstybinių dievų. Anot Ipatijaus metraščio, **1252 m.** „Mindaugas pasiuntė pasiuntinius pas popiežių ir priėmė krikštą. Jo krikštas buvo apgaulingas; savo dievams slapta aukojo: visų pirma Nunadiuviui ir Teliaveliui ir Diviriksui, Zuikių dievui ir Medeinai [*Меидеиноу*].“³⁷⁹ Jono Malalos kronikos pagrindu **1262 m.** sukurtame Chronografe pateikta taip vadinama Sovijaus saktė, kurioje rašoma, kad „ši paklydimą Sovijus įvedė į juos, kad aukotų nelabiems dievams: Andajui ir Perkūnui, kitaip tariant, griautiniui, ir Žvorūnai [*Жворунѣ*], kitaip tariant, kalei, ir Teliaveliui, kalviui <...>“.³⁸⁰ Kad abu šaltiniai kalba apie vieną ir tą pačią dievybę, tyrėjų sutarta jau seniai. Į lietuvių Medeinos-Žvorūnos/Žvėrūnos ir latvių Miško motės panašumą dėmesys taip pat jau buvo atkreiptas.³⁸¹

Atkreipdamas dėmesį į tai, kad „nė vieno iš Mindaugo garbintų dievų vardas neišliko iki ankstyvųjų Naujųjų laikų, išskyrus Medeinos“, Vytautas Ališauskas ją palygina su senovės indų *Araṇyānī* ‘Miško ponia’ ir senovės graikų *Πότνια Θηρῶν* ‘Žvėrių Pačia (valdovė)’.³⁸² Gali būti ir išties panašu, kad tiek lietuvių Medeina (Žvėrūna), tiek latvių Miško (Vilkų) motė, kaip tólimos archajiškos Žvėrių pramotės vaikaitės, savo šunis-vilkus buvo prisijaukinusios nepalyginamai seniau, nei 1691 m. Tyso minimas gana krikščioniškas Dievas.

Nepamirštinas ir mitologijos „luomiškumas“: XIII a. karių tikėjimai ≠ XVII a. valstiečių tikėjimams. XIII a. (arba suvis senovės) karys-medžiotojas kaip Deivės šuo veikė ir mąstė kitaip, nei XVII a. Dievo šuo valstietis, susirūpinęs derliaus skalsa, o medžioti gal neturėjęs nė teisės. Tačiau ne medžioklė mums šiame darbe ir rūpėjo, o kas rūpėjo, tam dedame tašką; kabliataškį.

³⁷⁷ Einhorn 1627: 3–4; vertimas iš BRMŠ III: 592; Paliudya ir XVIII a.: FhLSJ I: 479 (*Matrem Sylvaram*, 1736 m.); Lange 1772: 567 (*Waldgöttin, mefcha mahte*); Stender 1783: 265 (*Mescha mahte, Waldgöttin*) = Stender 1789: 151.

³⁷⁸ LTD X: 121, Nr. 30166; variacijos: <http://dainuskapis.lv/daina/30166-0-Dazadas-piegulnieku-dziesmas>.

³⁷⁹ BRMŠ I: 260 (tekstas), 261 (vertimas). Medeina (kaip miškų „dievas“ Modeina) užfiksuota ir XVI a. pab.: *Modeina & Ragaina sylvestres sunt dii* (Lasicius 1615: 47 = Ališauskas 2012: 110, 141). Reikia nepamiršti, kad lie. *mėdis, mēdė, mēdžias* seniau reiškė patį ‘mišką’, taigi Medeina iš esmės ir buvo Miško motė, arba Medžiotija.

³⁸⁰ Lemeškin 2009: 296–298; plg. BRMŠ I: 266. Taip pat žr. Greimas 2005 [1991]: 535–548, ypač 540–542 (Medeina kaip Miško Ponia), 544 (Žvėrūna kaip žvėrių valdovė medžioklinės kurtės pavidalu), 545 (Žvėrūnos ir Medeinos gretinimas su šv. Jurgiu ir jo kurtais vilkais), 546 (vilkolakystė kaip virtimas į Žvėrūnos kurtą).

³⁸¹ Vaitkevičiai 2001: 325; Vaitkevičius 2003: 21.

³⁸² Ališauskas 2012: 69, 70. Plg. Duni 2015: 135 (Žvėrių valdovės figūra XVI a. itališkų vilkolakysčių kontekste).

IŠVADOS

Sutelkus ir išanalizavus kritinę XVI–XVIII a. istorinių šaltinių ir XIX–XX a. tautosakos masę, ir įvertinus 1691 m. Tyso pareiškimus jos šviesoje, paaiškėjo, kad:

1) Absoliučiai visi Tyso liudijimo dėmenys turi atliepus vietinėje tradicijoje ir neįprastà yra tik būtent tokia tų dėmenų kombinacija; kalbėti apie anomališkumą vietinės tradicijos rėmuose galima tik menkai susipažinus su pirminiais šaltiniais ir neišmanant tautosakos (tai, deja, dažnas atvejis); kalbėti apie anomališkumą europiniame kontekste galima pagrįsčiau, nors reviduoti reikėtų ir tai, ką jau šiek tiek ir padarėme, bet išsami revizija išeina už šio darbo ribų;

2) Tyso pareiškimai turi labai daug atliepų kaimyninėse ir tolimesnėse tradicijose; kai kurie Tyso žodžiai galėjo nuskambėti ir daugeliu kitų kalbų, jei tik identiškų arba panašių mitinių vaizdinių sėklos būtų sudygę ir kitų tradicijų dirvose, aktualizuotos kitų teisiųjų vilkolakių lūpose;

3) Tyso bylos tyrime ligšiol nepanaudotų pirminių šaltinių yra daugiau, nei nutuokiama; ši realizacija kaip leitmotyvas suskambėdavo viso darbo metu; todėl reikia toliau ir be atvangos ieškoti naujų istorinių šaltinių bei naujų atliepų tautosakoje (kuri yra bekrastis vandenynas);

4) Tyso bylos tyrimas yra tarsi lakmuso popierėlis, parodantis bendrą archyvinių tyrimų situaciją: latvių įdirbis raganų ir vilkolakių teismų atžvilgiu yra įstrigęs tarpukaryje; kad į mokslinę apyvartą dar neįvestos Tyso bylai *be galo* aktuališos medžiagos yra, rodo 1939–1941 m. Karlio Straubergo darbai (rašyti latvių kalba, taigi plačiau neskaityti); surasti, kuriame archyve dulka šie dar nepublikuoti (tik referuoti) protokolai – taip pat didelis darbas, bet ir esminis;

5) Estiškų paralelių yra daugiau, nei tikėtasi, ir Livonijos skyrimas į baltiškąją ir finougriškąją pasiteisino tik kalbos barjero prasme, t.y. iš esmės ir buvo tik pasiteisinimas; gaila, kad analizuojant estišką medžiagą darbe teko remtis tik antriniais šaltiniais (daugiausia vokiškais); norint pasistūmėti ir čia, būtina užmegzti ryšius su estų tyrėjais;

6) Reikia tikrinti viską, visas citatas sekti iki pirminio šaltinio, antraip geriau išvis patylėti, jei rūpi ir tiesa, ne vien rašymo džiaugsmas, nes iš to džiaugsmo Tyso recepcija – Gordijaus mazgas.

* * *

Apibendrinant norisi pasakyti, kad pats metas imtis Tyso bylos iš esmės ir šis darbas – pirmasis žingsnis toliñk. Būtina toliau tęsti pirminių šaltinių paiešką ir sistemimą (iš esmės kurti duombazę), sutelkti ir deramai įvertinti beveik šimtmetį besitęsiančią daugiakalbę Tyso bylos recepciją, pažvelgti į Tyso bylą įvairesniais kampais, ne tik per mitologinę prizmę. Pvz., akivaizdus ir socialinis Tyso bylos (*visų* Livonijos vilkolakių bylų) matmuo,³⁸³ vaisių žada kraštovaizdžio (toponimikos) „skaitymas“.³⁸⁴ Darbo, kur bepasisukus – per akis, jei tik magą. Tad duokdie magėti.

³⁸³ Ginzburg & Lincoln 2020: 88–108, 235–251.

³⁸⁴ Vaitkevičius 2012: *passim*.

BIBLIOGRAFIJA

Istoriniai šaltiniai

1. **ALSJ** = *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu [Annuae litterae Societatis Jesu] über ihre Wirksamkeit in Rīga und Dorpat 1583–1614*. Lateinischer Text mit deutscher Übersetzung von Eduard Kurtz. Rīga: Gulbis, 1925. Prieiga internetu: <http://hdl.handle.net/10062/46224>.
2. **Becker 1700** = Becker, Hermann. *Livonia. Livonorum veterum naturam, rempublicam, atque ritus exponet*. Wittenberg: Schulzius, 1700. Prieiga internetu: <http://digital.slub-dresden.de/id338850481>.
3. **Bodin 1580** = Bodin, I[ean]. *De la démonomanie des sorciers*. Paris: Du Puys, 1580. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/delademonomanied00bodi>.
4. **Bräuner 1737** = Bräuner, Johann Jacob. *Physicalisch- und Historisch-Erörterte Curiositäten*. Frankfurt: Jung, 1737. Prieiga internetu: <https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/image/1243092599/>.
5. **BRMR** = *Baltų religijos ir mitologijos relikvai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): šaltinių rinkinys*. Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2016. Prieiga internetu: <http://tautosmenta.lt/vytautas-alisauskas/>.
6. **BRMŠ I–IV** = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, I–IV*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996–2005. [I: *Nuo seniausių laikų iki XV a. pab.*; II: *XVI a.*; III: *XVII a.*; IV: *XVIII a.*] Prieiga internetu: <http://tautosmenta.lt/norbertas-velius/>.
7. **Bruiningk 1924** = Von Bruiningk, Hermann. Der Werwolf in Livland und das letzte im Wendenschen Landgericht und Dörpischen Hofgericht i. J. 1692 deshalb stattgehabte Strafverfahren. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, 22/3, 1924, 203–220. → Priedai
8. **Burton 1624** = Iunior, Democritus [Burton, Robert]. *The Anatomy of Melancholy: What It Is. With All the Kindes, Causes, Symptomes, Prognosticks, and Several Cures of It*. The second edition, corrected and augmented by the author. Oxford: Lichfield & Short, 1624. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/2319035R.nlm.nih.gov>.
9. **Camden 1587** = Camden, William. *Britannia, sive Florentissimorum regnorum, Angliæ, Scotiæ, Hiberniæ, et insularum adiacentium ex intima antiquitate chorographica descriptio*. Nunc denuo recognita, & plurimis locis adaucta. London: Radulph Newbery, 1587. Prieiga internetu: https://books.google.lt/books?id=uR_7UP8mVrYC&lpg.
10. **Clavis 1680** = *Clavis Germanico-Lithvana: rankraštiniis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, I–IV*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla [leidybos institutas], 1995–1997. Prieiga internetu: <http://elibrary.mab.lt/handle/1/8980>. [Rankraščio paginacija neištisinė, cituojant nurodomas ir faksimilinio leidinio tomo numeris: i (1–626), ii (627–1126), iii (1–573), iv (574–1184).]
11. **DPr III** = Pretorijus, Matas. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [Deliciae Prussicæ oder Preussische Schaubühne]*, III [IV–VI knygos]. Parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su M. Girdzijauskaite, S. Drevello, J. Kiliumi, M. Čiurinsku. Vilnius: LII leidykla, 2006.

12. **Einhorn 1627** = Einhorn, Paulus. *Wiederlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens*. Rīga: Rittaw/Schröder, 1627. Prieiga internetu: <http://hdl.handle.net/10062/18456>.
13. **Einhorn 1636** = Einhorn, Paulus. *Reformatio Gentis Letticæ in Ducatu Curlandiæ*. Rīga: Schröder, 1636. Prieiga internetu: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/18455>.
14. **Einhorn 1649** = Einhorn, Paulus. *Historia Lettica, Das ist Beschreibung der Lettischen Nation*. Dorpat: Vogel, 1649. Prieiga internetu: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/18454>.
15. **Elgers 1683** = *Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum*. Vilna: Typis Academicis Soc[ietatis] Iesu, 1683. Prieiga internetu: <https://dom.lndb.lv/data/obj/634786.html>.
16. **Fabricius 1795** = Dionysii Fabricii præpositi pontificii Felinensis *Livonicæ historiæ compendiosa series*, in quatuor digesta partes ab anno 1158 usque ad annum 1610. Curante Gustavo Bergmann. Editio secunda auctior et emendatior. [s.l.:] Stanno Ruiensi, 1795. Prieiga internetu: <http://hdl.handle.net/10062/27398>.
17. **FhLSJ I–II** = *Fontes historiae Latviae Societatis Jesu / Latvijas vēstures avoti Jezuitu ordeņa arhivos*, I–II. Sakārtojis J[ozefs] Kleijntjenss. Rīga: Latvijas vēstures institūts / Latvju grāmata, 1940–1941. Prieiga internetu: <https://dom.lndb.lv/data/obj/413938> (I); <https://dom.lndb.lv/data/obj/413548> (II).
18. **Franck 1753** = Franck, David. *Des Alt- und Neuen Mecklenburgs. Erstes Buch von Mecklenburgs Heydenthum und dessen noch übrigen Spuren*. Leipzig: Fritze, 1753. Prieiga internetu: <http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn746620403>.
19. **Froelichius 1643** = Froelichius, David. *Bibliotheca, seu Cynosura peregrinantium*. Ulm: Endter, 1643. Prieiga internetu: <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/structure/11787905>.
20. **George 2003** = George, A[ndrew] R. *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*, I. Oxford: Oxford University Press, 2003.
21. **Godelmannus 1591** = Godelmannus, Ioannes. *De magis, veneficis et lamiis*. Liber secundus. Frankfurt: Bassai, 1591. Prieiga internetu: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb00019259>.
22. **Grimmelshausen 1669** = Schleiſheim von Sulsfort, German [Von Grimmelshausen, Hans Jakob Christoffel]. *Continuatio des abentheurlichen Simplicissimi Oder Der Schluß desselben*. Mompelgart [Nürnberg]: Fillion, 1669. Prieiga internetu: <https://digital.blb-karlsruhe.de/id/63927>.
23. **Gubert 1649** = Gubert, Salomon. *Stratagema oeconomicum*. Rīga: Schröder, 1649. Prieiga internetu: <https://www.digar.ee/arhiv/en/books/15280>.
24. **Hasselblatt 1837** = Hasselblatt, Gustav. Ein Verhör in einem Hexenproceß. *Das Inland: eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curland's Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur*, 2, 1837, 777–781. Prieiga internetu: <http://hdl.handle.net/10062/11020>.
25. **Hauber 1742** = Hauber, Eberhard David. Curiose Erzählung von den Währ-Wölffen. *Bibliotheca, acta et scripta magica*, 29, 1742, 284–289. Prieiga internetu: <https://www.loc.gov/resource/rbc0001.2010pre13606v3>.

26. **Hennenberger 1595** = Hennenberger, Caspar. *Erclerung der preussischen grössern Landtaffel oder Mappen*. Königsberg: Osterberger, 1595. Prieiga internetu: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb10804504>.
27. **Henningus 1589** = Warhafftiger und bestendiger Bericht. Gestellet durch Salomonem Henningum Thuringum Vinariensem, Verordenten Churlendischen Kirchen Visitatorn in Lieffland, Anno 1587. Rostock: Augustin Ferber der Jüngere, 1589. Prieiga internetu: <http://hdl.handle.net/10062/30427>.
28. **Herodotas 1988** = Herodotas. *Istorija*. Iš sen. graikų k. vertė Jonas Dumčius. Vilnius: Mintis, 1988.
29. **Herodotus 2015** = *Herodoti Historiae, I: Libri I–IV*. Recognovit brevique adnotatione critica instruit Nigel G Wilson. Oxford: Oxford University Press, 2015.
30. **Hunnius 1895** = Hunnius, Friedrich. Ueber Hexenprocesse. *Baltische Monatsschrift*, 42, 1895, 46–56. Prieiga internetu: <http://hdl.handle.net/10062/18945>.
31. **Hupel 1795** = Hupel, August Wilhelm. *Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Ehistland*. Rīga: Hartknoch, 1795. Prieiga internetu: <http://digital.slub-dresden.de/id329493396>.
32. **Inland 1840** = Ein Hexenprozess. *Das Inland*, 22, 1840-05-29, 341–344. Prieiga internetu: <http://hdl.handle.net/10062/11023>.
33. **Jeune 1635** = Le Jeune, Paul. *Relation de ce qui s'est passé en la Nouvelle France, en l'année 1634*. Paris: Cramoisy, 1635. Prieiga internetu: https://archive.org/details/cihm_18834/.
34. **Jucewicz 1842** = Jucewicz, Ludwik Adam. *Wspomnienia Żmudzi*. Wilno: Glücksberg, 1842. Prieiga internetu: <https://polona.pl/item/10899810>.
35. **Jucewicz 1846** = [Jucewicz, Ludwik Adam.] *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*. Skreślona przez Ludwika z Pokiewia. Wilno: Rafałowicz, 1846. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/jucewicz-litwa-pod-wzgle-dem-starozytnych-zabytkow>.
36. **Kanold 1728** = Kanold, Johannes. Von denen berüchtigten Wahr-Wölffen und übrigen Zauberwesen in Curland. *Curieuser und nutzbarer Anmerckungen von Natur- und Kunst-Geschichten, Supplementum 3*. Budißin [Bautzen]: Richter, 1728, 52–87. Prieiga internetu: <https://books.google.lt/books?id=1m91AAAACAAJ&hl=lt&pg=PA52>.
37. **Kelch 1695** = Kelch, Christianus. *Liefländische Historia, oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth-, Lief- und Lettlandes*. Reval: Mehner, 1695. Prieiga internetu: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10691462-8>.
38. **Lancre 1612** = De Lancre, Pierre. *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et démons où il est amplement traité des sorciers & de la sorcellerie*. Paris: Iean Berjon, 1612. Prieiga internetu: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k84827t>.
39. **Lancre 1613** = De Lancre, Pierre. *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et demons. Ou il est amplement traicté des Sorciers, & de la Sorcellerie*. Reveu, corrigé & augmenté de plusieurs nouvelles observations, arrests, & autres choses notables. Paris: Nicolas Buon, 1613. Prieiga internetu: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1516397v>.

40. **Lancre 2006** = *On the Inconstancy of Witches*. Pierre de Lancre's *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et demons* (1612). Translated by Harriet Stone and Gerhild Scholz Williams. Tempe, AZ: ACMRS, BREPOLS, 2006. Prieiga internetu: <https://books.google.lt/books?id=6Lh9AAAAMAAJ&lpg=PR3&vq>.
41. **Lange 1772** = *Volständiges Lettisches Lexicon, samt angezeigten verschiedenen Provinzialdialekten in Lief- und Kurland*. [s.l.:] Schloß Ober-Pahlen, 1772. Prieiga internetu: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4427>.
42. **Lange 1773** = *Lettisch Deütscher Theil des volständigen Lettischen Lexici*. [s.l.:] Schloß Ober-Pahlen, 1773. Prieiga internetu: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4427>. [Antroji 1772 m. žodyno dalis, 1777 m. išleista kartu su pirmąja (išlaikant atskiras paginacijas): *Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon, nach den Hauptdialekten in Lief- und Curland*. Ausgefertigt von Jacob Lange. Mitau: Steffenhagen, 1777. Antrosios knygos gale yra bendra *Corrigenda*.]
43. **Lasicius 1615** = Michalonis Lituani *De moribus Tartarorum, Lituorum et Moschorum, Fragmina X. multiplici Historia referta & Iohan[nis] Lasicii Poloni De diis Samagitarum cæterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum. Item de religione Armenorum*. Et de initio Regiminis Stephani Batorij. Nunc primum per I. Iac. Grasserum, C. P. ex Manuscripto Authentico edita. Basel: Waldkirchius, 1615, 42–58. Prieiga internetu: <http://data.onb.ac.at/rep/10796966>. = Ališauskas, Vytautas. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: tekstas ir kontekstai*. Vilnius: Aidai, 2012, 100–152.
44. **Lemeškin 2009** = Lemeškin, Ilja. *Sovijaus sakmė ir 1262 m. chronografas (pagal Archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I. J. Zabelino nuorašus)*. Vilnius: LLTI, 2009.
45. **Lentilius 1924** = Lentilius, Rosinus. *Curlandiae quaedam notabilia (1677–1680)*. *Latvijas Universitātes raksti*, 11, 1924, 3–73. Prieiga internetu: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/1097>.
46. **Lercheimer 1585** = Lercheimer von Steinfeld, Augustin [Hermann Witekind/Wilken]. *Christlich bedencken und erinnerung von Zauberey*. Heidelberg: [Müller/Avenae], 1585. Prieiga internetu: <https://books.google.lt/books?id=iJ5n6X6pEBQC&hl>.
47. **Magnus 1555** = Magnus, Olaus. *Historia de gentibus septentrionalibus*. Rome: De Viottis, 1555. Prieiga internetu: <http://runeberg.org/olmagnus/>.
48. **Maioli 1608** = *Pars secunda Simonis Maioli episc[opi] Vult[uriensis] sive colloquiorum seu Dierum canicularium continuatio & supplementum*. Colonia [Köln]: Schönwetter, 1608. Prieiga internetu: https://archive.org/details/bub_gb_kls_AAAAcAAJ.
49. **Mancelius 1638a** = Mancelius, Georgius. *Lettus, das ist Wortbuch, sampt angehengtem täglichem Gebrauch der lettischen Sprache*. Erster Theil. Riga: Schröder, 1638. Prieiga internetu: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/28733>.
50. **Mancelius 1638b** = Mancelius, Georgius. *Phraseologia Lettica, das ist: Täglicher Gebrauch der lettischen Sprache*. Ander Theil. Riga: Schröder, 1638. Prieiga internetu: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/28735>. [Irišta ir išleista kartu su pirma dalima, bet atskira paginacija.]
51. **Manlius 1563** = Manlius, Ioannes. *Libellus medicus variorum experimentorum*. Basel: [s.n.], [1563]. Prieiga internetu: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11017557-3>.

52. **Melanthon 1842** = Melanthon, Philippus. *Annales Ph. Melanthonis ad annum 1558. spectantes. Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia*, IX. Edidit Carolus G. Bretschneider. Halle: Schwetschke, 1842, 421–718. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/philippimelantho09mela>.
53. **Melanthon 1854** = Melanthon, Philippus. *Historiae quaedam recitatae inter publicas lectiones. Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia*, XX. Edidit Henricus Bindseil. Braunschweig: Schwetschke, 1854, 519–612. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/philippimelantho20mela>.
54. **Menius 1632** = Menius, Frid[ericus]. *Syntagma de origine Livonorum*. Dorpat: [s.n.], 1632. Prieiga internetu: <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:334745>.
55. **Munsterus 1550a** = Munsterus, Sebastianus. *Cosmographie oder Beschreibung aller l ander*. Basel: [Petri], 1550. Prieiga internetu: <https://books.google.lt/books?id=d3hAi9SIEAgC&dq>.
56. **Munsterus 1550b** = Munsterus, Sebastianus. *Cosmographiae universalis*. [Basel: Petri], 1550. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/cosmographiaeuni00mnst/>.
57. **Ovidijus 1979** = Ovidijus. *Metamorfoz s*. Iš lotynų k. vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1979.
58. **Petronijus 1984** = Petronijus. *Satyrikonas*. I  lotyn  k. vert  Jonas Dum cius. Vilnius: Vaga, 1984.
59. **Petronius 1987** = Petronius. With an English translation by Michael Heseltine. Revised by E. H. Warmington. Seneca. *Apocolocyntosis*. With an English translation by W. H. D. Rouse. London: William Heinemann, 1987. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/petronius0000petr/>.
60. **Peucerus 1560** = Peucerus, Casparus. *Commentarius de praecipuis generibus divinationum*. Recens editus & auctus accessione multiplici. Wittenberg: Crato, 1560. Prieiga internetu: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000722D00000000>.
61. **Plinius 1976** = *C. Plinii Secundi Naturalis Historiae / C. Plinius Secundus d.  . Naturkunde. Lateinisch–deutsch*. Liber/Buch VIII. Herausgegeben und Übersetz von Roderich König in Zusammenarbeit mit Gerhard Winkler. München: Heimeran, 1976.
62. **Praetorius 1663** = Praetorius, Johannes. *Saturnalia: Das ist, Eine Compagnie Weihnachts-Fratzen, oder Centner-Lügen und possierliche Positiones*. Leipzig: Wittigau, [1663]. Prieiga internetu: <https://books.google.lt/books?id=UOVOAAAACAAJ&hl>.
63. **Rysi nski 1618** = *Proverbiorum Polonicorum a Solomone Rysinio collectorum centuri  decem et octo*. Lubeca ad Chronum [Lubcz]: Petr Blastus Kmita, 1618. Prieiga internetu: <https://www.europeana.eu/en/item/0940435/nhXSWWb>.
64. **RTL** = *Raganų teismai Lietuvoje*. Parengė Konstantinas Jablonskis ir Rimantas J sas. Vilnius: Mintis, 1987. Prieiga internetu: <http://tautosmenta.lt/ivairenybes/>.
65. **Sabinus 1555** = Sabinus, Georg. *Fabularum Ovidii interpretatio*. Wittenberg: Erben, 1555. Prieiga internetu: <https://books.google.lt/books?id=UFVOAAAACAAJ&pg>.
66. **Sabinus 2019** = Sabinus, Georg. *Fabularum Ovidii interpretatio – Auslegung der Metamorphosen Ovids*. Herausgegeben,  bersetzt und kommentiert von Lothar Mundt. Berlin: De Gruyter, 2019. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1515/9783110620283>.

67. **Sachs 1558** = Sachs, Hans. *Sehr herrliche, schöne, und warhaffte Gedicht*. Nürnberg: Heußler, 1558. Prieiga internetu: <https://books.google.lt/books?id=V-hiAAAAcAAJ>.
68. **Samsonius 1626** = Samsonius, Hermannus. *Neun Außeresen und Wolgegründete Hexen Predigt*. Rīga: Schröder, 1626. Prieiga internetu: <https://books.google.lt/books?id=VXNCAAAAaAAJ&dq>.
69. **Scherertzius 1620** = Scherertzius, Sigismundus. *Libellus consolatorius de spectris, hoc est, apparitionibus & illusionibus dæmonum*. Wittenberg: Helwigius/Boreck, 1620. Prieiga internetu: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000F0A800000000>.
70. **Schottus 1662** = Schottus, Gasparus. *Physica curiosa, sive Mirabilia naturæ et artis*. Nuremberg: Endteri, 1662. Prieiga internetu: <https://books.google.lt/books?id=bTwX1MAR65gC&dq>.
71. **Scott 1639** = Scott, Jacobus. *Historia de Livonia*. Dorpat: Typ. Acad., 1639. Prieiga internetu: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/14170>.
72. **Sincerus 1677** = Sincerus, Theophilus. *Nord-Schwedische Hexerey, oder Simia Dei, Gottes Affe*. [s.l.], [1677]. Prieiga internetu: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11216286-3>.
73. **SRL I–II** = *Scriptores rerum Livonicarum. Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland*, I–II. Rīga und Leipzig: Frantzen, 1848–1853. Prieiga internetu: https://archive.org/details/bub_gb_5UUPAAAAYAAJ (I); <https://kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/publication/147547/> (II).
74. **SRP** = *Senovės Rytų poezija*. Sudarė Sigitas Geda. Vilnius: Vaga, 1991.
75. **Stender 1783** = *Lettische Grammatik*. Verfasset von Gotthard Friedrich Stender. Zweyte Auflage, von dem Verfasser selbst verbessert, vermehret und von neuen umgearbeitet. Mitau: Steffenhagen, 1783. Prieiga internetu: <https://stenders.lndb.lv/58202-2/>.
76. **Stender 1789** = *Lettisches Lexicon*. In zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender. Mitau: Steffenhagen, [1789]. Prieiga internetu: <https://dom.lndb.lv/data/obj/58214.html>.
77. **Strykowski 1582** = Strykowski, Maciej. *Kronika polska litewska, żmódzka y wszystkiej Rusi*. Królewiec: Osterberger, 1582. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/strykowski-1582/>.
78. **Toll 1839** = Von Toll, Friedrich. Zur Geschichte der Hexenprocesse. Auszug aus dem Protocoll des Wier- und Jerwschen Manngerichts. *Das Inland: eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curland's Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur*, 4, 1839, 257–263. Prieiga internetu: <http://hdl.handle.net/10062/11022>.
79. **Ulenbrock 1615** = Von Ulenbrock, Heinrich. *Encomion urbis Rigæ Livoniæ emporii celeberrimi*. Rostock: Pedanus, 1615. Prieiga internetu: <http://diglib.hab.de/drucke/gu-159/start.htm>.
80. **Vergilijus 1971** = Vergilijus. *Bukolikos. Georgikos*. Vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1971.
81. **Virgil 1967** = Virgil, I: *Eclogues. Georgics. Aeneid I–VI*. With an English translation by H. Rushton Fairclough. Revised edition. Cambridge: Harvard University Press / London: William Heinemann, 1967 [Pirmas leidimas 1916 m., reviduota 1935 m.]. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/virgil0001virg/>.

82. **Wierus 1563** = Wierus, Ioannes. *De praestigiis daemonum, et incantationibus ac veneficiis*. Basel: Oporinus, 1563. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/depraestigiisdae00weye>.
83. **Wierus 1564** = Wierus, Ioannes. *De praestigiis daemonum, et incantationibus ac veneficiis*. Recogniti, & valde aucti. Basel: Oporinus, 1564. Prieiga internetu: <https://books.google.lt/books?id=XkKu8c-1Z4QC&hl>.
84. **Winkler 1909** = Winkler, Rudolf. Über Hexenwahn und Hexenprozesse in Estland während der Schwedenherrschaft. *Baltische Monatsschrift*, 67, 1909, 321–355. Prieiga internetu: <http://hdl.handle.net/10062/19026>.
85. **Wunderer 1812** = Wunderer, Johann David. Reisen nach Dennemarck, Rußland und Schweden 1589 und 1590. *Frankfurtisches Archiv für ältere deutsche Litteratur und Geschichte*, II. Hrsg. von J. C. von Fichard. Frankfurt am Main: Gebhard/Körber, 1812, 169–255. Prieiga internetu: <http://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV010972735/ft/bsb10019068?page=181>.
86. **Zemzaris 1939** = Zemzaris, Tāļivaldis. Vilkaču prāvas Vidzemē. *Latviešu vēsturnieku vēltījums profesoram dr. hist. Robertam Viperam*. Rīga: Gulbis, 1939, 121–141.

Tautosaka

87. **Balys 1993** = Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993.
88. **Balys 2002** = Balys, Jonas. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: LLTI, 2002.
89. **Balys 2003** = Balys, Jonas. *Raštai*, IV. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: LLTI, 2003.
90. **Balkutė 2013** = Balkutė, Rita. *Galia užburti (kenkimo magija 1982–2012 metų įrašuose)*. Vilnius: Ritos ratas, 2013.
91. **Bezenberger 1882** = Bezenberger, Adalbert. *Litauische Forschungen. Beiträge zur Kenntniss der Sprache und des Volkstumes der Litauer*. Göttingen: Peppmüller, 1882. Prieiga internetu: <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=34082>.
92. **BsTB I–XII** = *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, I–XII. Surinko J. Basanavičius. Parengė K. Aleksynas ir L. Sauka. Vilnius: Vaga / Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1993–2004. [I–IV: *Lietuviškos pasakos įvairios*, I–IV; V–VI: *Lietuviškos pasakos*, I–II; VII: *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*; VIII: *Ožkabalių pasakos ir sakmės*; IX–X: *Ožkabalių dainos*, I–II; XI: *Įvairi tautosaka iš rinkinių*; XII: *Juodoji knyga*.] Prieiga internetu: <http://www.knygadvaris.lt/>.
93. **Dähnhardt 1907** = Dähnhardt, Oskar. *Natursagen: eine Sammlung naturedeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden*, I. Leipzig und Berlin: Teubner, 1907. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/natursageneinesa01dhuoft>.
94. **Elisonas 1930** = Elisonas, Jurgis. Vilkas tautosakoje. *Mūsų tautosaka*, II, 1930, 127–144. Preiga internetu: <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=13254>.
95. **Gaster 1915** = *Rumanian Bird and Beast Stories*. Rendered into English by M. Gaster. London: Sidgwick & Jackson, 1915. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/rumanianbirdbeas00gastuoft>.

96. **Grimm 1815** = *Kinder- und Haus-Märchen*, II. Gesammelt durch die Brüder Grimm. Berlin: Realschulbuch, 1815. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/GrimmKinderUndHausmaerchen2-1815>.
97. **Grimai 2000** = Broliai Grimai. *Vaikų ir namų pasakos*, IV. Iš vokiečių kalbos vertė Adomas Druktenis. Vilnius: Alma littera, 2000.
98. **KAŽ** = *Kaip atsirado žemė: lietuvių etiologinės sakmės*. Parengė N. Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
99. **LD** = *Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė N. Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
100. **LFK** = *Latviešu folkloras krātuves digitālais arhīvs* [Skaitmeninė latvių tautosakos archyvo versija]. Prieiga internetu: <http://garamantas.lv> [įvesti tautosakinio vieneto šifrą paieškoje].
101. **LKŽe** = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX, 1941–2002 [elektroninė versija]. Prieiga internetu: <http://www.lkz.lt/>.
102. **LPT I–XV** = *Latviešu pasakas un teikas*, I–XV. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis P[ēteris] Šmits. Rīga: Valter un Rapa, 1925–1936.
103. **LTD I–XII** = *Latviešu tautas dziesmas / Chansons populaires lettonnes*, I–XII. Redaktori: Arveds Švābe, Kārlis Straubergs, Edīte Hauzenberga-Šturma. Copenhagen: Imanta, 1952–1956. Prieiga internetu: <https://latviandainas.lib.virginia.edu/>.
104. **LTs IV** = *Lietuvių tautosaka*, IV. *Pasakos. Sakmės. Pasakojimai. Oracijos*. Medžiagą paruošė Leonardas Sauka, Adelė Seselskytė, Norbertas Vėlius ir Klimas Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.
105. **LTT I–IV** = *Latviešu tautas ticējumi*, I–IV. Sakrājis un sakārtojais P. Šmits. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1940–1941. (Paginacija ištisinė; **I**: 1–576; **II**: 577–1152; **III**: 1153–1744; **IV**: 1745–2259.)
106. **LTTP I–VII** = *Latweeschu tautas teikas un pasakas*, I–VII. Sakrahjis A. Lerchis-Puschkaitis. Jelgawa: Allunans (I–III), Drawin-Drawneek (IV–V); Rīga: Brigader (VI), Osols (VII), 1891–1903.
107. **MkSMG II** = *Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg*, II: *Gebräuche und Aberglaube*. Gesammelt und herausgegeben von Karl Bartsch. Wien: Braumüller, 1880. Prieiga internetu: https://archive.org/details/bub_gb_BMHAAAAQAAJ/.
108. **Ozoliņš 1893** = Ozoliņš, D[āvis]. Raganas. *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem [Laikraksta „Dienas Lapa“ pielikums]*, III. Rīga: P. Bisenieks, 1893, 21–26, 39–45, 53–58, 76–80, 90–94, 107–110, 120–123, 130–132, 152–154.
109. **PS I** = *Nuo Punsko iki Seinų: iš Juozo Vainos tautosakos rinkinių*, I. Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė. Punksas: „Aušros“ leidykla, 1997.
110. **SF** = *Slavų folkloras*. Parengė ir tekstus išvertė Bronislava Kerbelytė. Kaunas: VDU, 2012.
111. **SLU** = *Senos laikos Umurgā: pasakas, teikas un nostāsti, anekdotės, sakāmvardi un parunas, tautasdziesmas, ticėjumi*. Sastādītāja Elga Melne. Rīga: Zinātne, 2006.
112. **SV** = *Sužeistas vėjas: lietuvių mitologinės sakmės*. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
113. **ŠLP** = *Šiaurės Lietuvos pasakos*. Surinko Matas Slančiauskas. Parengė Norbertas Vėlius ir Ada Seselskytė. Redagavo Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1974.

114. **ŠLSA** = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Parengė Norbertas Vėlius ir Ada Seselskytė. Redagavo Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1975.
115. **ŠLSP** = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*. Surinko Mato Slančiausko bendradarbiai. Parengė Norbertas Vėlius. Redagavo Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1985.
116. **Vaitkevičienė 2008** = *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: LLTI, 2008. Prieiga internetu: <http://tautosmenta.lt/daiva-vaitkeviciene/>.
117. **VOLW** = *Die Volkssagen Ostpreußens, Litthauens und Westpreußens*. Gesammelt von W[ilhelm] J. A. von Tettau und J[odocus] D. H. Temme. Berlin: Nicolai, 1837. Prieiga internetu: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10014291>.
118. **VRLP** = *Velykų rytą lelija pražydo: Verbų sekmadienio, Velykų, Jurginių papročiai ir tautosaka*. 2-as leid. Parengė N. Marcinkevičienė, L. Sungailienė, A. Vakarinienė. Vilnius: LLKC, 2007.
119. **ŽG** = *Žmogus ir gamta: lietuvių liaudies sakmės, pasakėčios, pasakojimai, papročiai*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Kaunas: VDU, 2017. Prieiga internetu: <http://ebooks.vdu.lt/eb/1683/zmogus-ir-gamta/>.

Literatūra

120. **Abeghian 1899** = Abeghian, Manuk. *Der armenische Volksglaube*. Leipzig: Drugulin, 1899. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/derarmenischevol00abeguoft>.
121. **Ališauskas 2012** = Ališauskas, Vytautas. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: tekstas ir kontekstai*. Vilnius: Aidai, 2012.
122. **Ališauskas 2015** = Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: byla atnaujinta [Vytautą Ališauską kalbina Ignas Šlajus]. *Liaudies kultūra*, 2015/2 (161), 1–7.
123. **Armonas 2003** = Armonas, Vytautas. Wilhelmas Mannhardtas ir Pabaltijys. Parengė Vitas Agurkis. *Tautosakos darbai*, 26, 2003, 133–149.
124. **Arnds 2015** = Arnds, Peter. *Lycanthropy in German Literature*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
125. **Baring-Gould 1865** = Baring-Gould, Sabine. *The Book of Were-Wolves: Being an Account of a Terrible Superstition*. London: Smith, Elder & Co., 1865.
126. **Baron 1985** = Baron, Frank. The Faust Book's Indebtedness to Augustin Lercheimer and Wittenberg Sources. *Daphnis*, 14/3, 1985, 517–545.
127. **Bek-Pedersen 2011** = Bek-Pedersen, Karen. *The Norms in Old Norse Mythology*. Edinburgh: Dunedin, 2011.
128. **Beresnevičius 1990** = Beresnevičius, Gintaras. *Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*. Vilnius: Gimtinė-Taura, 1990.
129. **Beresnevičius 2005a** = Beresnevičius, Gintaras. Ekstremalios būklės baltų tradicijoje [1]. *Šiaurės Atėnai*, 2005-02-12, Nr. 6 (736), 4. [Antroji straipsnio dalis nepateko į naują redakciją, žr. Beresnevičius 2005b.] Prieiga internetu: http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=736&kas=straipsnis&st_id=3773.

130. **Beresnevičius 2005b** = Beresnevičius, Gintaras. Meditacija, kontempliacija, ekstremalios būklės: Lietuva ir Rytai. *Rytai–Vakarai: komparatyvistinės studijos*, IV [*Kultūrologija*, 12], Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, 397–416, 643–644.
131. **Blécourt 2007a** = De Blécourt, Willem. A Journey to Hell: Reconsidering the Livonian “Werewolf”. *Magic, Ritual, and Witchcraft*, 2/1, 2007, 49–67.
132. **Blécourt 2007b** = De Blécourt, Willem. The Return of the Sabbat: Mental Archaeologies, Conjectural Histories or Political Mythologies? *Witchcraft Historiography*. Edited by Jonathan Barry and Owen Davies. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan, 2007, 125–145.
133. **Blécourt 2015** = De Blécourt, Willem. The Differentiated Werewolf: An Introduction to Cluster Methodology. *Werewolf Histories*. Edited by Willem de Blécourt. New York: Palgrave Macmillan, 2015, 1–24.
134. **Bolte & Polívka 1918** = *Anmerkungen zu den Kinder- u[nd] Hausmärchen der Brüder Grimm*, III. Neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka. Leipzig: Dieterich, 1918.
135. **Boudovskaia 2017** = Boudovskaia, Elena. Witches, Wise People, and Werewolves: Traditional Supernatural Powers and Popular Attitudes Toward Their Bearers Among Carpatho-Rusyns in Ukraine. *Folklorica*, 21, 2017, 1–33.
136. **Brauner 1995** = Brauner, Sigrid. *Fearless Wives & Frightened Shrews: The Construction of the Witch in Early Modern Germany*. Amherst: University of Massachusetts Press, 1995.
137. **Brinton 1868** = Brinton, Daniel G. *The Myths of the New World: A Treatise on the Symbolism and Mythology of the Red Race of America*. New York: Leypoldt & Holt, 1868. Prieiga internetu: https://archive.org/details/mythsofnewworldt00brin_1.
138. **Bruiningk 1924** = Von Bruiningk, Hermann. Der Werwolf in Livland und das letzte im Wendenschen Landgericht und Dörpischen Hofgericht i. J. 1692 deshalb stattgehabte Strafverfahren. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, 22/3, 1924, 163–202.
139. **Būga 1911** = Būga, Kazimieras. *Apie lietuvių asmens vardus*. Vilnius: Martyno Kuktos spaustuvė, 1911. Prieiga internetu: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1B0002979009>.
140. **Būga 1922** = Būga, Kazimieras. *Kalba ir senovė*, I. Kaunas: Lietuvos Valstybės spaustuvė, 1922. Prieiga internetu: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1B0003841431>.
141. **Būga 1958** = Būga, Kazimieras. *Rinktiniai raštai*, I. Sudarė Zigmas Zinkevičius, redagavo Vytautas Mažiulis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
142. **Būga 1959** = Būga, Kazimieras. *Rinktiniai raštai*, II. Sudarė Zigmas Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
143. **Clemen 1922** = Clemen, Otto. Zum Werwolfaberglauben in Nordwestrußland. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, 30–32, 1920–1922, 141–144. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/zeitschriftfrv30t38verbuoft/page/n149/>.

144. **Cook 1914** = Cook, Arthur B. *Zeus: A Study in Ancient Religion*, I. Cambridge: Cambridge University Press, 1914. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/zeusstudyinancie01cookuoft/>.
145. **Crump 2001** = Crump, William D. *The Christmas Encyclopedia*. Jefferson: McFarland, 2001.
146. **Dietrich 1853** = Dietrich, [Franz]. Die deutsche Wasserhölle. *Zeitschrift für deutsches Altertum*, 9, 1853, 175–186. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/zeitschriftfrd09wiesuoft/page/175/>.
147. **Dillinger 2015** = Dillinger, Johannes. ‘Species’, ‘Phantasia’, ‘Raison’: Werewolves and Shape-Shifters in Demonological Literature. *Werewolf Histories*. Edited by Willem de Blécourt. New York: Palgrave Macmillan, 2015, 142–158.
148. **Donecker 2009** = Donecker, Stefan. Werewolves on the Baltic Seashore: Monstrous Frontier of Early Modern Europe, 1550–1700. *The Role of the Monster: Myths & Metaphors of Enduring Evil*. Edited by Niall Scott. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2009, 63–75.
149. **Donecker 2012** = Donecker, Stefan. The Werewolves of Livonia: Lycanthropy and Shape-Changing in Scholarly Texts, 1550–1720. *Preternature*, 1/2, 2012, 289–322.
150. **Drechsler 1903** = Drechsler, Paul. *Schlesiens volkstümliche Überlieferungen: Sammlungen und Studien der Schlesischen Gesellschaft für Volkstunde*, II/1: *Sitte, Brauch und Volksglaube*. Leipzig: Teubner, 1903. Prieiga internetu: https://archive.org/details/bub_gb_SDswAQAAAMAAJ.
151. **Duerr 1985** = Duerr, Hans Peter. *Dreamtime: Concerning the Boundary Between Wilderness and Civilization*. Translated by Felicitas D. Goodman. Oxford: Basil Blackwell, 1985.
152. **Duni 2015** = Duni, Matteo. “What about Some Good Wether?” Witches and Werewolves in Sixteenth-Century Italy. *Werewolf Histories*. Edited by Willem de Blécourt. New York: Palgrave Macmillan, 2015, 121–141.
153. **EB XVI** = *Encyclopædia Britannica*, XVI. 11th edition. Cambridge: University Press, 1911. Prieiga internetu: https://archive.org/details/Encyclopaediabri16chisrich_201303.
154. **Eliade 1975** = Eliade, Mircea. Some Observations on European Witchcraft. *History of Religions*, 14/3, 1975, 149–172.
155. **Eliade 1976** = Eliade, Mircea. Some Observations on European Witchcraft. *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashions: Essays in Comparative Religions*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1976, 69–92, 128–132.
156. **Eliade 1985** = Eliade, Mircea. *A History of Religious Ideas, 3: From Muhammad to the Age of Reforms*. Translated from the French by Alf Hiltebeitel and Diane Apostolos-Cappadona. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1985.
157. **Eliade 1998** = Eliade, Mircea. Religinių idėjų istorija [vertė Gintaras Beresnevičius]. *Šiaurės Atėnai*, 1998-09-12, 35 (429), 4.
158. **Eliade 2004** = Eliade, Mircea. Religinių idėjų istorija [vertė Gintaras Beresnevičius]. *Lietuvių mitologija*, III. Sudarė Norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius. Vilnius: Mintis, 2004, 444–447.

159. **Ellis Davidson 1986** = Ellis Davidson, H.R. Shape-changing in the Old Norse Sagas. *A Lycanthropy Reader: Werewolves in Western Culture*. Edited by Charlotte F. Otten. Syracuse: Syracuse University Press, 1986, 142–160.
160. **Ermacora 2017** = Ermacora, Davide. Invariant Cultural Forms in Carlo Ginzburg's "Ecstasies": A Thirty-Year Retrospective. *Historia Religionum*, 9, 2017, 69–94.
161. **Fowler 1911** = Fowler, W. Warde. *The Religious Experience of the Roman People from the Earliest Times to the Age of Augustus*. London: MacMillan & Co., 1911. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/religiousexperie00fowluoft>.
162. **Fraenkel 1965** = Fraenkel, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg: Carl Winter / Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1965.
163. **Frazer 1912** = Frazer, James G. The Corn-Spirit as an Animal. *Ibid*, *Spirits of the Corn and of the Wild*, I [*The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, VII] London: Macmillan & Co., 1912, 270–305. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/spiritsofcornofw01fraz>.
164. **Gamkrelidze & Ivanov 1995** = Gamkrelidze, Tamaz V.; Ivanov, Vyacheslav V. *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and Proto-Culture*. Berlin & New York: De Gruyter Mouton, 1995.
165. **Garšva 1987** = Garšva, Kazys. Rucava. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, III. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987, 576.
166. **Gerstein 1974** = Gerstein, Mary R. Germanic *Warg*: The Outlaw as Werewolf. *Myth in Indo-European Antiquity*. Edited by Gerald J. Larson. Berkeley: University of California Press, 1974, 131–156. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/mythinindoeurope0000unse>.
167. **Ginzburg 1966** = Ginzburg, Carlo. *I benandanti: ricerche sulla stregoneria e sui culti agrari tra Cinquecento e Seicento*. Torino: Einaudi, 1966.
168. **Ginzburg 1972** = *I benandanti: stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*. [2-as leidimas su pataisymais, paginacija skiriasi.] Torino: Einaudi, 1972.
169. **Ginzburg 1983** = Ginzburg, Carlo. *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Translated by John and Anne Tedeschi. London: Routledge & Kegan Paul, 1983.
170. **Ginzburg 1989** = Ginzburg, Carlo. *Storia notturna: una decifrazione del sabba*. Torino: Einaudi, 1989.
171. **Ginzburg 1990** = Ginzburg, Carlo. *Ecstasies: Deciphering the Witches' Sabbath*. Translated by Raymond Rosenthal. London: Hutchinson Radius, 1990.
172. **Ginzburg & Lincoln 2020** = Ginzburg, Carlo; Lincoln, Bruce. *Old Thiess, A Livonian Werewolf: A Classic Case in Comparative Perspective*. Chicago: The University of Chicago Press, 2020.

173. **Greimas 2005** = *Lietuvių mitologijos studijos*. Sudarė K. Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 2005.
174. **Grimm 1844** = Grimm, Jacob. *Deutsche Muthologie*, II. Zweite Ausgabe. Göttingen: Dieterich, 1844. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/deutschemytholo02grimgoog/>.
175. **Fraenkel & Greschat 1967** = Fraenkel, Peter; Greschat, Martin. *Zwantiz Jahre Melanchthonstudium: Sechs Literaturberichte (1945-1964)*. Genève: Librairie Droz, 1967.
176. **Hallberg 1986** = Hallberg, Peter. Elements of myth in the heroic lays of the poetic Edda. *German Dialects: Linguistic and Philological Investigation*. Edited by Bela Brogyanyi and Thomas Krömmelbein. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1986, 213–248.
177. **Hantzsch 1898** = Hantzsch, Viktor. Wunderer, Johann David. *Allgemeine Deutsche Biographie*, 44, 1898, 310–311. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/allgemeinedeutsch44lili>.
178. **Hanush 1859** = Hanush, J. J. [Hanuš, Ignác Jan.] Die Wer-wölfe oder Vlko-dlaci. *Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde*, 4, 1859, 193–198. Prieiga internetu: <https://opacplus.bsb-muenchen.de/Vta2/bsb10446147/bsb:3287487?page=197>.
179. **Häussler 2019** = Häussler, Ralph. *Apollo Cunomaglos, Lord of the Wolves*. *Bandue: Revista de la Sociedad Española de Ciencias de las Religiones*, 11, 2018–2019, 65–82.
180. **Hertz 1862** = Hertz, Wilhelm. *Der Werwolf: Beitrag zur Sagengeschichte*. Stuttgart: Kröner, 1862. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/derwerwolfbeitr02hertgoog>.
181. **Hodgen 1954** = Hodgen, Margaret T. Sebastian Muenster (1489–1552): A Sixteenth-Century Ethnographer. *Osiris*, 11, 1954, 504–529.
182. **Höfler 1934** = Höfler, Otto. *Kultische Geheimbünde der Germanen*. Frankfurt am Main: Moritz Diesterweg, 1934.
183. **Jasiūnaitė ir Smetona 2014** = Jasiūnaitė, Birutė; Smetona, Marius. Eufemistiniai vilko pavadinimai. *Tautodailės metraštis*, 26, 2014, 20–25.
184. **Johansons 1968** = Johansons, Andrejs. *Der Wassergeist und der Sumpfegeist: Untersuchungen volkstümlicher Glaubensvorstellungen bei den Völkern des ostbaltischen Raumes und bei den Ostslaven*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1968.
185. **Johansons 1974** = Johansons, Andrejs. Kultverbände und Verwandlungskulte. *Arv: Tidskrift för Nordisk Folkminnesforskning / Journal of Scandinavian Folklore*, 29–30, 1974, 149–157.
186. **Jucevičius 1959** = Jucevičius, L[iudvikas] A[domas]. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
187. **Jurkiewicz 2009** = Jurkiewicz, Jan. Albertas Vijūkas-Kojelavičius – heruliškos lietuvių kilmės teorijos pradininkas. *Lituanistica*, 55/3–4 (79–80), 105–115.
188. **Juškevičs 1931** = Juškēvičs, Jānis. *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*. Rīga: Valstspapiru Spiestuves Izdevums, 1931.

189. **Karaliūnas 2004** = Karaliūnas, Simas. Herodoto Skitija. Idem, *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, t. 1. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004, 13–80.
190. **Kontaxakis et al 2005** = Kontaxakis, Vassilis P. et al. Lycanthropy According to Byzantine Physicians. *Psichijatrija danas / Psychiatry Today*, 37/2, 2005, 329–334.
191. **Küng 2011** = Küng, Enn. Johan Lange's Inspection of the Estonian and Livonian Postal Systems, 1687–88. *Connecting the Baltic Area: The Swedish Postal System in the Seventeenth Century*. Edited by Heiko Droste. Stockholm: Södertörns högskola, 2011, 99–122.
192. **Laime 2013** = Laime, Sandis. *Raganu priekšstati Latvijā: Nakts raganas*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013.
193. **Laime 2015** = Laime, Sandis. Kas bija vilkatis Tīss? Kārļa Strauberga interpretācija Eiropas pētnieciskās domas un jaunāko pētījumu kontekstā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*, 20, 2015, 364–375.
194. **Laime 2017** = Laime, Sandis. Research of Witch Persecution in Latvia: A Shared Field of History and Folkloristics. *Mapping the History of Folklore Studies: Centres, Borderlands and Shared Spaces*. Edited by Dace Bula and Sandis Laime. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017, 170–192.
195. **Laime 2019** = Laime, Sandis. Some Notes on the Possible Origins of Livonian Werewolves. *Body, Soul, Spirits and Supernatural Communication*. Edited by Éva Pócs. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2019, 258–272.
196. **Laurinkienė 2013** = Laurinkienė, Nijolė. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
197. **Leach 1961** = Leach, Maria. *God Had a Dog: Folklore of the Dog*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1961.
198. **LtvM 1994** = Latviešu mitoloģija. *Mitoloģijas enciklopēdija*, 2. Redakcijas kolēģija: Roberts Akmentiņš et al. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1994, 166–231.
199. **LtvM 1999** = Latvių mitologija. *Mitologijos enciklopedija*, 2. Iš latvių kalbos vertė Irena Teresė Ermanyte et al. Vilnius: Vaga, 1999, 150–235.
200. **Lukšaitė 1999** = Lukšaitė, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
201. **Machielsen 2019** = Machielsen, Jan. The Making of a Teen Wolf: Pierre de Lancre's Confrontation with Jean Grenier (1603–10). *Folklore*, 130/3, 2019, 237–257.
202. **Madar 1990** = Madar, Maia. Estonia I: Werewolves and Poisoners. Translated from Estonian by Rita Ilisson. *Early Modern European Witchcraft: Centres and Peripheries*. Edited by Bengt Ankarloo and Gustav Henningsen. Oxford: Clarendon Press, 1990, 257–272.

203. **Mannhardt 1866** = Mannhardt, Wilhelm. *Roggenwolf und Roggenhund: Beitrag zur germanischen Sittenkunde*. 2. vermehrte Auflage. Danzig: Ziemssen, 1866. Prieiga internetu: https://archive.org/details/bub_gb_yOJAAAAAcAAJ.
204. **Mažiulis 2013** = Mažiulis, Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Parengė Vytautas Rinkevičius. Vilnius: MELC, 2013.
205. **Mencej 2005** = Mencej, Mirjam. The Christian and Pre-Christian Conception of the Master of the Wolves. *EthnoAnthropoZoom / ЕтноАнтропоЗум*, 5, 2005, 238–285.
206. **Mencej 2008** = Mencej, Mirjam. Walking in Circles. *Space and Time in Europe: East and West, Past and Present*. Edited by Mirjam Mencej. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2008, 35–65.
207. **Mencej 2011** = Mencej, Mirjam. Witches in the Shape of Lights and Fires. *Балканский спектр: от света к цвету*. Редколлегия: М. М. Макарецев, И. А. Сedaкова, Т. В. Цивьян. Москва: Институт славяноведения РАН, 2011, 34–39.
208. **Merzbacher 1964** = Merzbacher, Friedrich. Godelman (Gödelmann), Johann Georg. *Neue Deutsche Biographie*, 6. Berlin: Duncker & Humblot, 1964, 497–498. Prieiga internetu: http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00016322/image_511.
209. **Metsvahi 2015a** = Metsvahi, Merili. Estonian Werewolf History. *Werewolf Histories*. Edited by Willem de Blécourt. New York: Palgrave Macmillan, 2015, 206–227.
210. **Metsvahi 2015b** = Metsvahi, Merili. Estonian werewolf legends collected from the island of Saaremaa. Translated by Ene-Reet Soovik. *She-Wolf: A Cultural History of Female Werewolves*. Edited by Hannah Priest. Manchester: Manchester University Press, 2015, 24–40.
211. **Milin 1993** = Milin, Gaël. *Les chiens de Dieu: la représentation du loup-garou en Occident (XIe–XXe siècles)*. Brest: Centre de recherche bretonne et celtique, 1993.
212. **Nardon 1999** = Nardon, Franco. *Benandanti e inquisitori nel Friuli del Seicento*. Trieste: Università di Trieste, 1999.
213. **Nardon 2006** = Nardon, Franco. Benandanti. *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, Vol. 1. Edited by Richard M. Golden. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2006, 108–109.
214. **Ogden 2021** = Ogden, Daniel. *The Werewolf in the Ancient World*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
215. **Orel 2003** = Orel, Vladimir. *A Handbook of Germanic Etymology*. Leiden: Brill, 2003.
216. **Pašuta 1971** = Pašuta, V[ladimiras]. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Autoriaus rankraštį vertė R. Strazdūnaitė. Vilnius: Mintis, 1971 [Rusų kalba: 1959].
217. **Peuckert 1941a** = Peuckert, Will Erich. Wolf. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, IX. Hrsg. von Hanns Bächtold-Stäubli und Eduard Hoffmann-Krayer. Berlin: De Gruyter, 1941, 716–794.

218. **Peuckert 1941b** = Peuckert, Will Erich. Wolfsführer, Wolfshirt. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, IX. Hrsg. von Hanns Bächtold-Stäubli und Eduard Hoffmann-Krayer. Berlin: De Gruyter, 1941, 795–796.
219. **Petkevičius 2012** = Petkevičius, Rolandas. Aukojimas tradicinėje lietuvių medicinoje XVI–XXI amžiuje. *Tautosakos darbai*, 44, 2012, 98–120.
220. **Plakans 2000** = Plakans, Andrejs. Witches and Werewolves in Early Modern Livonia: An Unfinished Project. *Rätten: en festskrift till Bengt Ankarloo*. Redaktörer: Lars M. Andersson et al. Lund: Nordic Academic Press, 2000, 255–271.
221. **Plummer 1910** = *Vitae sanctorum Hiberniae, partim hactenus ineditae*, I. Ad fidem codicum mancriptorum recognovit prolegomenis notis indicibus instruxit Carolus Plummer. Oxford: Clarendon Press, 1910. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/vitae-sanctorum-hi01-plumuoft>.
222. **Pócs 1989** = Pócs, Éva. *Fairies and Witches at the Boundary of South-Eastern and Central Europe* [Folklore Fellows Communications, 243]. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1989.
223. **Pócs 1999** = Pócs, Éva. *Between the Living and the Dead: A Perspective on Witches and Seers in the Early Modern Age*. Translated by Szilvia Rédey and Michael Webb. Budapest: Central European University Press, 1999.
224. **Pócs 2006** = Pócs, Éva. Fertility Cults. Translated by Orsolya Frank. *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, II. Edited by Richard Golden. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2006, 364–367.
225. **Pócs 2008** = Pócs, Éva. Concepts of Time and Space in European Werewolf Mythologies. *Space and Time in Europe: East and West, Past and Present*. Edited by Mirjam Mencej. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2008, 89–104.
226. **Pócs 2011** = Pócs, Éva. Nature and Culture – “The Raw and the Cooked”. Shape-Shifting and Double Beings in Central and Eastern European Folklore. *Tierverwandlungen: Codierungen und Diskurse*. Hrsg. von Willem de Blécourt und Christa A. Tuczay. Tübingen: Francke, 2011, 99–134.
227. **Pócs 2018** = Pócs, Éva. Shirts, Cloaks and Nudity: Data on the Symbolic Aspects of Clothing. *Studia mythologica Slavica*, 21, 2018, 57–95.
228. **Price 2010** = Price, Timothy Blaine. *The Old Saxon Leipzig Heliand manuscript fragment (MS L): New evidence concerning Luther, the poet, and Ottonian heritage*. PhD thesis. Berkeley: University of California, 2010. Prieiga internetu: <https://escholarship.org/uc/item/19k1z5h8>.
229. **Razauskas 2002** = Asmenvardžio Jōnas etimologinė dviprasmybė kaip nevienareikšmio Rytų ir Vakarų santykio atspindys. *Rytai–Vakarai: kultūrų sąveika*, Vilnius: Logos, 2002, 223–238. Prieiga internetu: <http://tautosmenta.lt/dainius-razauskas/>.
230. **Razauskas 2015** = Metų kryžius (Dainių Razauską kalbina Dalia Rasteniienė). *Saulės arkliukai / Alkas*, 2015-08-28. Prieiga internetu: <https://alkas.lt/2015/08/28/metu-kryzius/>.

231. **Ročka 2002** = Ročka, Marcelinas. *Rinktiniai raštai*. Sudarė ir parengė Mikas Vaicekauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
232. **Roscher 1896** = Roscher, Wilhelm Heinrich. Das von der „Kynanthropie“ handelnde Fragment des Marcellus von Side. *Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, 17/3. Leipzig: Hirzel, 1896, 1–92. Prieiga internetu: <http://digital.slub-dresden.de/id289651379>.
233. **Ruickbie 2020** = Ruickbie, Leo. I Was a Real Teenage Werewolf: The Seventeenth-Century Witchcraft Trial of Jean Grenier. *The Cultural Construction of Monstrous Children: Essays on Anomalous Children from 1595 to the Present Day*. Edited by Simon Bacon and Leo Ruickbie. London and New York: Anthem Press, 2020, 53–69.
234. **Rußwurm 1838** = Rußwurm, C[arl]. Ueber Wehrwölfe. *Das Inland: eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curland's Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur*, 3, 1838, 261–266. Prieiga internetu: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/11021>.
235. **Sartori 1941** = Sartori, Paul. Zwölften. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, IX. Hrsg. von Hanns Bächtold-Stäubli und Eduard Hoffmann-Krayer. Berlin: De Gruyter, 1941, 979–992.
236. **Sinkevičius 2003** = Sinkevičius, Rokas. Vilktekių tradicija lietuvių kalendorinėse žiemos šventėse. *Šiaurės Atėnai*, 2003-03-01, Nr. 642.
237. **Skrivļa-Čevere 2008** = Skrivļa-Čevere, Jana. Vilkacis latgaliešu folklorā. *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls*, 1, 2008, 37–45.
238. **Straubergs 1939a** = Straubergs, Kārlis. Raganu prāvu idejiskie pamati Latvijā 17. gadu simtenī. *Latvijas vēstures institūta žurnāls*, 10, 1939/2, 213–240.
239. **Straubergs 1939b** = Straubergs, Kārlis. Vilkaču ideoloģija Latvijā. *Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram dr. hist. Robertam Viperam*. Rīga: Gulbis, 1939, 98–114.
240. **Straubergs 1939c** = Straubergs, Kārlis. *Latviešu buramie vārdi*, I: *Maģija un burāmo vārdu tematika*. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1939.
241. **Straubergs 1941** = Straubergs, Kārlis. *Latviešu buramie vārdi*, II: *Kaitēšana un dziedināšana*. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1941.
242. **Straubergs 1957** = Straubergs, Kārlis. Zur Jenseitstopographie. *Arv: Tidskrift för Nordisk Folkminnesforskning / Journal of Scandinavian Folklore*, 13, 1957, 56–110.
243. **Summers 1933** = Summers, Montague. *The Werewolf*. London: Kegan Paul, 1933.
244. **Sundqvist & Hultgård 2004** = Sundqvist, Olof; Hultgård, Anders. The lycophoric names of the 6th to 7th century Blekinge rune stones and the problem of their ideological background. *Namenwelten: Orts- und Personennamen in historischer Sicht*. Edited by Astrid van Nahl et al. Berlin: De Gruyter, 2004, 583–602.

245. **Šmitas 2004** = Šmitas, Pēteris. *Latvių mitologija*. Iš latvių kalbos vertė Dainius Razauskas. Vilnius: Aidai, 2004.
246. **Šmits 1926** = Šmits, Pēteris. *Latviešu mitoloģija*. 2. pārstr. izd. Rīga: Valter un Rapa, 1926.
247. **Toeppen 1867** = Toeppen, Max. *Aberglauben aus Masuren mit einem Anhang, enthaltend: Masurische Sagen und Märchen*. Zweite, durch zahlreiche Zusätze und durch den Anhang erweiterte Auflage. Danzig: Bertling, 1867. Prieiga internetu: https://archive.org/details/bub_gb_iOBCAAAAIAAJ/.
248. **Tschaikner 2005** = Tschaikner, Manfred. Nutzung oder Instrumentalisierung? Hexenverfolgung un Herrschaftspraxis in Vorarlberg, Liechtenstein un der Stadt St. Gallen. *Hexenverfolgung und Herrschaftspraxis*. Hrsg. von Rita Voltmer. Trier: Paulinus, 2005, 95–111.
249. **Uther 2013** = Uther, Hans-Jörg. *Handbuch zu den »Kinder- und Hausmärchen« der Brüder Grimm: Entstehung – Wirkung – Interpretation*. 2., vollständig überarbeitete Auflage. Berlin und Boston: De Gruyter, 2013. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1515/9783110317633>.
250. **Vaan 2008** = De Vaan, Michiel. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden & Boston: Brill, 2008.
251. **Vähi 2006** = Vähi, Tiina. The Image of Werewolf in Folk Religion and Its Theological and Demonological Interpretations. *The Significance of Base Texts for the Religious Identity / Die Bedeutung von Grundtexten für die religiöse Identität*. Hrsg. von Manfred L.G. Dietrich und Tarmo Kulmar. Münster: Ugarit, 2006, 213–237.
252. **Vaitkevičiai 2001** = Vaitkevičienė, Daiva; Vaitkevičius, Vykintas. XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai. *Lietuvos archeologija*, 21, 2001, 311–334.
253. **Vaitkevičienė 2001** = Vaitkevičienė, Daiva. *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: LLTI, 2001. Prieiga internetu: <http://tautosmenta.lt/daiva-vaitkeviciene/>.
254. **Vaitkevičienė 2019** = Vaitkevičienė, Daiva. *Žydinti taurė: alus ir midus baltų kultūroje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
255. **Vaitkevičius 2003** = Vaitkevičius, Vykintas. Nauja Žvorūnos-Medeinos perspektyva. *Lietuvos archeologija*, 24, 2003, 17–32. Prieiga internetu: <http://tautosmenta.lt/vykintas-vaitkevicius/>.
256. **Vaitkevičius 2012** = Vaitkevičius, Vykintas. Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynu. *Liaudies kultūra*, 2012/4 (145), 50–61. Prieiga internetu: <http://tautosmenta.lt/vykintas-vaitkevicius/>.
257. **Valadez 1996** = Valadez, S. Eger. Wolf Power and Interspecies Communication in Huichol Shamanism. *People of the Peyote: Huichol Indian History, Religion, and Survival*. Edited by Stacy B. Schaefer and Peter T. Furst. Albuquerque: University of New Mexico Press. 1996, 267–305.
258. **Valk 2002** = Valk, Ülo. The Devil's Identity. On the Problem of His Pre-Christian Prototype in Estonian Mythology. *Myth and Mentality: Studies in Folklore and Popular Thought*. Edited by Anna-Leena Siikala. Helsinki: Finnish Literature Society, 2002, 122–129.

259. **Valk 2008** = Valk, Ülo. Reflections of Folk Belief and Legends at the Witch Trials of Estonia. *Witchcraft Mythologies and Persecutions*. Edited by Éva Pócs and Gábor Klaniczay. Budapest: Central European University Press, 2008, 269–282.
260. **Veenstra 2002** = Veenstra, Jan R. The Ever-Changing Nature of the Beast: Cultural Change, Lycanthropy and the Question of Substantial Transformation (From Petronius to Del Rio). *The Metamorphosis of Magic from Late Antiquity to the Early Modern Period*. Edited by Jan. N. Bremmer and Jan R. Veenstra. Leuven [etc.]: Peeters, 2002, 133–166.
261. **Veličkienė 1995** = Veličkienė, Aleksandra. *Antikos mitologijos žinynas*. Kaunas: Šviesa, 1995.
262. **Vėlius 1977** = Vėlius, Norbertas. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius: Vaga, 1977.
263. **Vėlius 1987** = Vėlius, Norbertas. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.
264. **Weiser-Aall 1941** = Weiser-Aall, Lily. Weihnacht. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, IX. Hrsg. von Hanns Bächtold-Stäubli und Eduard Hoffmann-Krayer. Berlin: De Gruyter, 1941, 864–968.
265. **West 2007** = West, Martin Litchfield. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
266. **Wiedemann 1876** = Wiedemann, F. J. *Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten*. St. Petersburg: Eggers, 1876. Prieiga internetu: <https://archive.org/details/ausdeminnerenun01wiedgoog>.
267. **Wiseman 1995** = Wiseman, T[imothy] P[eter]. *Remus: A Roman Myth*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
268. **Авілін і інш. 2018** = Авілін, Цімафей; Аліферчык, Таццяна; Боганева, Алена. Беларускі фальклорна-этналінгвістычны атлас: беларускія міфалагічныя наратывы і павер'і пра ваўкалакаў. *Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні*, 5, 2018, 191–221.
269. **Аникин 2014** = Аникин, Александр Е. *Русский этимологический словарь*, VIII. Москва: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 2014.
270. **Иванов 1975** = Иванов, Вячеслав В. Реконструкция индоевропейских слов и текстов, отражающих культ волка. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*, 34/5, 1975, 399–408.
271. **Фасмер 1986** = Фасмер, Макс. *Этимологический словарь русского языка*, I. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс, 1986.
272. **Топоров 1984** = Топоров, Владимир Н. *Прусский язык: Словарь*, [IV:] К–L. Москва: Наука, 1984.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1: Tyso bylos (1691 m.) protokolo ir nuosprendžio (1692 m.) nuorašas

Iš: **Bruiningk 1924: 203–220.**

Tai yra pirmoji ir vienintelė *viso* šaltinio publikacija. Faksimilės neturime, taigi von Bruiningko (vienintelio vilkolakių tyrėjo, varčiusio bylos originalą?) nuorašas yra pirminis šaltinis tik *de facto*. Byla vokiška, su lotyniškais ir latviškais tarpais. Pastarieji verčia manyti, kad Tysas kalbėjo savo gimtąja latvių kalba. Protokolas surašytas trečiu asmeniu. Šaltinį sudaro įžanga, 79 (von Bruiningko sunumeruoti) 1691 m. bylos punktai ir 1692 m. teismo nuosprendis. Pirmasis ir kol kas vienintelis *viso* šaltinio vertimas į užsienio (anglų) kalbą pasirodė tik pernai, jungtinėje šios bylos tyrėjų publikacijoje (Ginzburg & Lincoln 2020: 13–32). Toliau pateikiama tiksliai von Bruiningko šaltinio publikacijos transkripcija.

Aus: **Hofger-Archiv. Kriminalakte n. 30 v. J. 1692**, 22 Seiten fol. Der Abdruck ist buchstabengetreu, doch blieben grosse Anfangsbuchst. auf Eigennamen, Benennung von Behörden, Ämtern und Titulaturen beschränkt. In der Vorlage sind in der Regel alle Hauptwörter gross geschr., aber nicht konsequent, auch bleibt es in mehreren Fällen fraglich, ob ein gr. oder kl. Buchst. gemeint sei. Die Interpunktion erforderte geringe Veränderungen. Die Einteilung durch vorangesetzte eingeklammerte Ziffern wurde hinzugefügt; sie soll das Verweisen erleichtern und entspricht zumeist der durch Frage und Antwort [Q. = quaestio und R. = responsio] gegebenen Einteilung.

[Produktionsvermerk des Hofgerichts zu Dorpat:]
Eingekommen d. 31. October ao. 1692.

Acta judicialia Regii iudicii provincialis districtus Vendensis habiti zu Jürgensburg d. 28. April ao. 1691.
Ex officio super emergenti, ausz der fiscalischen klage contra den Jürgensburgschen kirchen-dieb Pirsen Tönnis, wieder einen Kaltenbrunschen einwohner, den alten Thiess genand.
In puncto Lycantropiae aliorumque prohibitorum et nefandorum gestorum.

Judices praesentes:

Hr. Assessor Bengt Johan Ackerstaff, alsz substituierter Landrichter.
Hr. Assessor Gabriel Berger.

[§1] Nachdehm der Kaltenbrunsche krüger Peter nach geleisteten zeugneyde lächelte, ward er befraget, wahrumb er solches thäte? R.: Weil er sähe, dasz sein einwohner, der alte Thies, auch schwehren solte. Q.: Wahrumb den derselbe nicht ehben so woll alsz er über sein ge[gen]wärtiges zeugnüsß wehgen des kirchendiebes mit dem eyde möchte belehget werden? R.: Es wüste ja jederman, dasz er mit dem teuffell umbginge und ein wahrwolff wehre; wie er den schwehren köndte, weil er solches selber nicht leugnen würde und von langen jahren solches getrieben.

[§2] Es ward dahehro dem alten Thiesen, wie er nach verhörung der übrigen zeugen ad dandum itidem testimonium vortraht, solches vorgehalten, welcher ganz frey gestand, dasz er hiebevör ein wahrwolff gewehsen, jedoch hette er es nach der zeit wieder abgelehget, und zwahr schon vor etwa 10 jahren; berichtete dabey ferner, dasz er desfalsz auch bereits zu Nitau, alsz Hr. Baron Crohnstern, Hr. Rosenthal und Caulich noch richtere gewehsen, vorgekommen, alsz zu welcher zeit ihm Skeistan, ein Lemburgscher baur, so nun schon todt, deswehgen die nase entzwey geschlagen, weil referent die blüten vom korn, so der Skeistan in die hölle gefehget, umb dem korn den wachstum dadurch zu benehmen, wieder hinausz getragen; die vorbenandte [203|204](#) damalige Hrn. richtere aber hetten ihm desfalsz nichts gethan, sondern nur dahrüber gelachtet und ihn, weil der Skeistan nicht vorgekommen, frey wieder gehen laszen.

[§3] Man erkündigte sich hierauff vor weiterer befragung dessen, ob der Thies auch allemahl recht bey sinnen und gesundem verstande und nicht etwa im haupte verrückket gewehsen oder noch wehre, wohrauff neben dehnen andern anwehsenden, so den Thiessen woll kandten, der substituierter Hr. Landrichter Bengt Johan Ackerstaff, alsz unter wessen gute er in vorigen zeiten auch einige jahre gelehbett und gedienet, declarirte, dasz es ihme an gesundem verstande nimmer gefehlet, er auch solches sein wehsen nimmer verleügnet und, nachdehme ihme vor diesem von den damaligen richtern desfalsz nichts geschehen, desto freyer solches getrieben und von den bauren gleich einem abgotte gehalten worden.

[§4] Ipse ad haec quaerebatur: An was ohrte der Skeistan ihn zu der zeit geschlagen und womit? R.: In der hölle mit einem besenstiell, woran ein hauffen pferde-schwänze gebunden. — Der Hr. Praeses iudicii zeugete ein, dasz der Thies zu der zeit an der nase beschädiget gewehsen.

[§5] Q.: Wie dan referent nach der höllen gekommen und wo dieselbe gelehgen sey? R.: Die wahrwölffe gingen zu fusz dahin in wölffe gestalt, der ohrt wehre an dem ende von der see, Puer Esser genand, im morast unter Lemburg, etwa ½ meyle von des substituirten Hr. Praesidis hofe Klingenberg, alda wehren herliche gemächer und bestellte thürhüter, welche diejehnige, so etwas von der von den zauberern dahin gebrachter korn-blüte und dem korn selber wieder ausztragen wolten, dichte abschlugen. Die blüte würde in einem sonderlichen kleht verwahret und das korn auch in einem andern.

[§6] Q.: Welcher gestalt sie es dan machen, wen sie sich in wölffe verwandeln? R.: Sie hetten einen wolfs-pelz, den zögen sie nur an, und dergleichen hette ihm ein Marjenburgischer baur, so von Rīga gekommen, beygebracht, welchen er nun vor einigen jahren wieder einem Allaschen bauren übergeben. Er wolte aber auf befragung beyder nahmen nicht nennen, und als specialius inquiriret ward, variirte er und sagte, sie giengen nur in den busch und würffen ihre gewöhnliche kleider ab, so würden sie stracks zu wölffen und lieffen dann als wölffe herumb und zerrissen, was ihnen an pferden und vieh vorkäme, doch hätte referent kein grosz vieh, sondern nur lämmer, zickel, ferckel und dergleichen zerrissen, im Segewoldschen aber wäre ein kerl gewesen, der nun auch schon todt, in Tirummees gesinde, der 204|205 wäre recht vohrnehm und referent gegen ihm nichts gewesen, weil einem mehr macht als dem andern vom teuffel gegeben würde, und hätte jener, was ihme nur vorgekommen, an groszem vieh, auch die schweine von der mast, in den gesindern weggenommen und alsdann mit seiner gesellschaft verzehret, weil ihrer oft 20 à 30 zusammen giengen, die ein hauffen wegfräsen und auf den wegen alsdann ihr mahl hielten undt es ausbräten.

[§7] Q.: Wie sie feuer undt werckzeug darzu bekähmen? R.: Feüer nehmen sie aus den gesindern undt bratspiesze machten sie von holtz, keszel nehmen sie aus den gesindern, die hahre sengeten sie ab, rohe äszen sie nichts.

[§8] Q.: Ob referent offt mit auff solchen mahlen und gelagen sich befunden? R.: Ja, wie dann? — Q.: Wo das kleine vieh, so er genommen, geblieben? R.: Das hätten sie auch verzehret.

[§9] Q.: Weil sie in wölffe verwandelt wären, warumb sie dann nicht das fleisch rohe, wie wölffe, verzehreten? R.: Das wäre die weise nicht, sondern sie äszen es als menschen gebraten.

[§10] Q.: Wie sie es handtieren können, weil sie ja wolffes häüpter und p[f]oten seiner auszage nach haben, womit sie kein meszer halten noch spiesze bereiten und andere darzu erforderte arbeit verrichten können? R.: Meszer gebrauchten sie nicht darzu, sie zerrissen es mit den zähnen und steckten die stücker mit den pften auf stöcker, wie sie dieselbe nur finden, undt wenn sie es verzehreten, so wären sie schon wieder als menschen, gebrauchten aber kein brodt darbey; saltz nähmen sie von den gesindern mit sich, wenn sie ausgiengen.

[§11] Q.: Ob sie sich völlig damit sättigen und ob der teuffel mit ihnen esze? [R.:] Prius affirmat, posterius negat; die zauberer aber äszen mit dem teuffel in der hölle, die wahrwölffe würden nicht mit dazu gestattet, sie lieffen dennoch bisweilen eilig hinein undt erschnapten etwas und lieffen denn wieder damit als fliehend hinaus, dann, wann sie betroffen würden, schlugen des teüffels dazu bestellte wächter sie mit einer eisern langen peitschen, so sie ruten nenneten, grimmig ab und jagten sie wie hunde hinaus, denn der teüffel sie pro idiomate Lettico Ne erez oder nicht leyden konte.

[§12] Q.: Weil der teüffel sie nicht leyden könte, warumb sie dann wahrwölffe werden und zur hölle lauffen? R.: Dieses geschehe der uhrsachen halber, damit sie aus der höllen ausztragen möchten, was die zäüberer hinein gebracht hätten, an vieh, korn und anderm wachsthumb, undt weil er neben den andern sich im verwichenem jahre verspätet hätten und nicht zu rechter zeit in die hölle gekommen, so lange die pforten noch offen gewesen und die von den zauberern dahin gebrachte blüte und korn also nicht ausztragen können, so hätten wir auch solch ein schlechtes korn jahr gehabt. Dieses jahr aber wäre er neben 205|206 den andern bey zeiten da gewesen und hätten das ihrige rechtschaffen gethan; referent hätte selber gersten, haber und rogen, so viel er nur tragen können, aus der höllen davon gebracht, daher wir dieses jahr allerhand getreyde vollauff, doch mehr haber als gersten, haben würden.

[§13] Q.: Wenn dann solches geschehen? R.: In Lucien nacht vohr Weynachten. Q.: Wie oft sie des jahrs in der höllen zusammen kommen? — R.: Ordinarie dreymahl: die Pfindst nacht, Johannis nacht und Lucien nacht; was die beyde erste zeiten betreffe, nicht allemahl eben in denen nächten, sondern wenn das

korn recht in der blüte stehe, dann alsdann undt in der saat zeit nehmen die zäuberer den seegen weg und brächten ihn hernach in die hölle und bearbeiteten sich die wahrwölffe, solchen wieder heraus zu bringen.

[§14] Q.: Wer denn letzt verwichene Lucien nacht mit ihm in gesellschaft gewesen? R.: Sie kähmen von vielen örtern, aus dem Rodenpeischen undt Sunszelschen zusammen, undt wer kennete sie eben alle undt fragete nach ihrem nahmen, denn es wären unterschiedliche rotten, und hätte Skeistan Rein, des obbemelten sohn, vor diesem sich auch zu seiner rotte gehalten, nun aber hätte er ihn neulich da nicht gesehen und wüste nicht, wie es kähme. Auff befragung wegen der Jürgensburgischen sagte er: Die Jürgensburgischen müsten zu einer andern rotte gehören, denn deren keiner sich bey seiner rotte befinde.

[§15] Q.: Wie referent sagen könne, dasz sie den diesjährigen seegen bereit verwichene Lucien nacht aus der hölle wieder heraus bekommen, welchen die zauberer dahin gebracht, weil ja die saat undt blüte zeit nun erst bevorstehe und also noch nichts dahin gebracht seyn könne? R.: Die zauberer hätten ihre sonderliche zeit und säete der teüffel schon lange voraus. Davon nehmen die zauberer alsdann etwas und brächten es in die hölle und solchen seegen trügen die wahrwölffe wieder aus der hölle, und darnach fiele alsdann der wachsthumb von unserer saat ausz, wie auch von obst bäumen, dergleichen auch bey der höllen viele wären, undt von fischerey; auf Weynachten wäre schon vollkommen grün korn allershand arth und baum gewächs imgleichen bey der höllen. Weil sie nun verwichene Lucien auch die von den zauberern dahin gebrachte fische guten theils heraus bekommen, so wäre dieses jahr auch ein beszerer fischfang zu hoffen; doch nähmen die zauberer auch die blüte, so noch erst bevorstehe, und brächten es zur höllen, womit sie doch so viel nicht, als was bey der höllen gesäet wäre und wüchse, wirken könnten.

[§16] Q.: Ob allezeit, wenn sie zu andern mahlen sich an dem gemelten orth der höllen begeben, sie solche gebäude da finden und dieselbe beständig allda verbleiben? Affirmat. — Q.: Wie es denn andere da herumb wohnende leüte nicht auch [206/207](#) sehen können? R.: Es sey nicht über, sondern unter der erden, und der eingang mit einer pforten verwahret, welche niemand finden könne, alsz der dahin gehöre.

[§17] Q.: Ob nicht weiber undt mägde mit unter den wahrwölfen, auch Deutsche sich darunter befinden? R.: Die weiber wären woll mit unter den wahrwölfen, die mägde aber würden dazu nicht genommen, sondern die würden zu fliegenden [Puicken](#) oder drachen gebraucht und so verschicket und nehmen den segen von der milch und butter weg. Die Deutschen kähmen nicht in ihre gemeinschaft, sondern hätten eine sonderliche hölle.

[§18] Q.: Wo die wahrwölffe nach dem tode hinkähmen? R.: Sie würden begraben wie andere leüte und ihre seelen kähmen in den himmel, der zäuberer seelen aber nähme der teüffel zu sich. — Q.: Ob referent sich fleiszig zur kirchen halte, Gottes wort mit andacht anhöre, fleiszig bäte und sich zum hl. Nachtmahl halte? Negat, er thue weder eines noch das andere.

[§19] Q.: Wie denn deszen seele zu Gott kommen könne, der nicht Gott dienet, sondern dem teüffel, auch nicht zur kirchen kommet, weniger zur beichte und zum hl. Nachtmahl sich hält, wie referent von sich selber gestehet? R.: Die wahrwölffe dieneten dem teüffel nicht, denn sie nehmen ihme das jenige weg, was die zäuberer ihme zubrächten und deswegen wäre der teüffel ihnen so feind, dasz er sie nicht leyden könnte, sondern sie mit eisern peitschen als wie hunde, denn sie auch Gottes hunde wären, ausztreiben liesze, die zäuberer aber dieneten dem teüffel und thäten alles nach seinem willen, darumb gehörten ihm auch ihre seelen zu; alles was sie, die wahrwölffe, thäten, gereichete den menschen zum besten, denn wenn sie nicht wären und dem teüffel den seegen wieder wegstiehlen oder raubeten, so würde aller seegen in der welt weg seyn, und solches bestätigte er mit einem eyde, addendo, die Ruzischen wahrwölffe wären im vergangenen jahre was früher gekommen und hätten ihres landes seegen davon gebracht. Darumb hätten sie in ihrem lande auch ein gut gewächs gehabt, woran es diesem lande gefehlet, weil sie von dieser seiten obberichteter maaszen zu späte gekommen. Dies jahr aber wären sie den Ruszen zuvor gekommen undt würde also ein fruchtbar auch ein gut flachs jahr seyn. Und warumb solte Gott seine seele nicht annehmen, ob er gleich nicht zur kirchen kähme und zum hl. Nachtmahl gienge, denn dazu wäre er in seiner jugend nicht angeführet noch unterrichtet worden, weil er sonst nichts böses thäte. — Ihm ward beweglich und mit gröstem fleisze zu gemühte geführet und expliciret:

[§20] Q.: Ob das nicht böse gethan sey, dasz er seinem nechsten sein vieh nicht nur eigener bekentnis nach raube, sondern [207/208](#) vornemb[*I*]ich auch das ebenbild Gottes, worzu er als ein mensch erschaffen, seiner einbildung nach in einen wolff verstelle und das gelübde, so er seinem erlöser Christo in der hl. Tauffe gethan, da er dem teüffel und allem seinem wesen und wercken entsaget, Gotts vergesener weise breche und dergleichen höchst verbotene sünde andern zum abscheü und ärgernis so beharlich treibe und nicht zu Gottes hause, wo er sonst durch die predigt und christliche lehrer zu Gottes erkänntnis und dienste gelangen könnte,

sich begäbe, sondern lieber der höllen zulauffe, da doch der herr Pastor in den gesindern herumb ziehe und sie zum gebet und fleiszig zur kirchen zukommen und sich fleiszig unterrichten zu laszen anmahne? R.: Er hätte wenig schaden an Vieh gethan, die andern thäten viel mehr; wahr wäre es, dasz der Hr. Pastor in den gesindern herumb zöge, sie unterrichtete und mit ihnen betete, referent betete ihm denn auch nach, was der Hr. Pastor ihm vorsagte, weil er aber einmahl so in die weise gerahten, so könnte er nicht wieder herauskommen, noch nun in seinem alter erst solches lernen.

[§21] Q.: Wie alt und von wannen er gebürtig sey? R.: Als die Schweden Rīga eingenommen, hätte er schon eggen und pflügen können; wähe von gebuht ein Churländer.

[§22] Q.: Weil er noch verwichene Lucien nacht mit in der höllen gewesen, warumb er dann vorhin vorgegeben, dasz er seinen wolffs stand schon vorlängst an einem Allaschen bauren übergeben? R.: Darinnen hätte er die wahrheit nicht geredet, nun aber wolte er sich deszen hinführo begeben, weil er keine kräfte mehr hätte und alt wäre.

[§23] Q.: Was er dan vor nutzen davon gehabt, dasz er ein wahrwolff geworden, weil ja kundbahrer weise er ein bettler und ganz unvermögend sey? R.: Keinen, sondern es hätte ihm ein schelm aus Marjenburgk durch zutrincken solches zugebracht und also hätte er von der zeit ab einem andern wahrwolffe gleich sich verhalten müszen.

[§24] Q.: Ob sie kein zeichen von dem teuffel bekähmen, woran er sie erkennen könne? [R.:] Negat. Die zauberer aber zeichnete er undt dieselbe tractirte undt beköstigte er mit todten pferdeköpffen, kröten, schlangen und dergleichen ungezieffer.

[§25] Q.: Weil er nun schon so alt und abkräftig sey, der ja seines todes täglich gewärtig seyn müste, ob er denn als ein wahrwolff sterben wolle? R.: Nein. Er wolle es vor seinem tode einem andern beybringen, dem er es nur beybringen könnte.

[§26] Q.: Auff was art er es einem andern beybringen wolle? R.: Er wolle es so machen, wie ihm geschehen wäre, und dürffe nur einem ein mahl zutrincken und 3 mahl in die kannen hauchen und die worte sagen: Es werde dir so wie mir, — und wenn 208|209 dann derjenige die kanne entgegen nähme, so hätte er es weg und referent würde dann frey davon.

[§27] Q.: Ob er nicht meine, dasz solches auch sünde und nur eine falsche einbildung vom teuffel sey und er solches keinem beybringen könne, als der gleich wie er nichts von Gott wisze undt selbst belieben darzu trage? R.: Er könne es freylich keynem beybringen als der selbst belieben und verlangen darzu habe, wie denn schon viel ihn darumb angesprochen, demnach er alt und unvermögend wäre, dasz er es ihnen überlaszen möge.

[§28] Q.: Wer diejenigen sind, so ihn darumb angesprochen? Die wären weit von hier, theils unter Hr. Richters hoff, theils unter Sunszel und wüszte er derer nahmen nicht zu sagen.

[§29] Q.: Wenn referent und andere dergestalt in wölffe verwandelt und wölffe gestalt hätten, ob sie nicht von den hunden angefallen, oder auch von den schützen geschossen würden, insonderheit, da referent sage, dasz bey der höllen auch grosze und grimmige hunde sind? R.: Sie könnten den hunden leicht entweichen, von den schützen aber möchten sie woll geschossen werden, wenn sie ihnen beykommen könnten, die höllenhunde thäten ihnen nichts. — Q.: Weil seinem bericht nach der Seegewolldsche kerl Tirummens den bauren gar in die gesinder gegangen und die mastschweine weggetragen, die gesinde aber ja nicht ohne hunde gewesen, ob dann derselbe von ihnen nicht angefallen, noch gebissen worden? R.: Würden denn die hunde des allemahl gewahr, und wenn sie es gleich gewahr würden, so wären doch die wahrwölffe ihnen im lauffen viel zu schnell undt könnten die hunde sie nicht einholen; der Tyrummen aber wäre gar ein schlimmer kerl gewesen undt hätte den leuten gar zu groszen schaden gethan, darumb hätte ihn Gott auch jung sterben laszen. Auf die befragung, wo dann deszen seele geblieben? sagte er, dasz solches ihm unwiszend, ob solche Gott oder der teuffel zu sich genommen.

[§30] Q.: Wo sie dann die korn- und baum blühte, auch was sie sonst dem teuffel entreiszen, laszen, und was sie damit beginnen? R.: Das würffen sie in die lufft und davon kähme dann der seegen wieder über das gantze land und über reiche und arme.

[§31] Ihm ward hierauff beweglich zugeredet undt vohrgehalten, dasz solches nur alles eine teuffliche verblendung und betrug sey, wie er unter andern daraus abmercken können, dasz ja, wenn die leüte solcher gestalt ihr vieh und schweine von der mast gantz verlieren solten, sie nicht unterlaszen würden, nachzuspühren und endlich die zeichen davon finden, insonderheit von 209|210 gemästen schweinen, und wo

dieselbe ausgebraten und verzehret? R.: Sie raubeten nicht in der nähe, sondern von weitem, und wer könnte ihnen nachspüren.

[§32] Q.: Wie solches möglich seyn könne, dasz einer von ihnen grosze gemäste schweine und groszes horn vied als ein wolff und in solcher gestalt davon tragen könnte, über 20, 30 und mehr meilen durch busch und brack und zwar gar aus Ehtland dieses orthes her, wie referent erzehle, worausz er dann umb so viel mehr abnehmen könne, dasz es nur eine falsche einbildung und teüffelischer betrug und verblendung sey? [R.:] Er blieb darbey, dasz es ein wahrhaftes wesen sey und wäre der Seegewoldsche kerl Tyrummen offt eine gantze woche auszugewesen; da hätte referent und seine gesellschaft immittelst seiner im busche gewartet und wann er alsdann so ein gemäst schwein geholet, solches zusammen verzehret, mitler zeit aber hätten sie im busche von gefangenen hasen und andern wilden thieren gelebet; nun habe referent keine kräfte mehr dazu, so weit zu lauffen undt etwas zu hohlen oder zu fangen, fische aber könnte er haben so viel er wolte, und wenn andere nichts bekommen könnten, denn darinnen hätte er sonderlichen seegen.

[§33] Q.: Ob er dann nicht des vorsatzes sey, vor seinem tode sich zu Gott zu bekehren, von seinem willen und wesen sich unterrichten zu laszen, von solchem teüffelischen unwesen abzustehen, seine sünde zu bereüen und seine seele von der ewigen verdammis und höllen pein dadurch zu erretten? [R.:] Hierauff wolte er nicht recht antworten, sagete, wer wüste, wo seine seele bleiben würde; er wäre nun schon alt, was könnte er solche dinge mehr begreifen. Zuletzt, auf vielffältiges hartes zureden, erklärte er sich, dasz er davon ablaszen und sich zu Gott wenden wolte.

[§34] Q.: Wo er denn das wahrsagen gelernet, weil ja viele leute zu ihm giengen und ihn befrageten, was ihnen begegnen würde? R.: Er könnte nicht wahrsagen, sondern er wäre ein pferdearzt, und wann andere sündler jemens pferden leyd angethan hätten, so hiebe er sie wieder auff, und nehme solches wieder von ihnen hinweg, wozu er einige und nur etwa 3 worte gebrauchte, und ihnen salz oder brodt eingebe, welches er mit den worten vorhin gesegnet hätte.

[§35] Q.: Was vor sündler er verstehe, so den pferden leyd anthäten? R.: Dieselben teüffelsmacher oder hexen, welche nichts als böses thäten.

[§36] Q.: Was es dann vor worte wären, die er dabey gebrauchte? R.: Sonn undt mond gehe übers meer, hole die seele wieder, die der teüffel in die hölle gebracht und gib dem vied das leben und die gesundheit wieder, so ihm entnommen, — und solches hülfte so woll anderm viehe als den pferden. 210211

[§37] Q.: Von wem er solches gelernet? R.: Von demselben Marjenburgischen kerl, welcher ihn zum wahrwolffe gemachtet.

[§38] Q.: Ob derselbe kerl noch lebe? R.: Ey, wo wäre der kerl mehr; es wären schon über 20 jahr undt wäre der kerl damahls schon sehr alt gewesen.

[§39] Q.: Wo referent sich damahls aufgehalten und wie derselbe mit dem Marjenburgischen kerl zusammen gekommen? R.: Ad prius, unter Klingenbergck; ad posterius, er wäre bey Bahling, einem Rodenpeyschen bauren, erst mit ihm auffm wege zusammen gerahten und folgig wären sie bis in Bullen krug (: sind 3 ½ meile :) zusammen gefahren, da hätte er es ihn gelehret.

[§40] Q.: Weil er vorhin auszusaget, dasz keinem es könne beygebracht werden, er verlange es dann selber, warumb referent solches von dem Marjenburgischen kerl zu bekommen und zu erlernen begehret? R.: Vorhin hätte er woll kein verlangen dazu gehabt, als aber der Marjenburgische kerl ihm im kruge auff solche weise zugetruncken und die wirckung deszen gesaget, da hätte er lust dazu bekommen und es angenommen und alsofort gefaszet. Er hätte aber nicht gedacht, dasz es so viel böses nach sich ziehen sollen.

[§41] Hierauff ward ihm beweglich zugeredet, weil er nun erkenne, dasz es böses nach sich gezogen, warumb er dann nicht längst davon abgestanden, dem Hrn. Pastori solches entdeckt und christlich mittel zu seiner bekehrung gesucht, sondern vielmehr noch itzo des vorsatzes sey, einem andern solches beyzubringen? R.: Er solte es woll gethan haben, er hätte es aber so nicht bedacht, nun wolte er es aber keinem anbringen, sondern so mit allem hinfallen wie er wäre; es möchte ihm gehen wie es wolte.

[§42] Ihm ward ferner vorgehalten, dasz es demnach eine boszhafte verstockung bey ihm sey, weil er noch itzo die mittel zu seiner bekehrung und mit Gott versöhnet zu werden, nicht verlange noch ergreifen wolle. R.: Tandem, nach langem zureden und vorstellung des zornes Gottes und ewiger verdammis, so ihn treffen würde, wo er sich nicht durch rechtschaffene busze zu Gott bekehrete: es möchte dann der gnädige Gott ihm auch gnädig seyn und ihn davon erlösen.

[§43] Weil er ja vor kurtzen jahren erst ein weib genommen und ja nothwendig der copulation halber den Hrn. Pastorem loci anreden müszten und ein offenbahres land gerüchte solches seines teuffelischen wesens von ihm gewesen, ob nicht der Hr. Pastor loci zu Lemburg ihn desfalls zu rede gestellet und davon abgemahnet, auch unterrichtet habe, was vor zeitliche und ewige ^{211|212} straffe solches nach sich ziehe, und wie er die copulation erhalten können, weil er eigener geständnis nach nimmer zur kirchen noch zum hl. Nachtmahl sich gehalten? R.: Der Hr. Pastor hätte ihn zwar genug unterrichtet und vermahnet; er hätte auch angelobet, davon abzustehen und sich zu Gott und dem hl. Nachtmahl zu wenden, wer hätte ihn aber dazu gelassen; er wäre nach wie vohr bey solchem wesen verblieben.

[§44] Q.: Ob er denn einen so festen bund mit dem teuffel gemacht, dasz er nicht davon ablaszen wolle? R.: Der teuffel hätte nichts mit ihm zu thun, sondern er, nemlich referent, wäre Gottes-hund und raubete dem teuffel, was ihme die zauberer zubrachten, und darumb wäre der teuffel ihme feind.

[§45] Q.: Ob er sein weib solches wesen auch gelehret? [R.:] Negat instantissimè.

[§46] Q.: Ob er durch vorhin gemeldete worte auch den menschen, wenn ihnen ihrer meinung nach etwas böses angethan sey oder sonst etwas zustosze, davon helffen könne, oder ob er andere worte und mittel dazu gebrauchte? R.: Er helffe sowoll den menschen als dem viehe damit, und gebe ihnen das saltz oder das brodt, wann er es vorhin 3 mahl beblasen und die worte darüber gesprochen, in warmen bier ein.

[§47] Q.: Was er davor bekomme? R.: Etzliche geben ihm 1 gl., ezliche 2 gl. und ein jeder so viel er wolle; von einigen bekomme er korn, auch woll schweine und sonst etwas.

[§48] Ob es dann allemahl eine gewisse cur sey undt er vielen solcher gestalt geholffen habe? [R.:] Affirmat, was schon solcher gestalt under seine cur komme, das genese gewis, und wie könte er die alle erzehlen, denen er geholffen hätte, es möchte auch der mangell seyn wie er wolte. Er hätte auch vor 3 jahr einen Jürgensburgischen kerl, Gricke Jahnen stieff sohn, so bey dem seeligen Hrn. Pastorn hier gedienet, und ein gar böses bein gehabt, davon geholffen, und von ihm 1 külmel gersten davor bekommen, welcher vorhin an verschiedenen orthen, auch bey Andreas Ammon, raht gesucht, ihn aber keiner helffen können, als referent.

[§49] Q.: Was er dann bey deszen cur vor mittel gebrauchet? R.: Er hätte kräuter im felde dazu gesamlet, von dem gesegneten saltze dazu gethan und dem patienten davon zu trincken gegeben, auch das davon gemachte pulver auf das böse bein gestreuet, wovon die kranckheit auszuschlagen müszten – undt wären es die Frantzosen gewesen —, wenn jemand reizen in händen und füszen hätte, das könte er auch wegnehmen, wie imgleichen das feür besprechen.

[§50] Q.: Was er dann das zu besprechen vor mittel undt worte gebrauchte? R.: Zum blut stillen gebrauchte er diese worte: **Sausse warne zaur gaissem skreij, asne ne las**, h. e. Eine truckene ^{212|213} krähe flieget durch die lufft, es ist kein blutstropffen da, — und dann stille sich das blut alsofort. Zum gliederreizen aber einige worte zu gebrauchen oder auch das feür zu besprechen, wollte er nun weiter nicht gestehen, nachdem er mercken mochte, dasz solches nicht woll gethan seyn dürffte, sondern sagte nur, wann sich jemand mit heiszem wasser oder sonst verbrant hätte und raht bey ihm suchte, so streüete er ein gelb kraut zerrieben darüber und davon würde es in 3 à 4 tagen beszer, da es sonst lange zeit zum heilen erforderte.

[§51] Q.: Was solches vor ein kraut wäre, wer ihm solches gewiesen, wie auch, ob er keine worte dabey gebrauchte? R.: ad prius: Es heisse feür kraut, wachse in den heüschlägen; ad medium: Wären nicht leüte genug in der welt, da mann etwas von lernen könte; ad tertium negat. Er thäte aber saltz dazu, worüber vorhin die zuerst erwehnte worte gesprochen wären.

[§52] Hierauff muste er vor gerichte zeigen, wie er es macht und ward ihm brodt und Saltz gegeben, umb den modum, so er dabey hielte, zu sehen. Worauf er das brodt in drey stücken zerbrach, sagend: Es müsten nicht mehr als 3 stücke seyn; dieselbe legete er umb das saltz herumb, sprach 3 mahl die zuerst erwehnte es lag, herumb, dasz allemahl eines von den stücken gegen seinen mund kahl, darüber er hauchete und seinem athem auszlies und die hand herumb kehrete, auch nochmals wiederholte, dasz er damit alle kranckheiten und schaden, so jemand von den sündern, den zauberern, angethan wären, wegnehmen könte.

[§53] Ihm ward hierauff befohlen, das also begauckelte brodt selber auffzueszen, weil er doch vorgäbe, dasz er gestern abend nichts zu eszen gehabt und das er hungering wäre. Es sagte derselbe anfänglich, dasz er nicht thun dürffte, thate es doch endlich auff weiteres anhalten, nahm das weiche von dem brodt, tauchte es auff befehl ins saltz und nennete es beym genus das hochheilige brodt, wolte es aber

auch nicht alles auffessen, sondern lies sich sehr dazu nöhtigen und begehrte immer zu trincken, so ihme aber vorenthalten ward. Das überbliebene saltz muste er mit eigener hand in gegenwart der anwesenden, damit es weder von ihme noch andern abergläubisch gemisbrauchet würde, ins feüer werffen, woran er ungerne wolte.

[§54] Q.: Weil er vorhin so über seinen rücken weh geklaget und aber nun sein vermeintes hochheiliges brodt und saltz genoszen, womit er allen patienten sonst, wie er vorgäbe, hülffe, so würde ja nun er auch, wenn es die von ihm vorgegebene wirckung thäte, davon befreyet seyn und keine schmerzen mehr empfinden? R.: Ihm selber konte es nicht helfen, andern aber hülffe es. 213214

[§55] Q.: Warumb es dan ihm selber nicht hülffe? R.: Er könte nicht an seinen rücken kommen, sonst möchte es ihm auch woll helfen; enderte doch wieder seine rede und repetirte, dasz es bey ihm selber keine wirckung thäte.

[§56] Q.: Warumb es dann nicht ihm so wohl als andern helfen solte, wann es nicht ein teüffelischer betrug wäre? [R.:] Hierauf haesitirte er und blieb eine gute weile stille, endlich sagte er: Bisweilen hülffe es ihm selber auch, bisweilen auch nicht.

[§57] Q.: Warumb er sonn und mond anruffe und nicht vielmehr Gott, deme ja sonn un mond, auch himmel und erden unterworfen sey und ohne weszen zulasz nichts geschehen könne, auch sonn und mond nicht übers meer kommen dürffe, sondern uns täglich scheinen? R.: Wie könte er anders als die gewöhnliche worte gebrauchen, — und stund keine weitere erkläring von ihm zu erhalten.

[§58] Q.: Ob er bey tag oder nacht solche worte gebrauche? R.: Bey tage.

[§59] Q.: Ob er auch jemand schaden thun könne, der ihme selber oder andern leid zufüge? [R.:] Negat, seine wercke wären alle nur zum guten gerichtet, der ihm aber böses thue, dem gehe es doch sonst nicht woll.

[§60] Weil nun der Hr. Pastor hujus loci Magister Bucholtz mit anhero erbeten ward, dem actui beyzuwohnen, ward er ersuchet, diesen selbst geständigen seegensprecher und in des teüffels stricken gefangenen sündler auch zuzusprechen, ihme seine grobe sünde, wozu er sich verführen laszen, und darinnen bishero so lange und viele jahre verharret, zu gemühte zu führen und das gewiszen zu rühren, ob er zu bekehren undt zur busze, auch einer rechtschaffenen reüe und zur ablassung von dergleichen teüffelischen wesen zu bewegen undt zu bringen stegen möchte.

[§61] Derselbe liesz sich hiezu willig erfinden und rehdete dahrauff dem Thiessen gahr beweglich zu, wie er ja Gott in der hl. tauffe belobet, für dergleichen teuffels-wercken sich zu hüten und demselben, auch allen seinen werken entsaget, wahrumb er den sich dergestalt dagehen verbrochen und so muhtwillig zu dergleichen verbotenen bösen wehsen und werken, wie er selbst gestanden, sich begehben, von Gott abgewendet und so lange zeit und jahre ohne reue und bekehrung dahrinnen bisz 214215 nun zu beharret, auch ob er nicht erkennete, dasz er sich dahran schwehr gehen Gott versündigtet und nehben zeitlicher auch ewige straffe und verdamnüs zu gewahrten hette, wo er nicht davon abstünde, auch herzliche reue und leyd über solche seine sünde trüge und Gott, auch die obrigkeit, umb verzeihung und gnade bäte.

[§62] Ille erwiese sich hierauff gahr verstockt und blieb beständig dabey, dasz solches alles, was er begangen, keine sünde wieder Gott wehre, sondern Gott vielmehr dadurch ein dienst geleistet und deszen willen erfüllet würde, den sie nähmen dem teuffell den seegen, so die zauberer ihm zutrügen, wieder weg und thäten dem ganzen lande dadurch gutes, theilete auch den seegen einem jeden mit und würde es sich dieses jahr woll auszweysen, was sie durch ihren fleisz, indem sie den Ruszen zuvor gekommen, jederman in diesem lande vor nuzzen geschaffet hetten und was für ein herlich gewächse darauff folgen würde. Die zauberer wehren Gottes feinde und hetten kein theill am himmell, sie aber wehren Gottes freunde und jagt-hünde, dehren er sich wieder den teuffell und die zauberer gebrauchete, und dahrumb kähmen ihre seelen in den himmel.

[§63] Je mehr nun der Hr. Pastor ihm seinen irthumb und die teufelische verblendung vorhielte, auch sich bemühete ihn davon abzuleiten und auff den weg der erkäntnis zu bringen, auch zur busze zu bewehgen, je verstokter erwiese sich der Thiess und wolte durchausz nicht davon hören, dasz es böse werke wehren, so er betrieben, sagete, er verstünde es beszer als der Hr. Pastor, der noch jung wehre, und ärgerte sich über des Hrn Pastoris zurehden, addendo, was man ihn so viel vexirte, da es vorhin keinem andern geschehen wehre und er nicht der erste gewehsen, auch nicht der letzte seyn würde, der dergleichen dinge getrieben; wen es böse gewehsen, so würde man solches auch andern nicht haben hingehen laszen.

[§64] Ob nun gleich das kgl. Landgerichte ehbenmäsizg ihme ferner gut- und bedraulich zurehdete, sich eines andern zu besinnen und seine begangene vielfältige übelthaten und grobe verbrechen zu erkennen, that solches doch schlechte wirkung, sondern er beharrete dahrauff, dasz er dahran nicht miszgehandelt hette und, wen solches sünde wehre, so würden die vorige richter, vor denenen er, und die woll so klug alsz die izzige gewehsen, solches auch woll verstanden, ihn deszen berichtet und nicht dahrüber gelachtet haben. Wen man ja aber nun haben wolte, dasz er es nicht mehr thun solte, so wolte er es auch woll forthin, weiln er ohne dem alt und unvermögend wehre, bleiben laszen.

[§65] Alsiz nun hierauff das kgl. Landgerichte die inquisition wieder den Jürgensburgischen kirchenedieb Pirsan Tönnis weiter fortstellete und benehben dehnen anderen auch von obigem 215|216 inquisito Thies den verlauff wehgen deszelbigem im Kaltenbrunnischen oder Nödinghoffschen krüge erfragete, kahn occasione quaestionis 12 ibidem, quoad maleficium hujus inquisiti, des alten Thiessen, ferner an den tag, dasz derselbe, alsz er mit dem Pirsan Tönnis zusammen getrunken, ein nez für dem Nitauschen bauren Ilgasch zu machen und in der kullit deszen viele knopffen eingestekket gehabt; wie aber der Pirsan Tönnis ihn gefraget, was er damit thäte, ihme zur antwohrt gegeben: Er brauchte es zu einem seegen für allerley korn und für das vieh, nehmlich das salz, dasz es solte geseegnet seyn, und hette der Jürgensburgsche baur Gurrian, alsz er nach Rīga gegangen, ihme, np. inquisito, solches hinterlaszen, dasz er es heiligen solte. So der Thies zwahr anfänglich wiederredete, gestand es aber hernach, dasz der alte wirth Gurrian Steppe selber seinem np. inquisiti weibe bey seiner hinreyse nach Rīga in seinem, des Thiessen, abwehsen allerhand korn hinterlaszen, umb es zu geseegen, und wehre es weizen, gersten, haber, leinsaamen, salz, jedes absonderlich, in einem tüchlein gebunden gewehsen; das salz hette er ihme dahrumb seegen laszen, weiln er eine kranke kuhe in seinem gesinde gehabt.

[§66] Der Pirsan Tönnis erwehnte ferner, dasz der Thies gesaget, welcher gestalt Gurrian auch dadurch zu erlangen suchete, dasz sein viehe ihm milch gehben und der wolff ihm keinen schaden thun solte, wie den der Thies auch gestand, dasz er solches beschaffen köndte.

[§67] Wannenhetro ex eo folgende questio formiret ward: Auff was weyse er solches beschaffe? R.: Mit nachfolgenden wohrten, so er dabey spräche: Sonne und mohnd gehe übers meer in deszen gesinde und gib ihm viel milch. — So bekomme er auch dieselbe. Und wen er auch die wölffe bespreche, so sage er: Sonne und mohnd komme übers meer und führe deszen vieh also, dasz ihm kein wolff schaden thue, so geschehe auch dem vieh nichts, doch helffe solches nicht wieder die wahrwölffe, den dieselben würden nicht darunter verstanden, sondern ihnen bliebe es frey und dehnen könte es niemand verbieten.

[§68] Q., porrò: Ob andere von den Jürgensburgischen bauren seegen bey ihme sucheten? Dieses wolte er nicht gestehen und ad ulteriorem Q.: ob er auch die bähren besprechen köndte, dasz sie dem korn und viehe keinen schaden thäten? antwohrte er: Das wehren busch-vögell oder wald-thiere, wer köndte es ihnen verbieten.

[§69] Inmittelst nun, dasz mit dem Thiessen ulteriùs examinando wehgen des vermiszeten übrigen kirchen-geldes verfahren 216|217 ward, liesz der Hr. Oberst-Lieutenant Clodt auff gerichtliches ansinnen den obbemeldten bauren Gurrian herbey holen, welcher, alsz ihme des Thiessen gethane auszage wehgen seiner, dasz er den seegen von ihm auff sein saat-korn und auff saltz für eine kranke kuhe begehret, vorgehalten ward, zwahr anfangs solches in abrehde zog und nichts dahrumb wiszen wolte, nach bedeutung und zu gemühte führung aller umbstände aber, wobey er die farbe im gerichte offters veränderte und gleichsahm erschütterte, gestand er es, insonderheit da der Thies selber in faciem ihme solches sagete, dasz es wahr wehre, addendo, was er für uhrsache es zu verleugnen und dasz es ja nichts zu bedeuten hette, auch nichts böses noch übell gethan wehre, den wer wolte nicht gerne den seegen an korn und hülfte auch raht für sein krankes vieh haben; maaszen hierauff der Gurrian etwas freymutiger auszredete, weiln der Thies in dem beruffe gewehsen, dasz er den seegen mittheilen und das salz, so er bespräche, dem kranken viehe die gesundheit wiederbringen köndte, so hette er solches mittels sich auch gebrauchen wollen.

[§70] Q.: Ob er schon vorhin mit dem Thies bekand gewehsen sey? R.: Wer kennete ihn nicht, der schohn ein alter kerl wehre und jeder zeit dieser öhrter herumb in der nähe gelehbet.

[§71] Q.: Ob er nicht vorhin dergleichen vermeinten seegen bey dem Thies auch gesucht und erhalten? R.: Ambo negabant instantissime.

[§72] Q.: Wehme den sonst mehr der Thies den vermeinten seegen in solche maasze mitgetheilet? R.: Wie köndte er das ehben wiszen und wer forderte ihn dazu, es wehre aber die gemeine rehde, so von ihme gewehsen, wie auch, dasz er ein wahrwolff wehre und das vormalige Landgerichte es auch woll gewust,

ihme aber dahrumb nichts gethan hette.

[§73] Q.: Wo das korn und saltz, so er durch den Thies vermeintlich segnen laszen, geblieben? R.: Er hette es noch in seinem gesinde.

[§74] Ward also, nachdehme er den ohrt, wo er es verwahret, benennet, von dahnen geholet und befand sich in unterschiedlichen leinwand-bündichen.

[§75] Nachdehme nun beydes das kgl. Landgerichte, wie auch der Hr. Pastor hujus loci Magister Buchholz sowoll dem Gurrian alsz dem Thiessen die damit betriebene grobe sünde und teuffelische verführung auch aberglauben und abgötterey ernstlich und bewehglich vorgehalten, so doch der Thies nicht begreifen wolte, muste der Gurrian, welcher ohne dem selbst in einem bösen gerüchte, dasz er dem veneficio ergeben sey, stehet, praesente judicio et toto congressu, insonderheit in conspectu aller anwehsenden bauren, umb dehnenselben den wahn, alsz ob dahrinnen einige heyligkeit wehre und dawieder nichts ²¹⁷/₂₁₈ verhenget werden köndte, bey mit ansehen des Thiessen, so dabey ganz bestürzt stand, ein bündichen nach dem andern mit eigener hand in das zu solchem ende angelehptes feur werffen und nach vorsprache des Hrn. Pastoris loci den wahren Gott dabey umb gnädige verzeihung und vergehung seiner dahrunter begangener sünde bitten, auch hinführo sich dergleichen höchst verbotener begangener dinge zu äuszern und zu enthalten, bey vermeydung zeitlicher und ewiger straffe angeloben, so er cum horrore et tremore verrichtete, und ward dabenehben, umb die dadurch der gemeine gegebene ärgernüsz offentlich zu büszen, folgenden sontages wehrender prehdigt am kirchen-pfost zu stehen und peractis sacris mit 12 paar ruhten durch den hoffes executoren gestrichen zu werden, gerichtlich condemniret, auch der Hr. Pastor loci darbey der ganzen gemeine den greuel und hohe straffälligkeit solches wehsens, seiner dexterität nach, nachdrücklich vorzustellen und einen jeden davon abzumahnern ersuchet.

[§76] Ungeachtet nun der vielfältigen vermahnung, so an den Thiessen geschehen, andere mehr, so dergleichen mittell bey ihme gesucht und bekommen, wie auch, was er dafür bekommen hette, namhafft zu machen, wolte derselbe sich doch zu keiner weitem bekäntnüz lenken lassen, vorwendend, wie köndte er sich deszen so erinnern; er wehre ein alter kerl und köndte kaum mehr gedenken, was gestern geschehen were. Wer hette ihm auch viel gegeben, biszweilen einen, biszweilen zwey, auch 3 schillinge oder sonst etwas, offte gahr nichts, den solches wehre keine kauffmanschafft, wo man geld vor fordern müste, es stünde in eines jeden freyen willen, ob er was gehen wolte oder nicht.

[§77] Er ward hierauff ad custodiam geschicket und dieser casus ad deliberandum dahrüber mit dem izt nach Serbigall, zu verrichtung des hochobrigkeitlich committirten actus ex-et-immissionis verreyseten und dahehro abwehsendem Hrn. Assessore Martini, woferne der von Ihro kgl. Mayst. constituirter neuer Hr. Landrichter entzwischen mit dehnen ausz Schweden gewärtigen schiffen nicht fordersamst arriviren und das gerichte compliren mochte, differiret.

[§78] Ob man auch zwahr folgig bey der session zu Wenden die acta vornahm, kondte und wolte man sich dennoch über einen so schwehren und miszlichen casum zu keinem definitiven auszspruch entschlieszen, sondern ward erheblich erachtet, solches nochmahlsz bisz zu supplirung des collegii durch die ehist gewärtige ankunfft des neuen Hrn. Landrichters von Palmbergs, alsz eines in rechten erfahrenen subjecti, auszustellen, damit alszden desto reifferer dieses punctum criminis, dergleichen biszhehro wenig vorgekommen, noch praejudicata darüber sich finden, möge überlehget und abgethan werden können. ²¹⁸/₂₁₉

[§79] Weiln aber deszen ankunfft sich über vermuthen verzog und auff Ihro kgl. Mayst. allergnädigste verordnung des Erlauchten hochpreislichen kgl. Hoffgerichts Assessor Hr. Hermann Georg von Trautvetter hochobrigkeitlich in stelle des abwehsenden Hrn. Landrichters zum Praesidem in diesem kgl. Landgerichte verordnet worden, alsz ward unter andern auch diese sache vorgenommen und perlectis actis und unitis votis folgendes urthell abgefasset.

Den 10. Octobris ao. 1692. Oreshoff.

Judices praesentes:

Des Erl. hochprl. kgl. Hoffgerichts Assessor Hr. Hermann Georg v. Trautvetter, in stelle des abwehsenden Hrn. Landrichters.

Hr. Assessor ordinarius Bengd Johan Ackerstaff.

Hr. Assessor ordinarius Gabriel Berger.

Urthell.

Auff die ex officio ergangene inquisition wieder einen Kaltenbrunschen einwohner namens Thies, in puncto Lycantropiae, wie auch anderer verübeter ärgerlicher, und höchst verbotener miszhandlungen, erkennet das kgl. Landgericht, nach des inquisiti mündlichem verhör, und was bey der angestellten inquisition sich so woll in einem alsz anderm geeuszert und hervorgethan, der sachen befindung nach hiemit definitivè für recht:

Demnach ausz inquisiti selbst eigener auszuge erhellet, dasz er von langen jahren hehr alsz wahrwolff sich erwiesen und mit andern herumb gelauffen, auch in der hölle gewehsen, und in solche maasze einen und andern raub an vieh und mehrere dergleichen actus mit begehen helffen, alsz ist er nicht nur desfalsz, ob gleich dieses für eine teuflische verblendung zu achten stehet, weil er gleichwolff solcher meinung so veste auch noch vor gerichte angehangen und wehder durch gerichtliche noch des Jürgensburgschen Hrn. Pastoris bewehgliche zurehde sich davon ableiten laszen wollen, auch seiner dem Hrn. Pastori loci vorhin gethaner angelobung zu wieder nicht davon abgestanden, noch sich zum gehör Göttl. wohrts und gebrauch der hl. Sacramenten selbst gestandener maaszen eingefunden, sondern auch, weiln er wieder höchsten Gottes und weltlicher obrigkeit ernstlichen verboht allerhand wahrsagung und seegen sprechereyen getrieben und dadurch sich schwehrllich versündigt und andere nehen sich zum aberglauben verführet, billig nach schärffe des rechten anzusehen und zu bestraffen, wie er den solches seines gahr ärgerlichen und schwehren verbrechens halber, ihme zur wollverdienten straffe und andern zum merklichen abscheu hiemit zum öffentlichen staupenschlage, idoch in ansehen seines hohen alters, nur 219/220 mit 20 pahr ruhten durch des scharfrichters hand bey Lemburg vor öffentlicher versammlung der unter solches kirchspiel gehörigen burschafft, dehnen der Hr. Pastor loci vorhehro den terminum executionis anzudeuten und ihnen dabenehben dieses maleficientis hartes verbrechen vorzustellen, auch andere von dergleichen ärgerlichen und sträftlichen wandell auch aberglauben abzumahnen selbst geflizen seyn wird, und nechst solchem zur ewigen landes verweysung, salva tamen illustris et augustissimi dicasterii Dorpatensis leutatione, verurtheilet wird. V[on] r[echts] w[egen].

L. S.

Hermann Georg v. Trautvetter, in stelle des abwesenden Hrn. Landrichters.
Bengt Johan v. Ackerstaff, Assessor,
Gabriel Berger, Assessor.

Priedas Nr. 2: Tyso byloje minimų vietų žemėlapis (1791 m.)

Šaltinis: [Mellin, Ludwig August.] *Atlas von Liefland, oder von den beyden Gouvernementern u. Herzogthümern Lief- und Ehstland, und der Provinz Oesel*. Rīga: Johann Friedrich Hartknoch, 1798.

Atlasas rengtas dalimis, mums aktualus pirmasis žemėlapis (№ 1: Der Rigische Kreis / Le Cercle de Rīga) viešumoje cirkuliavo nuo 1791 m. Nuo Tyso bylos praėjus lygiai šimtui metų, joje minimos vietos (net ir patsai „pragaras“) šiame grafo

Mellino žemėlapyje vis dar kaip ant delno. Žemiau pateikiamas jo fragmentas.

Viso žemėlapio prieiga internetu (du variantai):

<https://digitalarchive.mcmaster.ca/islandora/object/macrepo:77366>

<https://www.loc.gov/item/75572471/>

